

S T U D I A

Sergiej Polechow

<https://orcid.org/0000-0001-7866-7663>

Instytut Historii Rosji Rosyjskiej Akademii Nauk

Szkoła Aktualnych Badań Humanistycznych Instytutu Nauk Społecznych

Rosyjskiej Akademii Gospodarki Ludowej i Służby Państwowej

Itinerarium wielkiego księcia litewskiego Witolda: 4/5 sierpnia 1392–27 października 1430*

Zarys treści

W artykule przedstawiono itinerarium wielkiego księcia litewskiego Aleksandra Witolda w okresie od 1392 do śmierci w 1430 r., opracowane na podstawie bogatego zestawu źródeł, zarówno drukowanych, jak i dotąd nieopublikowanych, przechowywanych w archiwach i bibliotekach Białorusi, Litwy, Łotwy, Niemiec, Polski, Rosji i Ukrainy, z uwzględnieniem literatury przedmiotu. Analiza itinerarium Witolda na tle praktyki objazdów dokonywanych przez władców w innych krajach Europy średniowiecznej pozwala stwierdzić, że w Wielkim Księstwie Litewskim, inaczej niż w sąsiednim Królestwie Polskim za Władysława Jagiełły, nie ukształtował się system regularnych objazdów kraju. Gospodar litewski spędzał większość czasu na Litwie właściwej i w ziemi grodzieńskiej, natomiast wyjazdy do peryferyjnych części władztwa i poza jego obszar podejmował jedynie w związku z realizacją konkretnych zadań, zarówno w zakresie polityki wewnętrznej (utwierdzenie władzy wielkiego księcia), jak i zagranicznej (spotkania z innymi władcami, wyprawy wojenne).

Abstract

The article presents the itinerary of Grand Duke Vytautas of Lithuania (1392–1430) on the basis of extensive source material, both published and unpublished, preserved in the archives and libraries of Belarus, Germany, Latvia, Lithuania, Poland, Russia, and Ukraine; the relevant literature is also

* Praca powstała w okresie stażu doktoranckiego na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Wileńskiego (projekt pt. Kształtowanie się systemu zarządu ziemiami ruskimi Wielkiego Księstwa Litewskiego w XIV–XV w.), finansowanego w ramach programu funduszy strukturalnych Unii Europejskiej „Realizacja stażów doktoranckich (postdoc) na Litwie” w latach 2013–2015, a później uzupełniona o nowszą literaturę (do 2019 r.). Pragnę złożyć podziękowania wszystkim kolegom i koleżankom, którzy przyczynili się do powstania tekstu i podzielili się swoimi uwagami. Są to w szczególności: T. Baranauskas, A. Baranow, R. Biespałow, R. Dediała, B.N. Floria, A. Gąsiorowski, W. Gułewycz, D. Heckmann, A. Hrusza, T. Jaszczółt, S. Józwiak, A. Krasnożon, O. Kudriawcew, K. Kwiatkowski, O. Lickiewicz, W. Michałowski, G. Rutkowska, A. Szweđa, S. Szybkowski, N. Śliż, M. Wołkau i D. Wróbel.

taken into account. The analysis of Vytautas' itinerary against the background of the rulers' traveling practice in the other countries of medieval Europe leads to the conclusion that no system of the ruler's regular tours emerged in the Grand Duchy of Lithuania, unlike in neighbouring Poland under Władysław Jagiełło. The grand duke of Lithuania spent most of his time in Lithuania proper and in Grodno land, leaving the core of the state for the outlying districts and foreign states in connection with specific tasks of home and foreign policy, such as strengthening his power, meetings with other rulers and war expeditions.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, Witold, itinerarium, objazdy monarsze, system sprawowania władzy

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, Vytautas, itinerary, monarch's journeys, system of exercising power

Wprowadzenie: itinerarium Witolda a problem mobilności wielkich książąt litewskich

Itinerarium, czyli „krytycznie opracowane zestawienie miejsc i dat pobytów badanej osoby”¹, zajmuje ważne miejsce w warsztacie badań nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego, szczególnie w średniowieczu. Badacze wykorzystywali dane o miejscach pobytu wielkich książąt litewskich już od XIX w., a później rozpoczęli opracowywanie itinerariów systematycznych, które pozwalały stawiać nowe pytania i odpowiadać na nie. W wyniku tych prac obecnie itineraria wielkich książąt litewskich opracowane są jednak bardzo nierównomiernie². Problematyka ta doczekała się wielu szczegółowych badań w polskiej historiografii³, jednak najbardziej dopracowane są wykazy podróży tych wielkich książąt, którzy jednocześnie zajmowali także tron polski – Władysława Jagiełły⁴, Kazimierza Jagiellończyka⁵, jego synów Aleksandra⁶ i Zygmunta Starego oraz Zygmunta

¹ A. Gąsiorowski, *Rec. pracy J. Purca*, *SŻ*, t. 18, 1973, s. 246; zob. też Gąsiorowski 2015, s. 32–33, 35 (wykaz skrótów na końcu artykułu); P. Węcowski, *Polskie itineraria średniowieczne i nowożytne. Przegląd badań i propozycje badawcze*, *SŻ*, 37, 2000, s. 14.

² Szczegółowy przegląd literatury przedmiotu zob. P. Węcowski, *op. cit.* oraz we wstępach do wskazanych niżej itinerariów władców.

³ Zob. zwł. A. Gąsiorowski, *Długoszowe itineraria królewskie*, „*Roczniki Historyczne*” 36, 1970, s. 109–126; *idem*, *Stacje królewskie w średniowiecznej Polsce*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*” 20, 1972, nr 2, s. 244–265; *idem*, *Podróże panującego w średniowiecznej Polsce*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 25, 1973, nr 2, s. 41–67 (wersja ang.: *Rex ambulans*, „*Quaestiones Medii Aevi*” 1, 1977, s. 139–162); *idem*, *Polskie itineraria późnośredniowieczne*, *ZH*, t. 50, 1985, nr 3, s. 221–237; A. Gąsiorowski, I. Skierska, *Średniowieczna monarchia objazdowa. Władca w centralnych ośrodkach państwa*, w: *Sedes regni principales. Materiały z Konferencji. Sandomierz, 20–21 października 1997 r.*, Sandomierz 1999, s. 67–80.

⁴ Gąsiorowski 2015.

⁵ G. Rutkowska, *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492*, Warszawa 2014 (Itineraria Jagiellonów, t. 1).

⁶ K. Pietkiewicz, *Itinerarium króla Aleksandra Jagiellończyka 1492–1506*, Warszawa 2016 (Itineraria Jagiellonów, t. 3); recenzja pierwszych tomów tej serii: R. Krajniak, *Itineraria Jagiellonów*.

Augusta⁷ i Stefana Batorego⁸. W 2014 r. zaczęto wydawać serię Itineraria Jagiellonów⁹ pod redakcją Antoniego Gąsiorowskiego i Grażyny Rutkowskiej. Prace wydane w ramach tejże serii zapoczątkowały nową epokę w tym nurcie badań naukowych. Inicjatorka serii – Izabela Skierska (1967–2014) – niestety nie doczekała edycji pierwszych tomów. Przy tym w itinerariach Kazimierza i Aleksandra uwzględniono okresy, gdy zajmowali oni nie tylko tron polski, ale także litewski, czyli lata 1440–1447 i 1492–1501. W 2016 r. w aneksie do książki piszącego te słowa pomieszczono opracowane przezeń itineraria wielkich książąt litewskich Bolesława Świdrygiełły i Zygmunta Kiejstutowicza¹⁰.

Pierwszą próbę opracowania itinerarium Witolda podjął polski uczyony Kazimierz Sochaniewicz, ale wyniki jego pracy pozostały w rękopisie¹¹ i zostały tylko częściowo wykorzystane w jego artykułach¹². Nie zostało także opublikowane itinerarium Witolda, które w latach 60. XX w. opracowywał Marceli Kosman¹³.

Uwagi i uzupełnienia do kolejnych tomów serii, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 44, 2018, nr 1, s. 149–167; por. też S. Polechow, *Kilka uwag historyka Wielkiego Księstwa Litewskiego do itinerarium Kazimierza Jagiellończyka*. [Rec.:] Grażyna Rutkowska: *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492*. Warszawa, Wydawnictwo Neriton, 2014, ss. 422, 8 s. map, „Średniowiecze Polskie i Powszechne” 8, 2016, s. 287–299.

⁷ A. Gąsiorowski, *Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów*, „Studia Historyczne” 16, 1973, nr 2(61), s. 249–275. Dla pierwszych lat rządów Zygmunta Starego zob. też H.Г. Бережков, *Итинерариуи великих князей литовских по материалам Литовской метрики (1481–1530 гг.)*, „Археологический ежегодник за 1961 год” 1962, s. 180–205; P. Kozák, *Mezi centrem a periferii. Itinerář pozdějšího krále Zikmunda I. Starého z doby jeho pobytu v Uhrách a v českých zemích (1498–1507)*, w: *Jagiellonowie i ich świat. Dynastia królewska w drugiej połowie XV i w XVI wieku*, red. B. Czwojdrak, J. Sperka, P. Węcowski, Kraków 2015 (Studia Jagiellonica, t. 2), s. 117–171.

⁸ M. Wrede, *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa 2010.

⁹ Zob. wyżej, przyp. 4, 5, 6.

¹⁰ С.В. Полехов, *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, Москва 2015, s. 541–557 (książka faktycznie ukazała się dopiero w styczniu 2016 r.).

¹¹ J. Purc pomyłkowo twierdził, że rękopis ten znajduje się w Bibliotece PAN w Krakowie; *idem*, *Itinerarium Witolda wielkiego księcia Litwy (17 lutego 1370 roku – 27 października 1430 roku)*, w: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku*, Poznań 1971 (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Seria: Historia, z. 11), s. 71; za nim tak samo P. Węcowski, *op. cit.*, s. 17. W rzeczywistości spuścizna po Kazimierzu Sochaniewiczzu zachowała się w Bibliotece Narodowej im. Wasyla Stefanyka we Lwowie, f. 108, przede wszystkim sygn. 52/n17, 62/n22, 88. Niestety, nie mogłem uwzględnić jej podczas opracowania niniejszego itinerarium, a informacja o niej pochodzi od prof. Leonida Tymoszenki z Drohobycza, któremu pragnę w tym miejscu podziękować. Por. też S.K. Kuczyński, *Sochaniewicz Kazimierz Roman*, w: PSB, t. 39, Warszawa–Kraków 1999–2000, s. 625.

¹² Sochaniewicz 1925–1926, s. 374–386. Nieco później w artykule Z. Ivinskisa umieszczone zostało opracowane przez niego itinerarium Witolda, uwzględniające tylko daty pobytu tego władcy w Trokach; *idem*, *Trakų Galvės ežero salos pilis*, „Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis” 1, 1941, s. 154–159.

¹³ M. Kosman, *Kancelaria wielkiego księcia Witolda*, SŻ, 14, 1969, s. 91, przyp. 1; *idem*, *Dokumenty wielkiego księcia Witolda*, SŻ, 16, 1971, s. 139–169.

W 1971 r. ukazało się itinerarium Witolda autorstwa polskiego badacza Jerzego Purca¹⁴. Natychmiast stało się przedmiotem krótkiej recenzji Antoniego Gąsiorowskiego¹⁵, który równolegle badał problematykę podróży władców polskich po ich ziemiach. Zauważył on, że itinerarium jest nieściśle i niepełne, autor korzysta zaś – i to bezkrytycznie – z prac badaczy zamiast świadectw źródłowych. Podsumowując, recenzent stwierdził: „Itinerarium tego księcia czeka w dalszym ciągu na właściwe opacowanie”. Sprawdzenie danych podanych przez Purca, dokonane przez piszącego te słowa, pokazało, że to same źródło czasami występuje w itinerarium kilkakrotnie – według różnych wydawnictw, w których podane jest pod różnymi datami; przy czym wykorzystane zostały nie tylko edycje *in extenso*, lecz także rejestry – wydane przez Karla Eduarda Napiersky’ego, Ignacego Daniłowicza i Anatola Lewickiego¹⁶. Zrozumiałe, że źródła archiwalne nie zostały wykorzystane dla opracowania tego itinerarium. Pomimo uściśleń, uzupełnień¹⁷, kolejnych uwag krytycznych i wezwań do ponownego opracowania itinerarium¹⁸, praca Purca pozostaje jednak po dziś dzień najbardziej aktualnym itinerarium Witolda.

Od czasu publikacji tejże pracy do obiegu naukowego weszły nowe źródła, a te znane już wówczas usystematyzowano i ponownie przeanalizowano. Pojawiły się nowe studia – dotyczące biografii Witolda¹⁹, jego dworu²⁰, kancelarii i sposobów komunikacji z poddanymi²¹ oraz wojen, w których brał

¹⁴ J. Purc, *op. cit.*, s. 71–115.

¹⁵ SŻ, t. 18, 1973, s. 246–247.

¹⁶ IC I; SD I i II; IA.

¹⁷ Zob. przede wszystkim: Tęgowski 2006.

¹⁸ Zob. np. W. Zawitkowska, *Walka polityczno-prawna o następstwo tronu po Władysławie Jagielle w latach 1424–1434*, Rzeszów 2015, s. 188, przyp. 84; K. Kwiatkowski, *Zygmunt Luksemburski wobec konfliktu Królestwa Polski i Wielkiego Księstwa Litwy z zakonem niemieckim wiosną 1410 roku – kilka nowych uwag*, „Nowe Studia Grunwaldzkie” 2, 2016, s. 49. Nieco enigmatycznie natomiast wygląda sformułowanie w A3P II, s. 480: „Итинерарий Витовта достаточно детально не разработан”.

¹⁹ J. Nikodem, *Witold, wielki książę litewski (1354 lub 1355 – 27 października 1430 roku)*, Kraków 2013; M. Jučas, *Vytautas Didysis*, Vilnius 2013.

²⁰ R. Petrauskas, *Vytauto dvaras. Struktūra ir kasdienybė*, „Naujasis Židinybė – Aidai” 2003, nr 1–2, s. 39–44; *idem*, *Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas Lietuvoje (XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje)*, LIM, 2005 [2006], nr 1, s. 5–38 (wersja polska: *Kształtowanie się instytucji dworu wielkksiążęcego w Wielkim Księstwie Litewskim (koniec XIV – połowa XV wieku)*, „Politeja” 2011, nr 2(16), s. 155–185); R. Čapaite, *The Everyday Life of Grand Duke Vytautas of Lithuania According to Contemporary Correspondence*, „Lithuanian Historical Studies” 8, 2003 [2005], s. 1–26.

²¹ S. Szybkowski, *Polish Staff as a Social Group in the Chancery of Grand Duke Witold*, „Quaestiones Mediae Aevi Novae” 3, 1998, s. 75–94; *idem*, *Kancelaria wielkiego księcia Witolda w dobie wielkich konfliktów z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1422. Organizacja, zadania, personel*, w: *Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria królewska w XV wieku*, red. J. Trupinda, Malbork 2006, s. 299–318; R. Čapaite, *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*, Vilnius 2007; *eadem*, *List jako narzędzie komunikacji wielkiego księcia litewskiego Witolda*, SŻ, t. 50, 2012,

udział²². To pozwoliło znacznie uściślić trasy jego podróży. Istotne znaczenie mają badania nad dyplomacją i dyplomatyką Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz sąsiednich państw, przede wszystkim zakonu krzyżackiego. Najdokładniej skomplikowaną procedurę zawarcia umów zbadał Klaus Neitmann²³. Okazuje się, że Witold bynajmniej nie zawsze brał osobisty udział w wystawianiu dokumentów i zawieraniu układów opieczetowanych jego pieczęcią, dlatego warto przy opracowaniu itinerarium korzystać z nich bardzo ostrożnie. Nie mniej ważne są itineraria władców sąsiednich, z którymi spotykał się Witold – króla polskiego Władysława Jagiełły i wielkich mistrzów krzyżackich²⁴.

Podstawowymi źródłami dla odtworzenia itinerarium Witolda są wydane przez niego dokumenty (dotyczące zarówno zarządzania państwem, jak i polityki zagranicznej) i listy²⁵ oraz źródła narracyjne – kroniki Wiganda z Marburga, oficjała pomezkańskiego (nazywana w literaturze także kroniką Jana Posilge lub *de Redden*), najstarsza kronika wielkich mistrzów, dzieło Jana Długosza, *Latopis wielkich książąt litewskich*, a także latopisy pochodzące z ziem ruskich. Najlepiej źródła te ukazują podróże wielkiego księcia litewskiego od ok. 1410 r. Właśnie od tego czasu gwałtownie wzrasta ilość dokumentów zachowanych w archiwum wielkich mistrzów krzyżackich, które zgodnie z miejscem jego przechowywania w latach 1722–1944 nosi miano Archiwum królewieckiego (obecnie w Berlinie). Podczas gdy do okresu przed 1410 r. liczba jednostek archiwalnych w zespole dokumentów papierowych (Ordensbriefarchiv) sięga półtora tysiąca, to dla okresu następnego, do 1454 r., zbliża się do 12 tys.; do tego należy dodać ok. 1500 dokumentów niedatowanych, odkrytych podczas porządkowania archiwum²⁶: sporo

s. 41–56; А.И. Груша, *Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.)*, Минск 2015.

²² Biskup 1993; V. Almonaitis, *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais*, Kaunas 1998; M. Jučas, *Žalgirio mūšis*, Vilnius 1999; S.C. Rowell, *Ne visai primintinos kautynės. Ką byloja šaltiniai apie 1399 m. mūšį ties Vorsklos upę?*, „Istorijos šaltinių tyrimai” 1, 2008, s. 67–89; WPL; P.A. Беспалов, *Литовско-московские отношения 1392–1408 годов в связи со смоленской, черниговской и рязанской политикой Витовта и Василия I*, „Средневековая Русь” 12, 2016, s. 129–182; Kubon 2016. Zauważalną luką w badaniach, którą piszący te słowa spodziewa się wypełnić w przyszłości, pozostają stosunki Witolda z sąsiadami wschodnimi – ziemiami ruskimi i przeżywaną okres kryzysu Złotą Ordą; zob. też G. Mickūnaitė, *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*, Vilnius 2008; *Jogailos ir Vytauto laikai. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms*, Kaunas 2011.

²³ K. Neitmann, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen 1230–1449. Studien zur Diplomatie eines spätmittelalterlichen Territorialstaates*, Köln–Wien 1986 (Neue Forschungen zur Brandenburg-Preussischen Geschichte, t. 6).

²⁴ Gašiorowski 2015; Neitmann 1990.

²⁵ Podstawowe publikacje: CEV; Vitoldiana. Liczne edycje przyczynkowe poszczególnych listów i dokumentów wskazane są w itinerarium pod odpowiednimi datami.

²⁶ B. Jähnig, *Die Quellen des historischen Staatsarchivs Königsberg zur Geschichte der deutsch-litauischen Beziehungen in der Zeit der Ordensherrschaft und des Herzogtums Preußen*, w: *Deutschland und Litauen. Bestandsaufnahmen und Aufgaben der historischen Forschung*, red.

z nich udało się datować, czasami nawet na konkretny rok – głównie dzięki pracom badaczy polskich²⁷. Większość listów i dokumentów Witolda zachowanych w tym archiwum została opublikowana jeszcze pod koniec XIX w., przede wszystkim przez Antoniego Prochaskę²⁸. Przy czym o miejscu pobytu wielkiego księcia można wnioskować nie tylko z bezpośrednich wskazówek w datach i miejscach wystawienia jego dokumentów, ale też z danych pośrednich, czyli np. z wiadomości o poselstwach krzyżackich do niego. Jeżeli korespondencja dostojników krzyżackich podaje, że poseł był u Witolda, to można z bardzo dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć, że Witold w tym czasie znajdował się na Litwie właściwej albo w ościennej części Rusi. Archiwum wielkich mistrzów nie zachowało się jednak w całości²⁹: o niezachowanej części pojęcie daje jego inwentarz³⁰, powstały zapewne w pierwszej połowie XVI w., którego materiały dopiero wprowadza się do obiegu naukowego³¹. Listy i dokumenty Witolda zachowały się także w niektórych innych archiwach, np. w archiwum miasta Rygi. Ponieważ Metryka Litewska za Witolda jeszcze nie była prowadzona, pozostaje opierać się na zachowanych oryginałach, późniejszych odpisach i przekazach treści dokumentów tego władcy³².

Z nieco trudniejszą sytuacją mamy do czynienia w przypadku tak specyficznego gatunku źródeł, jakimi były księgi wydatków. W Wielkim Księstwie Litewskim epoki Witolda albo wcale ich nie prowadzono, albo się nie zachowały. Niektóre dane o Wielkim Księstwie znajdują się w księgach państw i miast, które utrzymywały z nim kontakty – Królestwa Polskiego, państwa zakonnego, Krakowa

N. Angermann, J. Tauber, Lüneburg 1995, s. 12. Podliczenia wykonano na podstawie RHD. Ogólnego obrazu nie zmienia też ustalenie poprawnej datacji niektórych listów.

²⁷ Dla tego studium najważniejsze są badania S. Józwiaka nad wywiadem i kontrwywiadem w stosunkach polsko-litewsko-krzyżackich; Józwiak 2004.

²⁸ CEV. Najpełniejszą informację o oryginałach dokumentów Witolda przytacza w ich studium paleograficznym R. Čapaitė, *Gotikinis kursyvas...*

²⁹ Według oceny K. Kwiatkowskiego, z czasów wojny z lat 1409–1411 zachowało się ok. 15–20% korespondencji wspólnoty zakonnej; *idem*, *Zakon Niemiecki jako „corporatio militaris”*, cz. 1: *Korporacja i krąg przynależących do niej. Kulturowe i społeczne podstawy działalności militarnej zakonu w Prusach (do początku XV wieku)*, Toruń 2012 (Dzieje Zakonu Niemieckiego, t. 1), s. 77, przyp. 176.

³⁰ LMAVB RS, F 15–73.

³¹ K. Kwiatkowski, *Neue Quellen aus dem Kreis des Deutschen Ordens zum Krieg von 1409–1411 (Teil 1)*, ZH, 75, 2010, nr 4, s. 67–112; Kwiatkowski 2016, s. 343–354. Kilka dokumentów z lat 30. XV w., zachowanych w tym rękopisie w postaci regestów, opublikowano lub wykorzystano w: C.B. Polechow, *Наследники Витовта...* (tu błędnie datowałem ten rękopis na koniec XVI lub początek XVII w.).

³² Teksty kilku niedawno odnalezionych dokumentów Witolda wykorzystanych w niniejszym itinerarium (z 24 II 1405, 13 VI 1417, 21 II 1418, 28 i 30 IX 1420, 12 III, 29 VI, 29 VIII i 23 XII 1429) udostępnił piszącemu te słowa dr Tomasz Jaszczółt, któremu pragnę złożyć serdeczne podziękowania.

i sąsiedniego Kazimierza oraz Rygi³³. Są to z reguły dane o wysłaniu poselstw na Litwę i przyjęciu posłów jej władcy. Specyfika ksiąg wydatków polega na tym, że nierzadko wpisy nie są chronologiczne, ważniejsze było bowiem odnotowanie faktu wydania pewnej sumy pieniędzy na jakiś cel niż jego dokładnej daty³⁴. Dlatego niżej wykorzystano tylko te wpisy z ksiąg wydatków, które udaje się datować. Jeżeli księga skarbnika malborskiego odnotowuje wydatki na przyjęcie posłów Witolda, to można przypuszczać, że władca przebywał na Litwie właściwej – oczywiście z pewną dozą umowności, ponieważ poselstwa krzyżackie nierzadko udawały się też do Grodna, gdzie dojeżdżały w ciągu kilku dni³⁵, podczas gdy dalsze wyjazdy wielkiego księcia utrudniały wymianę poselstw³⁶. Natomiast dane o wysłaniu posłów do Witolda w większości nie są brane pod uwagę, ponieważ nie wiadomo, jak dokładnie osoby ich wysyłające znały miejsce pobytu władcy litewskiego³⁷.

Wyniki prac piszącego te słowa nad itinerarium Witolda z lat 1392–1430³⁸ przedstawione są poniżej w formie tabelarycznej; tamże wyjaśniam zasady opracowania. Żywię nadzieję, że niniejsza publikacja przyczyni się do rozwoju badań nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego w końcu XIV i w pierwszym trzydziestolecu XV w. oraz w systematyzacji danych o tym okresie, odnajdowania i publikacji niewydatanych jeszcze źródeł.

³³ RD; *Rachunki królewskie z lat 1393–1395 i 1412. Rachunki podrzęstwa krakowskiego. Rachunki stacji nowosądeckiej*, wyd. H. Wajs, Warszawa 1993; NKRMK; Krzyżanowski, s. 392–465; *Kämmerei-Register der Stadt Riga 1348–1361 und 1405–1474*, t. 1: *Die Kämmerer-Register*, wyd. A. von Bulmerincq, Leipzig 1909.

³⁴ M. Starzyński, *Nad średniowiecznymi księgami rachunkowymi miasta Krakowa*, „Roczniki Historyczne” 74, 2008, s. 165–178. W księdze skarbnika malborskiego „konsekwencji chronologicznej przestrzegano tylko w ramach podrozdziałów [za każdy rok – S.P.], i to nie zawsze”, Т.Ю. Игошина, *Двор верховного магистра Немецкого ордена в Пруссии в конце XIV – начале XV веков*, Москва 2000, s. 18, tłum. S.P.

³⁵ Otóż w grudniu 1414 r. list Witolda z Grodna dostarczono wielkiemu mistrzowi, rezydującemu wtedy na północny zachód od Malborka (odległość – ponad 400 km), w ciągu 10 dni, natomiast zimą 1427 r. poseł krzyżacki przybył z Grodna do Kętrzyna (ponad 200 km) w ciągu 2 dni; CEV 614, 1304.

³⁶ Nie wykluczały jednak całkowicie. W lipcu 1399 r., przebywając u Jagiełły w Krakowie, Witold wysłał do wielkiego mistrza swego pisarza Pietrasza (CEV 201). O tym samym problemie – trudnościach porozumienia się władz zakonnych z królem polskim podczas objazdu Rusi, którego dokonywał wspólnie z Witoldem – zob. niżej, przyp. 265.

³⁷ Niektóre takie przypadki omawiam w przypisach.

³⁸ Cezura początkowa wynika z zasadniczej zmiany charakteru podróży Witolda w 1392 r., gdy stopniowo z księcia dzielnicowego, szukającego przytułku we władztwie zakonu krzyżackiego, staje się on władcą jednego z największych państw Europy Wschodniej.

Wielki książę litewski – *dux ambulans*?

Proponując nową, istotnie uzupełnioną i poprawioną wersję itinerarium Witolda, nie sposób uniknąć odpowiedzi na pytanie: co mówi nam ono o praktyce podróży gospodarskich po Wielkim Księstwie Litewskim? Stosunkowo szczegółowe dane o podróżach władcy w długim okresie pozwalają lepiej zrozumieć charakter takich podróży niż itineraria późniejszych władców, których mobilność wiązała się z wojnami albo objęciem tronu polskiego obok litewskiego. Ponadto itinerarium Witolda pozwala oddzielić nowe cechy w praktyce podróży hospodara po swoim władztwie od tradycyjnych jej elementów.

W mediewistyce dwudziestowiecznej itinerarium monarchy przekształciło się z prostego wykazu miejsc i dat jego pobytu na rzeczywiste narzędzie badawcze – w znacznym stopniu dzięki opracowaniu kwestionariusza, przede wszystkim przez niemieckich i polskich badaczy. Postawili oni pytania dotyczące funkcji objazdów monarszych w polityce wewnętrznej i zewnętrznej, ich strony gospodarczej, osobliwości dróg, szybkości przemieszczania się władcy, długości jego pobytu w określonych miejscach, podziału państwa na strefy w zależności od częstotliwości i długości pobytu panującego w tej czy innej miejscowości. Niestety w itinerarium Witolda pióra Jerzego Purca pytania te prawie nie znalazły odbicia. Jednak nawet uzupełniona wersja itinerarium ma kilkudniowe i kilkumiesięczne luki, co utrudnia udzielenie wyczerpujących odpowiedzi na powyższe pytania.

W literaturze zwykle podkreśla się „objazdowy” charakter władzy wielkich książąt litewskich, ale bez dogłębnej analizy istniejących danych – zapewne według analogii z sąsiednią Polską. Na przykład Antoni Gąsiorowski, rozpatrując fenomen wielkich objazdów Jagiełły, stwierdza: „Formułę tak aktywnych objazdów kraju być może częściowo przeniósł Jagiełło z Litwy”³⁹. Podaje jednak także, że system regularnych objazdów królewskich w Koronie ustalił się dopiero na przełomie wieków, po śmierci Jadwigi – wydarzenie to wywołało kryzys legitymacji władzy królewskiej Jagiełły⁴⁰ – i stabilizacji stosunków z Witoldem. Wcześniej bowiem podróże Jagiełły służyły załatwieniu bieżących spraw⁴¹. Rimvydas Petrauskas określa Witoldową formę rządzenia przy pomocy formuły stworzonej przez Klausa Neitmanna dla zakonu krzyżackiego w Prusach: „rządzenie rezydencyjne po drodze” („Residenzherrschaft unterwegs”)⁴². Szczegółowo wypowiedział się na ten temat Aleksander Hrusza:

³⁹ Gąsiorowski 2015, s. 20.

⁴⁰ W. Fałkowski, *Monarchia w poszukiwaniu nowego status quo. Sytuacja polityczna w Koronie przed unią horodelską, 1399–1413*, „Prace Historyczne” 141, 2014, nr 2: *Unia horodelska 1413*, s. 195–220 (o objazdach Królestwa Polskiego s. 205).

⁴¹ Gąsiorowski 2015, s. 17–18.

⁴² R. Petrauskas, *Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas...*, s. 21.

Государственная власть в период её функционирования в конце XIV – первой трети XV в. наиболее чётко выразила приоритеты рациональных нововведений перед религиозной традицией. В связи с этим укажем на одно условие появления документа. Это – изменение в системе управления государством: смена прямого управления правителя управлением через его посредников, сидящих „на господарском местце” – наместников-державцев, старост, воевод, сложение административной системы на местах. В её результате произошло постепенное прекращение целенаправленных объездов правителя подвластных ему земель с целью выполнения судебно-административных функций. Подчеркнём, что в данном случае речь идёт о целенаправленных объездах, а не вынужденных поездках правителя (например, военных походах, во время которых он мог выполнять указанные функции)⁴³.

Ta opinia wywołuje istotne pytanie: jakie miejsce w przywołanym schemacie zajmują książęta dzielnicowi XIV w. – czy ich księstwa znajdowały się „pod bezpośrednimi rządami władcy” („под прямым управлением правителя”)? Vytautas Volungevičius, powołując się na uniwersalny charakter objazdów monarszych jako formy rządzenia i zarządu⁴⁴, i szczególnie jaskrawe przykłady podróży Witolda i Jagiełły po Wielkim Księstwie Litewskim, ogranicza się do stwierdzenia: „Na terytoriach ruskich Wielkiego Księstwa Litewskiego działał taki sam model rządów **objazdowych** [jak i na Litwie właściwej – S.P.]. Można mówić jedynie o częstotliwości i długości tego typu podróży”⁴⁵. Ale dobrze wiadomo, że w różnych krajach mobilność monarsza przybierała różne formy – od Świętego Cesarstwa Rzymskiego, często zwanego „imperium bez stolicy”⁴⁶, do Francji, której królowie

⁴³ А.И. Груша, *Документальная письменность Великого княжества Литовского...*, s. 107 (dalej w przypisie autor proponuje porównać itineraria Witolda oraz Aleksandra Jagiellończyka i Zygmunta Starego). Właściwie nie zmienił też zdania w nowym, poprawionym i uzupełnionym wydaniu tej książki: *Кризис доверия? Появление и утверждение правового документа в Великом княжестве Литовском (конец XIV – первая треть XVI в.)*, Москва–Санкт-Петербург 2019, s. 125–126.

⁴⁴ H.C. Peyer, *Das Reisekönigtum des Mittelalters*, „Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte” 51, 1964, s. 1–21; por. też I. Hlaváček, *Höfe – Residenzen – Itinerare*, Prag 2011 (wybór prac); *Полюдь: всемирно-историческое явление*, red. Ю.М. Кобищанов, Москва 2009; o sytuacji na Rusi zob. zwł. П.С. Стефанович, *История полюдь в средневековой Руси (X–XVI вв.)*, „Российская история” 2017, nr 6, s. 3–13 (tu uderza brak odniesień do przykładów i literatury z Zachodu); zob. też D. Dąbrowski, *Książę w drodze. O mobilności Rurykowiczów w XIII w. na przykładzie Daniela Romanowicza. Klasyfikacja podróży*, „Slavia Orientalis” 64, 2015, nr 1, s. 7–34; *idem*, *Książę w drodze. Warunki podróżowania Rurykowiczów w XIII w. na przykładzie Daniela Romanowicza*, „Slavia Orientalis” 64, 2015, nr 2, s. 207–227.

⁴⁵ V. Volungevičius, *Pilies šešelyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius 2015, s. 77, 87 (tłum. S.P.).

⁴⁶ W. Berges, *Das Reich ohne Hauptstadt*, w: *Das Hauptstadtproblem in der Geschichte. Festgabe zum 90. Geburtstag Friedrich Meinekes, gewidmet vom Friedrich-Meinecke-Institut an der Freien Universität Berlin*, Tübingen 1952 (Jahrbuch für Geschichte des Deutschen Ostens, t. 1), s. 1–30; K.O. von Aretin, *Das Reich ohne Hauptstadt? Die Multizentralität der Hauptstadtfunktionen im Reich bis 1806*, w: *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten*, red. Th. Schieder, G. Brunn, München–Wien 1983 (Studien zur Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts, t. 19), s. 5–13.

spędzali większość czasu w historycznym centrum państwa⁴⁷; to właśnie „częstotliwość i długość podróży”, wskaźniki **ilościowe**, nadawały systemowi rządów te lub inne cechy **jakościowe**. Dla ich ustalenia niezbędna jest specjalna analiza źródeł dotyczących Wielkiego Księstwa Litewskiego. I zacząć trzeba od systematycznych danych o podróżach Witolda.

Już przy pobieżnej analizie przytoczonego poniżej itinerarium nie sposób nie zauważyć pewnych prawidłowości. Po pierwsze, to nierównomierność informacji na temat miejsca pobytu władcy: dla drugiej połowy rządów mamy ich więcej – podczas gdy dla 1395 r. udało się zrobić tylko trzy wpisy, to dla okresu po 1409 r. mamy co najmniej 10 wpisów niemal w każdym roku – z wyjątkiem lat 1419 i 1423. Po drugie, znaczna liczba miejsc problematycznych wynika z charakteru źródeł: nierzadko dla tej samej wiadomości da się zaproponować dwie, trzy albo nawet więcej wersji datacji. Tym niemniej rozkład ilościowy danych wskazuje, że większość czasu litewski władca spędzał na Litwie właściwej – w historycznym i politycznym centrum państwa, z którym sąsiadowały posiadłości Kiejstuta na Rusi. W „węższym itinerarium” Witolda – wykorzystując termin zaproponowany przez Adolfa Gauerta (*das engere Itinerar*)⁴⁸ – przeważają Wilno, Troki, Nowogródek, Grodno, Kowno oraz dwory gospodarskie położone w południowej części dzisiejszych Litwy i północnej części Białorusi⁴⁹. Tutaj budowano zamki⁵⁰ i dwory gospodarskie, które sam Witold nie raz określał jako „nowe”⁵¹. Pośrednie dane o miejscach jego pobytu można znaleźć w jego korespondencji i wymianie poselstw z dostojnikami zakonu krzyżackiego. Jest to zwłaszcza aktualne dla końca

⁴⁷ H.C. Peyer, *op. cit.*, s. 4–6; A. Gąsiorowski, I. Skierska, *op. cit.*, s. 69.

⁴⁸ A. Gauert, *Zum Itinerar Karls des Großen*, w: *Karl der Große. Lebenswerk und Nachleben*, t. 1: *Persönlichkeit und Geschichte*, red. H. Beumann, Düsseldorf 1967, s. 307–321.

⁴⁹ Zob. itinerarium Witolda i indeksy do niego. E. Gudavičius określa „areal rezydowania władcy” jako trójkąt Kowno – Wilno/Miedniki – Grodno, ale z ważnym zastrzeżeniem: „odrzucając ziemie ruskie i punkty pograniczne nad Niemnem i w Brasławiu” (E. Gudavičius, *Miestų atsidarimas Lietuvoje*, Vilnius 1991, s. 49–51; tłum. S.P.). To wyklucza z analizy Nowogródek, jedną z najważniejszych rezydencji Witolda, w dodatku położoną na Litwie właściwej, o czym świadczy jego określenie we współczesnych źródłach – Nowogródek Litewski; zob. np. KDKW 100; CEV 1330, 1361. Według T. Baranauskasa: „próby oceny najważniejszych centrów trzynastowiecznego państwa litewskiego na podstawie źródeł piętnastowiecznych są skazane na niepowodzenie”. Badacz ten lokalizuje podstawowe centra królestwa Mendogowego na północ, północny zachód i północny wschód od Wilna, m.in. na Żmudzi; *idem*, *Lietuvos valstybės ištakos*, Vilnius 2000, s. 192–203, cyt. ze s. 203, tłum. S.P.

⁵⁰ Podstawowe prace: Z. Ivinskis, *op. cit.*; *Lietuvos pilys*, red. J. Jurginis, Vilnius 1971; A. Baliulis, S. Mikulionis, A. Miškinis, *Trakų miestai ir pilys. Istorija ir architektūra*, Vilnius 1991; N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys: istorija, statyba, architektūra*, Vilnius 2012; A.M. Кушнярэвіч, *Мураваная дабастыённая фартыфікацыя Вялікага Княства Літоўскага*, Мінск 2014; М. Волкаў, *Архітэктура Старога замка часоў Вітаўта ў Гародні*, „Беларускі гістарычны часопіс” 2014, nr 2, s. 17–34; V. Volungevičius, *op. cit.*

⁵¹ Na przykład Worany (Orany) – w latach 1413–1414 (CEV 519, 588), Dowgi (Daugi) – w 1415 r. (CEV 617, 618), Rudominę – w 1422 r. (CEV 1010), Brasław – w 1426 r. (CEV 1216).

XIV w., ponieważ w tym czasie mamy niewiele szczegółowych świadectw bezpośrednich. Ponieważ zarówno Witold, jak i władze zakonne byli zainteresowani zbliżeniem, ich kontakty w tym czasie były dość regularne, natomiast przerwy można wytłumaczyć nieobecnością Witolda na Litwie właściwej w związku z realizacją jego polityki wschodniej⁵². Sąsiedzi Wielkiego Księstwa obecność Witolda na Litwie właściwej uznawali za zwyczaj i – wychodząc z tego założenia – kierowali tam swoje listy i poselstwa. Gdy pod koniec 1396 r. Witold zaproponował wielkiemu mistrzowi krzyżackiemu wysłanie poselstwa do Łucka albo Brześcia, ten odpowiedział, że od dawna nie ma zwyczaju posyłania posłów tak daleko w głąb państwa litewskiego⁵³. Natomiast 10 września 1402 r. ten sam dostojnik skarżył się, że nie otrzymuje od Witolda odpowiedzi na swoje listy i nie wie, gdzie ów przebywa⁵⁴. Podobny przypadek przydarzył się w 1424 r. posłom pskowskim: gdy przyjechali na Litwę (właściwą), to okazało się, że wielki książę jest na Wołyniu, udali się więc tam, aby zabiegać o jego przychyłność⁵⁵. Z drugiej strony, udając się w podróż i chcąc pokazać władzom zakonnym przyjacielskie nastawienie, Witold często szczegółowo informował wielkiego mistrza o planie swoich podróży, aby ten wiedział, gdzie i kiedy może skierować poselstwo⁵⁶. Do Witolda na Litwę właściwą i ościenne tereny jeździli nie tylko posłowie państw sąsiednich, lecz także jego poddani, np. Połocczanie – aby zabiegać o jego przychyłność i wstawiennictwo⁵⁷. Obecność Witolda na Litwie właściwej była zatem oczywista nie tylko dla dostojników krzyżackich, ale też dla jego poddanych, którzy wiedzieli również, gdzie książę przebywa w określonym momencie. Wyraźnie świadczą o tym źródła późniejsze: w 1469 r. Połocczanie, dowiedziawszy się o przyjeździe Kazimierza Jagiellończyka do Wielkiego Księstwa Litewskiego, zaprosili do niego Ryżan, z którymi wtedy byli w konflikcie⁵⁸; w 1520 r. Zygmunt Stary wyznaczył mińskiej szlachcie termin stawienia się na rozprawę sądową „въ чотырехъ неделяхъ [...] гдѣ нас послышать”⁵⁹. Dla mieszkańców Wielkiego Księstwa nie było tajemnicą, że aby rozwiązać tę lub inną kwestię na swoją korzyść nie warto czekać na przyjazd hospodara do ich ziemi, lepiej udać się do niego, pomimo długości i kosztów podróży. Niemniej, jak pokazują opisy Witoldowych objazdów

⁵² Kubon 2016, s. 89–90.

⁵³ CDP VI 29.

⁵⁴ CEV 259. Według Antanasa Vasiliauskasa list z Wilna do Malborka docierał w ciągu 3–4 dni; LMAVB RS, F 205–22, s. 5, cyt. za: R. Čapaitė, *Istorikas Antanas Vasiliauskas (Vasys) (1902–1974)*, „Mūsų praeitis” 2, 1992, s. 72.

⁵⁵ ПЛ II, s. 39–40.

⁵⁶ CEV 1159.

⁵⁷ ПГ I 46.

⁵⁸ ПГ I 189.

⁵⁹ *Русская историческая библиотека*, t. 20: *Литовская метрика*, cz. 1, Петербург 1903, nr [III].159, s. 1479. Za wskazanie tego źródła pragnę podziękować dr. hab. Aleksandrowi I. Hruszy (Mińsk).

wschodnich i południowych ziem państwa litewskiego, jego pojawienie się przed poddanymi w „dalekich ziemiach ruskich” zachowywało znaczenie jako sposób komunikacji i utwierdzenia władzy monarchy⁶⁰.

Niezależnie od oceny statusu ziemi grodzieńskiej w XIV–XV w.⁶¹, Grodno zajmowało trzecie miejsce po Wilnie i Trokach w systemie rezydencji Witolda. Miasto to było jednym z głównych ośrodków we władztwie Kiejstuta i Witolda⁶²: pierwszy z nich być może zawarł tam układ z księciem mazowieckim Siemowitem III (jeżeli uważać, że *datum* zachowanego egzemplarza sięga pierwotnego dokumentu autentycznego)⁶³, natomiast drugi w latach 1389–1392 wykorzystywał pieczęć konną z napisem „Pieczęć Witolda, księcia litewskiego i pana grodzieńskiego”⁶⁴. Na początku 1393 r. Krzyżacy, korzystając z tego, że Witold był zajęty walką z Korybutem, spalili tamtejszy zamek, po powrocie z wyprawy Witold odbudował go, ale wkrótce zamek znów został spalony⁶⁵. Zapewne niedługo warownię ponownie odbudowano, skoro w styczniu 1397 r. Witold zamierzał przyjąć w Grodnie poselstwo krzyżackie, a w kwietniu 1398 r. tam odbył się zjazd Witolda z wielkim mistrzem krzyżackim. Niedługo po zjeździe salińskim w 1398 r. zamek znowu spłonął⁶⁶ i raz jeszcze został odbudowany – zapewne przed 1401 r., ponieważ gdy wybuchła kolejna wojna z zakonem Grodno było jednym z celów wyprawy krzyżackiej w 1402 r. Wiadomo, że Witold nie raz był w Grodnie w pierwszych latach swoich rządów, natomiast od 1409 r. – czyli w tym okresie, gdy dane o miejscach jego pobytu stają się systematyczne – jego pobyty tam poświadczone są corocznie. Przerwy w latach 1412–1413 i 1420–1423 z dużą dozą prawdopodobieństwa spowodowane są objętością zachowanych źródeł: w tych

⁶⁰ Zob. przede wszystkim CEV 1298, 1329 oraz dane o dokumentach, które Witold wystawił dla swoich poddanych podczas podróży na południe Wielkiego Księstwa w latach 1424 i 1427.

⁶¹ Może już w drugiej połowie XIV w. ziemia grodzieńska uchodziła za część Litwy; В.Л. Насевич, *Літва ў XIV ст.*, „Беларуская даўніна” 3, 2016, s. 9–10; А.У. Ліцкевіч, *Гародня і Гарадзенскі рэгіён у другой палове XIII–XIV стст. Назва і межы*, „Гарадзенскі палімпсест” 2012, [2013], s. 12–13; por. E. Gudavičius, *Rec.: Jerzy Ochmański. Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku...*, LIM, 1982 [1983], s. 118.

⁶² Szerzej zob. J. Tęgowski, *Rola Grodna w składzie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XIV i początkach XV wieku*, w: *Гарадзенскі палімпсест 2012. Людзі даўняй Гародні. XV–XX стст.*, red. А.Ф. Смаленчука, Н.У. Сліж, Гродна 2013, s. 65–67. Chodzi o grodzieński zamek górny; А.У. Ліцкевіч, *Гародня і Гарадзенскі рэгіён у другой палове XIII–XIV стст. Сухапутныя і водныя камунікацыі, населеныя пункты, этнаканфесійны склад і міграцыі насельніцтва*, „Arche” 2014, nr 11: *Гарадзенскі мілениум*, s. 35. O ziemi grodzieńskiej zob. *idem*, *Гародня і Гарадзенскі рэгіён у другой палове XIII–XIV стст. Назва і межы...*, s. 10–59 (tamże wcześniejsza literatura).

⁶³ *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 3: *Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000, nr 24.

⁶⁴ E. Rimša, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto antspaudai ir žemių heraldika*, Vilnius 2016, s. 89–97.

⁶⁵ SRP II, s. 650–651; SRP III, s. 623–624.

⁶⁶ SRP III, s. 224.

latach Witold jeździł z Wilna i Trok na południe i z powrotem, dlatego byłoby dziwne, gdyby podczas tych przejazdów omijał Grodno. Wydaje się nieprzypadkowe, że w 1419 r., gdy wielki pożar zniszczył wileńskie zabudowania zamkowe, Witold przeniósł się właśnie do Grodna. Jednocześnie zamek grodzieński, gdzie władca osiadł na długo, wymagał naprawy i rozbudowy: do tych prac zostali sprowadzeni mieszkańcy Merecza, Przelajów i okolic⁶⁷. Świadczy to o niższym miejscu Grodna w hierarchii rezydencji Witolda w porównaniu z Wilnem i Trokami.

Poza Litwą właściwą Witold najczęściej odwiedzał południowe regiony Wielkiego Księstwa: Podlasie, Brześć i Wołyń, który ze swoimi potężnymi zamkami służył jako punkt oparcia władzy wielkiego księcia w południowej części jego państwa. Rzadziej udawał się na Kijowszczyznę i inne południowe ziemie Wielkiego Księstwa, m.in. Podole. Tam konsekwentnie usiłował umocnić swoją pozycję, zachodnią część tego regionu Jagiełło przekazał mu bowiem w dożywocie w 1411 r.⁶⁸ Wiele wizyt Witolda na południu znanych jest tylko z przypadkowych wzmianek albo rekonstruowanych hipotetycznie (w latach 1410 – z dużą dozą prawdopodobieństwa, 1413, 1414, 1418 lub 1419, 1427), ale już informacje sprawdzone wystarczą, by postawić wniosek o wadze tego kierunku. Praktycznie wszystkie te wizyty związane były z konkretnymi celami polityki, zarówno wewnętrznej, jak i zagranicznej. Do tych ostatnich należą wyprawy wojskowe i spotkania z władcami sąsiednich państw – królem polskim Władysławem II Jagiełłą, chanami Złotej Ordy itd., a najbardziej jaskrawe przykłady stanowią zjazdy władców w Kijowie w 1411 r.⁶⁹ i w Łucku w 1429 r. Chociaż Brześć należał do „ojcowizny” Witolda, w tej części swego władztwa bywał on znacznie rzadziej niż na Litwie właściwej: prawie wszystkie jego znane wizyty w sąsiadującym z nią Brześciu związane były z podróżami na Wołyń albo ze spotkaniem z królem polskim jadącym na Litwę.

Znacznie mniej danych zachowało się o podróżach Witolda do wschodniej części jego władztwa – Połocka (1399, 1426)⁷⁰, Witebska (1393, 1413, 1426),

⁶⁷ CEV 828, 840: Rusin mieszkający 6 mil na południe od Grodna poinformował komtura Renu, „wi dis land czu Mirken und von Perlewen und ouch von Garten, das die alsampt legen tzu Garten und aldo am huze buwen und bessern”.

⁶⁸ В. Михайловський, *Західне Поділля під володінням Вітовта у 1411–1430 роках. Надавача політика у світлі документів*, w: *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*, t. 2, Київ–Львів 2004, s. 110–128; *idem*, *Podole po Grunwaldzie (1410–1430). Walka Witolda z Jagiełłą*, w: *Jogailos ir Vytauto laikai...*, s. 117–125; J. Kurtyka, *Podole w średniowieczu i okresie nowożytnym. Obrotowe przedmurze na pograniczu cywilizacji*, w: *idem*, *Podole w czasach jagiellońskich*, Kraków 2011, s. 124–128.

⁶⁹ Zob. o nim: Mikulski 2011, s. 81–89; С.В. Полехов, *Лугвень, Новгород и восточная политика Витовта (1411–1414) в свете малоизвестных источников Кёнигсбергского архива*, w: *Мсціслаў і Мсціслаўскі край*, Мінск 2019, s. 73–74.

⁷⁰ Tego ogólnego obrazu nie zmieniają wiadomości o pobycie Witolda pod koniec któregoś roku na przełomie wieków, na razie nie da się ich bowiem dokładnie datować; HUB V 358; LVVA, f. 673, apr. 4, k. 18, nr 114; ПГ I 30, 31.

Smoleńska (1392, 1395, 1396, 1399, 1404, 1423, 1427) oraz do ziem czernihowskich znajdujących się pod władzą książąt dzielnicowych (1427). Znane wizyty tam były w znacznej mierze związane z wyprawami wojennymi, których celem było podporządkowanie ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego władzy Witolda, lub też z jego stosunkami z wielkimi książętami moskiewskimi⁷¹. Wreszcie, pomimo sąsiedztwa Żmudzi z Litwą właściwą i jej określenia przez Witolda jako „ojcowizny”⁷², poza jego podróży do Jurborka (Georgenburga) na spotkania z wielkim mistrzem dokładnie znana jest tylko jedna jego „pokojowa” wizyta w tej ziemi – jesienią 1417 r., gdy odbywał się chrzest Żmudzinów. W latach 1400 i 1405 Witold brał bowiem udział w wyprawach, których celem było podporządkowanie Żmudzi władzy zakonu. Nawet po zawarciu z nim „wieczystego pokoju” w 1411 r., na mocy którego Żmudź uznana została za dożywocie Jagiełły i Witolda, władcy ci nie udali się tam⁷³. Natomiast skala ich podróży „misyjnej” jesienią 1413 r. została znacznie przeceniona przez Długosza, jeżeli w ogóle podróż ta miała miejsce⁷⁴. Tak samo jak w imperium Karola Wielkiego lub w Świętym Cesarstwie Rzymskim Ottona I (962–973) i Konrada II (1024–1039), których praktyka rządzenia objazdowego jest dobrze zbadana, w Wielkim Księstwie Litewskim Witolda da się wydzielić centralny (bazowy) obszar polityczny, gdzie władca był systematycznie obecny (Litwa właściwa i sąsiadująca z nią część Rusi), oraz obszar, na którym zjawiał się jedynie sporadycznie⁷⁵. Sam Witold nazywał południową i wschodnią część swego władztwa „dalekimi ziemiami ruskimi” (1424, 1427)⁷⁶, siedem dekad później w dokumencie Aleksandra Jagiellończyka zostaną one nazwane *украинами*⁷⁷. Dla poddanych wielkich książąt litewskich takie dalekie podróże ich władców były rzadkością, dlatego służyły jako wygodny orientacyjny punkt chronologiczny⁷⁸: np. w dokumentach piętnastowiecznych spotykamy skojarzenie

⁷¹ Spotkania z nimi w Smoleńsku, próby utwierdzenia Witoldowych pozycji na Rusi po śmierci Wasyla I zob. Д.И. Иванов, *Московско-литовские отношения в 20-е годы XV столетия*, „Средневековая Русь” 2, 1999, s. 79–115.

⁷² Na przykład w 1420 r. Witold skarżył się przybywającym na jego dwór „rycerzom i knechtom” na Zygmunta Luksemburskiego, że ten oddał zakonowi krzyżackiemu Żmudź – „seyne [Witoldową – S.P.] veterlich erben”, GStAPK, OBA 3330.

⁷³ R. Petrauskas, *Iki ir po didžiojo mūšio. Politiniai pokyčiai Rytų Pabaltijje Žalgirio mūšio epochoje*, w: *Jogailos ir Vytauto laikai...*, s. 19–20.

⁷⁴ D. Baronas, S.C. Rowell, *The Conversion of Lithuania. From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*, Vilnius 2015, s. 342–347.

⁷⁵ E. Müller-Mertens, *Die Reichsstruktur im Spiegel der Herrschaftspraxis Ottos des Grossen*, Berlin 1980 (Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte, t. 25); E. Müller-Mertens, W. Huschner, *Reichsintegration im Spiegel der Herrschaftspraxis Kaiser Konrads II.*, Weimar 1992 (Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte, t. 35); A. Gąsiorowski, I. Skierska, *op. cit.*, s. 69.

⁷⁶ CEV 1159, 1298.

⁷⁷ LM VI, nr 318, s. 208.

⁷⁸ Por. analogiczne przykłady w dokumentach Rusi północno-wschodniej: *Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV – начала XVI в.*, t. 1, red. Б.Д. Греков,

wydarzeń z wyjazdem Witolda do Staroduba (1427)⁷⁹, wyprawami Zygmunta Kiejstutowicza na Mścisław (1433)⁸⁰ i Kazimierza Jagiellończyka na Briańsk (1449)⁸¹; natomiast pewien Połoczanin odnotował w graffiti słynnej cerkwi Spaskiej nie tylko zgon Kazimierza i objęcie władzy przez Aleksandra w 1492 r., ale też wizytę tego ostatniego w Połocku w 1497 r.⁸² Choć w początkach XV w. korespondencja władcy z jego poddanymi już osiągnęła wysoki poziom rozwoju i było wiadomo, gdzie znajduje się Witold podczas objazdów kraju, to jednak objazdy te mogły być też poważną przeszkodą dla tego typu komunikacji. W liście z 9 marca 1419 r., pisany z Słonimia, Witold przeproszał bowiem wielkiego mistrza, że długo nie odpowiadał na jego listy, ponieważ znajdował się „daleko w naszych ziemiach ruskich”⁸³.

Przytoczone dane pokazują, że w Wielkim Księstwie Litewskim za Witolda nie ukształtował się system regularnych objazdów państwa podobny do polskiego. Nieprzypadkowo w 1424 r. wielki książę pisał do wielkiego mistrza o zamiarze udania się do swoich „dalekich ziem ruskich”, aby obejrzeć zamki, niektórych bowiem nigdy nie widział⁸⁴. Wyjazdy Witolda do jego oddalonych posiadłości spowodowane były koniecznością podjęcia konkretnych zadań z zakresu polityki wewnętrznej i zagranicznej. Bodajże jedynym mniej lub więcej stałym elementem była tradycja zimowego polowania władcy na Litwie właściwej, zauważona przez współczesnych⁸⁵, chociaż nie brakowało wyjątków: wiadomo, że Witold był w Połocku w styczniu 1399 r. oraz w grudniu któregoś roku na przełomie stuleci⁸⁶.

Opisany system w ogólnych zarysach przetrwał też niedługo po śmierci Witolda. Dość szczegółowe (dzięki intensywności kontaktów z zakonem) itinerarium

Москва 1952, nr 29, s. 41; t. 2, oprac. И.А. Голубцов, ред. Л.В. Черепнин, Москва 1958, nr 435, s. 479; *Акты феодального землевладения и хозяйства XIV–XVI веков*, cz. 1, oprac. С.В. Бахрушин, Л.В. Черепнин, Москва 1951, nr 273, s. 204–205; Е.Л. Коняевская, *Хронологические вехи и расчеты в древнерусских летописях и актах*, w: *Русь, Россия: Средневековье и Новое время*, t. 4: Четвёртые чтения памяти академика РАН Л.В. Милова. Материалы к международной научной конференции, Москва, 26 октября – 1 ноября 2015 г., Москва 2015, s. 133–138.

⁷⁹ AS III 23.

⁸⁰ LMAVB RS, F 37–799.

⁸¹ LM VI, nr 315, s. 206.

⁸² Publ.: І.Л. Калечыц, *Эпіграфіка Беларусі X–XIV стст.*, Мінск 2011, s. 120, 222; И.З. Залилов, *Граффити Спасо-Преображенской церкви в Полоцке XII–XVII вв.*, Полоцк 2014, s. 33, tabl. XIV. O wizycie Aleksandra w Połocku w kwietniu 1497 r. zob. K. Pietkiewicz, *op. cit.*, s. 62; ПГ I 341–343.

⁸³ CEV 826 (tłum. S.P.).

⁸⁴ CEV 1159.

⁸⁵ Klimas 1933, s. 153–154; Dług. X–XI, s. 43–45.

⁸⁶ HUB V 358. Por. w liście kupców niemieckich do władz Rygi z Połocka, datowanym 24 grudnia bez wskazania roku: „Item so duchte uns wol gud, dat gy deme koninge screvet enen bref, wente he is nu wonaftich hirbynnen”, LVVA, f. 673, apr. 4, k. 18, nr 114.

Świdrygiełły z lat 1430–1432 pokazuje, że i on podróżował pomiędzy zamkami i dworami na Litwie właściwej, a dłuższe wyjazdy spowodowane były tzw. wojną łucką latem 1431 r. i niedoszłym zjazdem polsko-litewskim na początku 1432 r. W okresie wojny z Zygmuntem Kiejstutowiczem przemieszczenia Świdrygiełły podporządkowane były logice działań wojennych i konieczności utwierdzenia jego władzy na kontrolowanych ziemiach, np. w Kijowie pod koniec 1433 r. po ścięciu wojewody kijowskiego Michała Holszańskiego. Natomiast Zygmunt większość czasu spędzał na Litwie właściwej i nie był skłonny do dalekich podróży: bodajże jedynym wyjątkiem była jego wyprawa na Mścisław jesienią 1433 r.⁸⁷ Za Kazimierza Jagiellończyka utrwaliły się rządy rezydencjonalne – zarówno w Wielkim Księstwie, jak i w Polsce, przy tym jednoczesne zajęcie dwóch tronów przez tego samego monarchę komplikowało sytuację⁸⁸: Kazimierz musiał zabiegać o kompromis zarówno z litewskimi panami, jak i z polskimi możnowładcami, którzy żądali jego stałego pobytu – odpowiednio – na Litwie⁸⁹ i w Polsce⁹⁰.

Aby zrozumieć genezę podróży Witolda po jego władztwie, warto zwrócić się do pradziejów tej praktyki. System ten nie ukształtował się bowiem od razu. Już za Mendoga sposób rządzenia opierał się na podróżach władcy i jego otoczenia po podległych mu obszarach, podczas których zużywano zapasy żywności, jak też poświadczano i utwierdzano władzę króla litewskiego. W 1254 r. biskup litewski Chrystian, przekazując zakonowi krzyżackiemu ziemie na Żmudzi, wcześniej nadane biskupstwu przez Mendoga, pozostawiał sobie prawo corocznych wizytacji tamtejszych kościołów, podczas których zakon miał zaopatrywać go i towarzyszące mu osoby we wszystkie potrzebne rzeczy; przy czym pośrednio określono ich liczebność, ponieważ odnotowano, że biskup może przyjeżdżać tam z 12, a archidiakon – z 7 końmi⁹¹. W 1263 r. Dowmont, wróciwszy z wyprawy na Romana Brińskiego na Litwę, „погна вборзѣ, изогна Миндовга”⁹², a więc ten

⁸⁷ С.В. Полехов, *Наследники Витовта...*, s. 541–557 (itineraria Świdrygiełły i Zygmunta Kiejstutowicza). 19 XII 1433 r. wielki mistrz pisał do Zygmunta, że po zawarciu rozejmu jasińskiego wysłał do niego z królewskim pokojowcem Mikołajem Zakrzewskim swojego posła Hansa Vochsa, ale ten zatrzymał się w Ragnecie ze względu na chorobę oczu, zwłaszcza, że dowiedział się, iż Zygmunt znajduje się poza Litwą: „das euwer irluchtikeyt nicht inheymisch were”, GStAPK, OF 13, s. 20–21. Itinerarium Świdrygiełły można uzupełnić wzmianką o jego pobycie w Kijowie 10 I 1438 r.; RGADA, f. 389, op. 1, kn. 207, k. 15.

⁸⁸ A. Gašiorowski, *Podróże papijącego...*, s. 53–58.

⁸⁹ Dług. XII, s. 258–259, 353; por. С.В. Полехов, *Литовская Русь в XV в. Единая или разделённая? (На материале конфликтов между русскими землями Великого княжества Литовского и государственным центром)*, w: *Древняя Русь после Древней Руси. Дискурс восточнославянского (не)единства*, Москва 2017, s. 84–86.

⁹⁰ Wiosną 1460 r. w Prusach mówiono, że król chciał udać się na Litwę, ale Polacy nie chcieli go wypuścić: „der konigk woldt in Litawen, das woltenn im die Polen nicht gestatten”, LMAVB RS, F 15–73, s. 432.

⁹¹ LUB I 266; *Lietuvos istorija*, t. 3, Vilnius 2012, s. 310, 367.

⁹² ПСРЛ II, kol. 860.

ostatni znajdował się w drodze, czyli objeżdżał swoje władztwo⁹³. Przypuszczenie, że władca podróżował po swoich ziemiach z orszakiem staje się jeszcze bardziej prawdopodobne w świetle retrospekcji i danych porównawczych. Ze źródeł szesnastowiecznych dowiadujemy się o istnieniu „posiedzi”, która w tym czasie stanowiła już opłatę w żywności albo pieniężną na rzecz namiestnika wielkksiążęcego⁹⁴. Edvardas Gudavičius uzasadnił odniesienie uczt, z których wyrosła „posiedź”, do czasów Mendoga, w każdym razie nie później niż na przełom XIII i XIV w.⁹⁵ Zauważono, że u trzynastowiecznych Bałtów (jak zresztą i u innych ludów „barbarzyńskich”⁹⁶) uczta odgrywała znaczną rolę jako element komunikacji społecznej i politycznej. Rola ta częściowo zachowała się też później: jeszcze w XVI w. w uczcie, która w źródłach pochodzących z Wielkiego Księstwa Litewskiego występuje pod nazwą „piwo”, brali udział przedstawiciele różnych warstw społecznych, przy jednym stole siedzieli szlachcice i ich poddani⁹⁷. Niezależnie od tego, jak datować powstanie „posiedzi” w jej początkowym znaczeniu (od czasownika *sédėti* – por. starorus. *сидѣти*, ros. *сидеть*, pol. *siedzieć*), jej przekształcenie miało nastąpić przed przełomem XIV i XV w. Wskazuje na to zachowanie nazwy litewskiej, której nie zastąpiło ani ruskie „poludzie” (na co słusznie wskazuje Gudavičius), ani łacińskie „stacje”. Istnienie „posiedzi” właśnie na Żmudzi i w sąsiadujących z nią na wschodzie powiatach można tłumaczyć zarówno niejednorodną strukturą wczesnego państwa litewskiego, jak i archaizmem miejscowego społeczeństwa w pierwszej połowie XVI w. Podróżom władcy po jego państwie sprzyjały także jego stosunkowo niewielkie rozmiary (w porównaniu z Wielkim Księstwem Litewskim w XIV–XV w.). Niewykluczone, że we władztwie Mendoga w ogóle nie było stolicy⁹⁸ – nawet przy umowności tego pojęcia dla epoki, gdy nie istniały jeszcze stałe organy władzy, które w przekonaniu badaczy pozwalają mówić o funkcjach stołecznych pewnego miasta⁹⁹ – albo miasta

⁹³ Szerzej zob. I. Leonavičiūtė, *Kariaunos vaidmuo kuriantis Lietuvos valstybei*, w: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius 1997, s. 483.

⁹⁴ Szerzej zob. М.В. Доўнар-Запольскі, *Дзяржаўная гаспадарка Вялікага княства Літоўскага пры Ягелонах*, Мінск 2009, s. 131–154; М.К. Любавский, *Поседные бояре в Жмудской земле в XVI веке*, w: *Сергею Фёдоровичу Платонову ученики, друзья и почитатели*, Санкт-Петербург 1911, s. 439–449; K. Jablonskis, *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje*, cz. 1: *Tekstai*, Kaunas 1941, s. 171–180; J. Jurginis, *Baudžiaivos įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius 1962, s. 176–191; *Lietuvos istorija...*, t. 3, s. 366–372.

⁹⁵ E. Gudavičius, *Mindaugas*, Vilnius 1998, s. 109–111.

⁹⁶ П.В. Лукин, *Праздник, пир и вече. К вопросу об архаических чертах общественного строя восточных и западных славян*, „Одиссей. Человек в истории. Феодализм перед судом историков” 2006, s. 134–150.

⁹⁷ М.В. Доўнар-Запольскі, *op. cit.*, s. 728–730 (kom. A. Hruszy).

⁹⁸ Zob. zestawienie literatury w: *Lietuvos istorija...*, t. 3, s. 322–327. Na rolę Mendogowej stolicy nie nadaje się „gród” Woruta, gdzie władca ukrył się przed wojskiem Towciwiła w 1251 r.; ПСРЛ II, s. 817–818; E. Gudavičius, *Mindaugas*, s. 154–163.

⁹⁹ Według H. Heimpela i K. Neitmanna podstawową cechą pozwalającą upatrywać w tym lub innym mieście średniowiecznym „stolicę” jest *stolec* (*sedes Regni*), pod którym pojmowano zarówno

stołecznego. Nieliczne dokumenty Mendoga z datą i lokalizacją wystawione są „in Lettowia (albo: Lettowie) in curia nostra”¹⁰⁰. Wydaje się, że „Litwa” oznacza tu, wbrew częstemu stwierdzeniu, nie nazwę dworu, lecz jakieś terytorium, na którym trzeba go szukać. Przy czym niewykluczone, że ściśle centrum królestwa Mendogowego było nie do końca tożsame z trzonem Wielkiego Księstwa Litewskiego za Giedyminowiczów¹⁰¹.

Już za Mendoga zaczęło się formowanie systemu zarządzania przyłączonymi do państwa litewskiego ziemiami ruskimi, gdzie tworzone nowe siedziby książęce albo zachowywano już istniejące¹⁰². Jednak proces ten przybrał na sile pod rządami dynastii, która objęła władzę w ostatnich dekadach XIII w. i później otrzymała nazwę Giedyminowiczów. Razem ze wzrostem terytorialnym władztwa książąt litewskich jego struktura stawała się bardziej skomplikowana. Na przełomie XIII i XIV w. pod ich władzę trafiła ziemia połocka, ok. 1320 r. – witebska. Na miejscowych stolcach zasiedli członkowie rodu Giedymina¹⁰³. W 1337 r. mamy wiadomość o śmierci „króla Trok”, a więc miasto to także zostało centrum księstwa¹⁰⁴. Książęta dzielnicowi byli w swoich władztwach nader samodzielni: dysponowali ziemią, samodzielnie wyprawiali się na wojnę, zawierali układy z sąsiadami, bili własną monetę. Wszystkie te uprawnienia nie były przez nikogo podważane, ale praw tych nie mieli już późniejsi namiestnicy i wojewodowie. Te tak szerokie kompetencje zwalniały władców państwa litewskiego z konieczności regularnych objazdów całości ziem, nad którymi sprawowali władzę zwierzchnią. O tym, jaką rzadkością był przyjazd władcy litewskiego na wschodnie pogranicze jego państwa świadczy wiadomość latopisu rogożskiego o przyjeździe Olgerda na

najważniejszy punkt systemu objazdów, jak i np. kościół katedralny; K. Neitmann, *Was ist eine Residenz? Methodische Überlegungen zur Erforschung der spätmittelalterlichen Residenzbildung*, w: *Vorträge und Forschungen zur Residenzfrage*, red. P. Johanek, Sigmaringen 1990 (Residenzforschung, t. 1), s. 12–18. Pojęciu temu dobrze odpowiada konstrukcja *столичный город/град*, spotykana w zabytkach staroruskich; *Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.*, t. 2, Москва 1989, s. 358, 379; zob. też A. Gąsiorowski, *Polskie itineraria późnośredniowieczne...*, s. 235–237.

¹⁰⁰ „Datum in Lettowia in curia nostra” – 1253 r. (LUB I 252); „Datum Lettowie in curia nostra” – 1253/1260 r. (LUB I 354). Oba dokumenty zachowały się w późniejszych, czternastowiecznych transsumptach. O ile autentyczność drugiego z nich budzi poważne wątpliwości, to pierwszy jest uznawany przez większość badaczy za rzeczywiste dzieło kancelarii Mendoga. W takim razie ten dokument mógł stać się podstawą falsyfikatu z datą 1260 r.

¹⁰¹ Por. szczegółowe dane: T. Baranauskas, *op. cit.*, s. 192–203.

¹⁰² Т. Барананаскас, *Новогрудок в XIII в. История и миф*, w: *Castrum, urbis et bellum: Збірник наукових праць*, Баранавічы 2002, s. 29–44.

¹⁰³ В.А. Варонін, *Падзеі 1307 года ў Полацку. Спроба крытычнага разбору*, w: *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі. Матэрыялы V Міжнароднай навуковай канферэнцыі (24–25 кастрычніка 2007 г.)*, Полацк 2009, s. 30–40; В.А. Воронин, *Княжение Ольгерда в Витебске*, „Ukraina Lituanica. Студії з історії Великого князівства Литовського” 2, 2013, s. 21–38; ПГ II, s. 411–412.

¹⁰⁴ SRP II, s. 493–494.

inspekcję nowo przyłączonej Rżewy¹⁰⁵. W tej sytuacji okazją do spotkania monarchy zwierzchniego z książętami dzielnicowymi były wyprawy wojenne¹⁰⁶ albo ich przyjazdy do Wilna „na narady” („на думы”), o których jest mowa w *Latopisie wielkich książąt litewskich*¹⁰⁷. Z informacji zawartych w *Starszej kronice wielkich mistrzów* o wyprawie Kiejstuta na Jagiełłę i Korybuta, którzy „zatrzymali mu jego daninę”¹⁰⁸, wynika, że mieli ją dostarczać do Wilna sami książęta dzielnicowi.

Wybór miejsca pobytu władcy litewskiego był bezpośrednio związany ze specyfiką położenia geopolitycznego jego państwa w XIV w. Była to epoka aktywnej walki z zakonem. Rejzy dostojników krzyżackich z Prus i Inflant na Litwę i podległe jej ziemie ruskie (np. Grodno, Połock) w XIV w. powtarzały się praktycznie co roku, czasami nawet kilkakrotnie w tym samym roku¹⁰⁹. Z kolei książęta litewscy wykorzystywali każdy dogodny moment, aby podjąć wyprawę na Prusy lub Inflanty. Obie strony angażowały znaczne siły w niszczycielską wojnę, która miała na celu osłabienie przeciwnika, pozwalała na uzyskanie czasu i złapanie wytchnienia. To zmuszało książąt litewskich do spędzania większości czasu stosunkowo niedaleko od Prus i Inflant, czyli na Litwie właściwej – w historycznym centrum państwa. Wiosną 1296 r., gdy Witenes wyprawił się do Inflant, komtur Królewca wysłał na „ziemię króla” komtura Balgi. Według Piotra z Dusburga komtur Królewca od dawna i z niecierpliwością oczekiwał na moment, gdy „król Witenes” opuści swą ziemię¹¹⁰. Sytuacja powtórzyła się wiek później: na początku 1393 r. dostojnicy krzyżacy dowiedzieli się, że Witold jest zajęty walką z Korybutem i spalili Grodno.

Między państwem Giedyminowiczów a królestwem Mendoga jest istotna różnica. Podczas gdy nie zachowały się żadne przekazy o mieście stołecznym królestwa litewskiego, co już samo w sobie jest wymowne, to za Giedyminowiczów tę rolę stale pełniło Wilno. Jak pokazują badania archeologiczne, szybki rozwój tego miasta nastąpił w ostatnich dekadach XIII w. i wynikał z inicjatywy władców litewskich, którzy od początku przewidywali dla Wilna rolę centrum administracyjnego¹¹¹. Po raz pierwszy Wilno zostało wspomniane w 1323 r.:

¹⁰⁵ ПСРЛ XV/1, kol. 69.

¹⁰⁶ Herold krzyżacki, autor kroniki Wigand z Marburga wymienia wśród uczestników bitwy nad rzeką Strewą wojów z Brześcia, Włodzimierza (Wołyńskiego), Witebska, Połocka, a nawet Smoleńska; SRP II, s. 511.

¹⁰⁷ ПСРЛ XXXV, s. 61.

¹⁰⁸ SRP II, s. 602. Tu warto zauważyć jedną nieścisłość: według innych źródeł Kiejstut liczył na wierność Jagiełły i ten miał towarzyszyć mu w wyprawie przeciwko Korybutowi, ale poczekał aż Kiejstut opuści Wilno i sam zajął miasto.

¹⁰⁹ W. Paravicini, *Die Preussenreisen des europäischen Adels*, cz. 2, Sigmaringen 1995 (Beihefte der Francia. t. 17/2); *Lietuvių karas su kryžiuočiais*, red. J. Jurginis, Vilnius 1964.

¹¹⁰ SRP I, s. 163 (cap. 267).

¹¹¹ Г. Вайтквявичюс, *Вильнюс: от поселения до королевского города*, w: *Археология и история Литвы и Северо-Запада России в Средневековье. Доклады российско-литовского семинара*.

stąd zostały napisane słynne listy Giedymina do mieszkańców północnych Niemiec, tu Giedymin przyjmował posłów papieża i miasta Rygi oraz zawierał układ z Inflantczykami¹¹². Już w momencie śmierci Giedymina (1341 r.) uznawano, że posiadanie Wilna jest koniecznym warunkiem objęcia stolca wielkoksiążęcego¹¹³. Układ inflanckiej gałęzi zakonu krzyżackiego z książętami litewskimi z 1367 r. („pokój łotrzyków”) przewidywał jego zerwanie z inicjatywy strony inflanckiej w Wilnie, litewskiej zaś w Rydze¹¹⁴. Dostojnik krzyżacki, autor listu o wyprawie na Litwę, zapewne z 1377 r., postrzegał Wilno jako główne miasto państwa, natomiast przebywającego tam Olgierda nazwał „wielkim królem” i „panem całego królestwa”¹¹⁵. W 1387 r. Jagiełło ufundował w Wilnie pierwszą katedrę litewską biskupa katolickiego, natomiast „łacińska” część mieszczan otrzymała odeń przywilej samorządu. W listopadzie 1390 r., w liście do króla rzymskiego o niedawnej rejsie na Litwę wielki komtur Konrad von Wallenrode nazywał Wilno „głównym zamkiem położonym w ziemi litewskiej” („das houpthous im lande czu Littawen gelegen”)¹¹⁶. Są zatem przesłanki do określania Wilna jako miasta stołecznego Wielkiego Księstwa Litewskiego już w XIV w., nawet przy pewnej umowności tego terminu (przypomnę, że za główne kryterium statusu stołeczności danego ośrodka zwykle uważa się usytuowanie w nim centralnych instytucji zarządu, których w czternastowiecznym państwie litewskim jeszcze nie było¹¹⁷).

Taką sytuację zastał Witold w latach młodości. Zapewne znaczną rolę w kształtowaniu się praktyki jego rządu odegrała także struktura władztwa Kiejstuta – Witoldowej „ojcowizny”. Jak wynika z *Latopisu wielkich książąt litewskich*, który powstał w otoczeniu Witolda, jej głównymi centrami były Troki i Grodno, w mniejszym stopniu zaś Drohiczyn i Brześć, wspomniane w związku z kontaktami Kiejstuta i Witolda z ich szwagrami – książętami mazowieckimi¹¹⁸. Niedługo po śmierci Lubarta (1383 r.) dołączył do nich Łuck, który Jagiełło

Вильнюс, 28–30 марта 2011 г., *Вильнюс* 2013, s. 81–107; zob. też O. Valionienė, *Viduramžių Vilnius. Erdvės evoliucija (XIII a. vidurys – XVI a. pirmas ketvirtis)*, Vilnius 2019.

¹¹² Zob. najnowszą edycję dokumentów i listów Giedymina: *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laišakai*, wyd. S.C. Rowell, Vilnius 2003.

¹¹³ O tym dowodnie świadczy opowiadanie *Skargi Witolda* o obaleniu Jawnuty przez Olgierda i Kiejstuta (SRP II, s. 712), później przejęte w *Latopisie wielkich książąt litewskich*.

¹¹⁴ *Chartularium Lithuaniae...*, nr 81, s. 302–303.

¹¹⁵ SRP II, s. 586–587, Anm. 1155.

¹¹⁶ CDP IV 80; Lites II, s. 418 (tłum. S.P.).

¹¹⁷ Wyształcenie się instytucjonalnego dworu wielkoksiążęcego i kancelarii nastąpiło pod koniec XIV w.; M. Kosman, *Kancelaria...*; R. Petrauskas, *Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas...* O funkcjach stołecznych Wilna zob. M. Kosman, *Problem stołecznych funkcji Wilna do połowy XVI wieku*, ZH, 64, 1999, nr 3–4, s. 37–65; R. Ragauskienė, *Lietuvos valdovų vilnietiški itinerariumai*, w: *Vilniaus žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, Vilnius 2006, s. 304–330. Pojęcia stolicy w Wielkim Księstwie Litewskim zaczęto używać znacznie później, dopiero w przededniu zawarcia unii lubelskiej.

¹¹⁸ ІСРПІ XXXV, s. 62–63.

przekazał Witoldowi¹¹⁹. Po powrocie Witolda z Prus (1392 r.) i nawet po następnym rozszerzeniu jego władzy na całe terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego nadal orientował się on na ten znany mu obszar, jak pokazuje przytoczony już przykład wyboru miejsca przyjęcia poselstwa krzyżackiego w 1396 r. Później czas wolny od wypraw wojennych Witold spędzał głównie na Litwie właściwej i w sąsiedniej ziemi grodzieńskiej. Rezygnacja z ukształtowanej tradycji nie miała sensu: na otoczenie wielkiego księcia składali się możnowładcy, których gniazda rodowe znajdowały się na Litwie właściwej, przy tym kierunek prusko-inflancki zachowywał swoje znaczenie w polityce litewskiej, natomiast utwierdzać swoją władzę Witold potrafił bez kosztownych objazdów. Jednocześnie za jego panowania główna rezydencja władcy – jak się wydaje – została przeniesiona z Wilna do Trok, gdzie zbudowano – zapewne przed 1408 r. – imponujący zamek na wyspie¹²⁰.

Mediewiści wydzielają dwie podstawowe funkcje podróży średniowiecznych monarchów po ich władztwach: były odbywane „zarówno po to, aby zużywać na miejscu plony swoich włości [...], jak i po to, aby w coraz to innym miejscu poświadczyć konkretnie, przez swoją obecność, królewską władzę”¹²¹. Jakie miejsce te i inne funkcje zajmowały w podróżach Witolda i jak je organizowano? Aby odpowiedzieć na to pytanie, warto przede wszystkim zbadać wielkie objazdy¹²² Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1411 i 1427, przywołując też niektóre inne przykłady.

Wiosną 1411 r. w Wilnie Witold i Jagiełło przyjęli legata papieża Jana XXIII, posłów króla węgierskiego Zygmunta Luksemburskiego, mistrza inflanckiego i Nowogrodu Wielkiego. Stąd razem z posłami inflanckimi udali się do Połocka, gdzie – ku niezadowoleniu mistrza inflanckiego – spotkali się z posłami

¹¹⁹ *Ibidem*, s. 63. W literaturze istnieją różne opinie nt. przynależności ziemi łuckiej w latach 1388–1389: jedni badacze (jak A. Prochaska) pisali o władzy Witolda nad nią, podczas gdy inni (J. Fijałek, O. Halecki) odrzucali ich argumenty. Uważam, że słowa Witolda w jego memoriale z przełomu lat 1389 i 1390 o nadaniu mu ziemi łuckiej przez Jagiełłę bez zatwierdzenia specjalnym przywilejem (SRP II, s. 712–714) są zgodne z prawdą. Przemawia za tym zarówno tytułatura Witolda (zob. CEV 63, 64), jak i jego przywilej dla Żydów brzeskich; zob. zwł. С. Лазутка, Э. Гудавичюс, *Привилегия евреям Витавтаса Великого 1388 года*, Москва–Иерусалим 1993 (tamże o kwestii autentyczności). Zapewne Jagiełło, nadawszy ziemię łucką Witoldowi, zachował nad nią władzę zwierzchnią.

¹²⁰ T. Baranauskas, *op. cit.*, s. 203 (próba wyliczenia średniej długości przebywania Witolda w różnych centrach jego władztwa). Nadal aktualna pozostaje praca o trockim zamku na wyspie: Z. Ivinskis, *op. cit.* (tu też o dacie jego wzniesienia).

¹²¹ G. Duby, R. Mandrou, *Historia kultury francuskiej, wiek X–XX*, tłum. H. Szumańska-Grossowa, Warszawa 1967, s. 19; cyt. za: A. Gąsiorowski, *Podróże panującego...*, s. 41–42.

¹²² Terminu „wielki objazd” używam za A. Rutkowskim i A. Gąsiorowskim na oznaczenie objazdów, podczas których władca opuszczał centralną część państwa; A. Rutkowski, *Objazdy i system rządzenia państwem przez Kazimierza Wielkiego*, „Kwartalnik Historyczny” 85, 1978, nr 3, s. 621–622; A. Gąsiorowski, *Polskie itineraria późnośredniowieczne...*, s. 226.

pskowskimi¹²³, następnie zaś do Smoleńska, gdzie do Witolda przybył wielki książę rizański Fiodor Olegowicz z Zofią Witoldówną, żoną wielkiego księcia moskiewskiego Wasyla I, i „oddał się mu w służbę”. Potem z Krzyczowa, posiadłości Lingwena Olgierdowicza¹²⁴, który wtedy miał *kormlenie* w Nowogrodzie, ale przybył na Litwę, obaj władcy spłynęli Dnieprem do Kijowa, gdzie spotkali się z wielkim księciem twerskim Wasylem I, chanem tatarskim Dżelal-ed-Dinem i metropolitą Focjuszem, który konsekrował kilku biskupów. Tamże zawarto sojusz, przewidujący wzajemną pomoc Witolda, Jagiełły, Wasyla I, Nowogrodu Wielkiego i Dżelal-ed-Dina¹²⁵. Po rozstaniu z Witoldem Jagiełło znowu spotkał się z nim w Glinianach. Nie można zgodzić się z opinią Giedrė Mickūnaitė, że „parada” ta nie wywarła żadnego wrażenia na poddanych Witoldowych¹²⁶. Po pierwsze, jeszcze rok później sługa krzyżacki donosił wielkiemu mistrzowi z Kijowa o sojuszu Witolda i Jagiełły z „poganami”¹²⁷, a po drugie, jak pokazał Jurij Mikulski, wrażenia Herasyma, przyszłego metropolity Wszechrusi, 17 lat później odbiły się w jego *Pochwale Witolda*¹²⁸.

Jak widać, ze względu na specyfikę zachowanych źródeł, skupiających uwagę na aspektach międzynarodowych objazdów wielkiego księcia, badacze mają niewiele informacji o jego kontaktach z poddanymi. Te dwa wątki dobrze pokazują dane o podróży Witolda do południowej części jego władztwa w 1424 r., aczkolwiek wyjazd ten miał znacznie mniejszą skalę niż objazdy w latach 1411 i 1427. Kierując się troską o zdolności obronne ziem południowych Wielkiego Księstwa Litewskiego¹²⁹,

¹²³ „Unde von dannen tzogen sie ken Ploskouwe, dar ouch unser boten qwemen unde der Plesko[u]wer sendeboten”, GStAPK, OBA 1538 = LUB IV 1888. Ponieważ w edycji tekst przekazany niedokładnie – zamiast *Ploskouwe* (*Połock*) wydrukowano *Pleskouwe* (*Psków*), zapis poprawiono na podstawie oryginału.

¹²⁴ А.А. Мяцельскі, *Мсціслаўскае княства і ваяводства ў XII–XVIII стст.*, Мінск 2010, s. 124–153. Ciekawe, że w 1422 r. w drodze do Czech w Krzyczowie przebywał Zygmunt Korybutowicz; GStAPK, OBA 3705 = J. Boubín, *Tři korybutovské písemnosti (Materiálová studie s edicí)*, „Folia Historica Bohemica” 4, 1982, s. 227–228).

¹²⁵ GStAPK, OBA 1768 = С.В. Полехов, *Лузвень...*, s. 73–74.

¹²⁶ G. Mickūnaitė, *A Medieval Parade?*, w: ...*The Man of Many Devices, who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor of János M. Bak*, red. B. Nagy, Budapest 1999, s. 277–280.

¹²⁷ „Derselbige unser dyner gebit uns czu vorsteen, das herczog Witout als stark sich habe besamelt mit der heydenschaft, das der ouch ane czall ist; dese czeitunge hat er uns von Kiwen empoten. Wir dirkennen den knecht also worhaftig, das her uns nicht vorlüget. Hirin moget ir dirkennen, das der koning von Polan und herczog Witawten vor eyne jare dohindene in den heydenisschen landen sulche vorbuntnisse mit den heyden off des Ordens gruntliche vorterbisse und desem orte der Cristenheyt, do Got vor sy, habe gemacht”, GStAPK, OBA 1707 = CEV 495*.

¹²⁸ Mikulski 2011, s. 81–89.

¹²⁹ O tym świadczą skargi Witolda na najazdy tatarskie w liście do papieża Marcina V wyekspedionowanym latem 1424 r. oraz podjęcie tematyki tatarskiej w liście do wielkiego mistrza z 22 czerwca, w którym wielki książę pisał o zamiarze dokonania przeglądu swoich zamków w „dalekich ziemiach ruskich”; CEV 1159, 1160; LC I 18.

Witold nie tylko dokonał inspekcji zamków¹³⁰, ale też rozdał dobra materialne swoim poddanym (albo zatwierdził już dokonaną przez nich wymianę posiadłości)¹³¹, co miało stworzyć warunki dla kosztownej i niebezpiecznej służby na pograniczu oraz umocować władzę Witolda na Podolu Zachodnim, które otrzymał w dożywocie. Ponadto wielki książę spotkał się z królem polskim oraz – niechętnie – z posłami pskowskimi.

Najbardziej znanego objazdu swego władztwa – a dokładniej, jak sam pisał, „dalekich ziem ruskich”¹³² – Witold dokonał latem 1427 r. Na początku roku przebywał na Litwie właściwej: 17 marca pisał do wielkiego mistrza o przebytej chorobie, po której już mógł chodzić, stać i siedzieć, ale jeszcze odczuwał gorączkę. Nie zapominał jednak o sprawach państwowych, m.in. o bardzo dalekich kierunkach polityki zagranicznej – w tym samym liście poruszał tematy tatarskie i wołoskie, ponadto zajmował się budowaniem zamków nad Morzem Czarnym i przysyłał dostojnikom krzyżackim ryby schwytane przy ujściu Dniestru do tego morza, a już niedługo później przyjmował poselstwo tureckie¹³³.

W czerwcu wyruszył w drogę. Pod koniec miesiąca spotkał się w Mińsku ze swoją córką Zofią, która specjalnie przyjechała z Moskwy, gdzie pozostał jej 12-letni syn Wasyl. Tamże gospodar litewski przyjął i hojnie obdarzył dwóch rycerzy, którzy potem udali się do Torunia¹³⁴. 14 lipca był już w Krzyczowie u Lingwena. Trasę dalszej podróży Witolda możemy zrekonstruować na podstawie dwóch listów do wielkiego mistrza, spisanych tego samego dnia, 14 sierpnia,

¹³⁰ Według listu Witolda do wielkiego mistrza jednym z celów jego wyjazdu na Podole był przegląd zamków; CEV 1159. Podobnie Jagiełło w 1421 r. dokonywał inspekcji zamków na Podolu Zachodnim, nadanych Witoldowi w dożywocie: „Ouch so spricht her [szpieg, który był w Polsce – S.P.], das der koning von Polan noch so lange in der Podolyee ist gewest unde hat syne hūwßer obirall do bestalt”, GStAPK, OBA 3569; o dacie zob. Józwiak 2004, s. 242–243).

¹³¹ Kurtyka. Rep. 163*, 164*, 165*, 167*, 168*.

¹³² CEV 1291, 1298.

¹³³ CEV 1270, 1286; „Anno 27 am sontage Esto michi schicktt herczogk Wytoldt dem hoem. 10 grosse fische, schanrihen genandt, die er gefangen hatt in dem mere an der munde, do das grosse vließ, der Nester genendt, fellett inst Tartarischen gestilde, und daß grosse fließ Direpe, unsers landes gen mittage und wert biß gen Constantinopol, und er habe do lassen heuser und schlosser bauen. Bittet derhalben den hoem: wen dieselbige fische noch geandtwortelt werden, welett euere 10 dorfon nemen, und die andern, die noch ungeteiltt, diesen nochgeschriben heren werschicken, alß dem großcom., obersten marschalck, com. zu Elbinge, herczog Michelß, unsers brudern son, com. zu Cristb., tresler, com. zur Balge, com. zu Brandenb., com. zu Rangnith und dem alden marschalck”, LMAVB RS, F 15–73, s. 334. O kontaktach Witolda z Imperium Osmańskim zob. L. Korczak, *Znajomość spraw tureckich w Wielkim Księstwie Litewskim w XV wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, z. 119: „Studia Polono-Danubiana et Balcanica” 8, 1995, s. 143–147.

¹³⁴ Zachował się list polecający Jagiełły z 8 VII 1425 r. dla tych rycerzy, udających się na Litwę, a stąd do Grobu Pańskiego: GStAPK, OBA 4453 = KDL, s. 303–304 = A. Szweða, *Listy Władysława Jagiełły do wielkich mistrzów krzyżackich w latach 1386–1434*, w: *Tekst źródła, krytyka, interpretacja*, red. B. Trelińska, Warszawa 2005, nr 64.

w Smoleńsku, przez samego wielkiego księcia i jego bratna Hennego (w literaturze czasami niesłusznie zwanego szpiegiem)¹³⁵. Z listu Hennego dowiadujemy się, że Witold udał się do ziem książąt Zygmunta Kiejstutowicza i Świdrygiełły. Centrami ich władztw były Starodub i Czernihów. Zapewne pojechał tam przez Posoże. Z władztwa Świdrygiełły udał się do Mezecka, a stamtąd do pewnego miasta pod zarządkiem wojewody (może Mceńska), gdzie przybyli do niego książęta rzykańscy, prońscy i nowosilsko-odojewscy, by złożyć hołd lenny. Stąd Witold wyruszył do Smoleńska, spłynął Dnieprem do Kijowa, a potem przez Ostróg, Łuck i Włodzimierz udał się do Horodła. Tam spotkał się z Jagiełłą, a następnie przez Brześć, Mielnik, Drohiczyn i Grodno wrócił na Litwę właściwą. Dostarczona trasa jego podróży przy bliższym przyjrzeniu okazuje się doskonale przemyślana. Wielki książę spotkał się z wieloma poddanymi, m.in. z kilkoma książętami dzielnicowymi, oraz z władcami sąsiednich ziem ruskich i królem polskim, przyjął poselstwa chana tatarskiego, sułtana tureckiego, wielkiego księcia moskiewskiego i władz Nowogrodu Wielkiego, otrzymał też listy od wielkiego mistrza. Te ostatnie dostarczono mu dzień przed przyjazdem do Smoleńska, a więc urzędnicy Witolda potrafili bez zbytecznego trudu znaleźć go w drodze, poza którymś z wielkich ośrodków (aczkolwiek w stosunkowo niewielkiej odległości od jednego z nich)¹³⁶. Przy czym Witold odrzucił zaproszenie córki Zofii i nie pojechał do Moskwy, bo to naruszyłoby plan jego podróży po ziemiach ruskich. Spotykając Witolda, poddani obdarowywali go – i zapewne jego dworzaków, jak można sądzić z zachwycającej relacji Hennego – koźmi, sobolami, futrami, jedwabnymi tkaninami, złotem, tatarskimi pieniędzmi i innymi przedmiotami. Z kolei Witold nie tylko rozdawał stawającym przed nim ruchomości, ale też nadawał ziemię, o czym świadczy kilka dokumentów wystawionych podczas tej podróży. Zwraca uwagę fakt, że Witold planował opuścić Smoleńsk w następnym dniu po Wniebowzięciu NMP, które to wezwanie nosiła katedra eparchii smoleńskiej.

Jak pokazują przytoczone dane, zjawienie się monarchy przed jego poddanymi w odległych częściach Wielkiego Księstwa Litewskiego wymagało znacznych wydatków. Objazdy kraju planowano zawczasu – jak trafnie zauważył Jan

¹³⁵ Oba listy są opublikowane: CEV 1298, 1329. Drugi, napisany przez Hennego i datowany na wigilię Wniebowzięcia NMP, jego wydawca A. Prochaska błędnie odniósł do 1428 r., łącząc z wyprawą Witolda na Nowogród Wielki. Później sam wskazał prawidłową datę roczną (1427) w biografii Witolda, następnie pisali o tym także inni badacze; A. Prochaska, *Dzieje Witolda, w. księcia Litwy*, Wilno 1914, s. 245, przyp. 1; S.M. Kuczyński, *Ziemia czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy*, Warszawa 1936, s. 375; P.A. Беспалов, *Источники о поездке Витовта в область Новосильского и Рязанского княжеств в 1427 году*, w: *Верхнее Подонье: археология, история*, t. 3, Тула 2008, s. 256–259. Niemniej badacze czasami wciąż przywołują ten list pod 1428 r.; Tęgowski 2006, s. 74–75; Józwiak 2004, s. 119–120 (tu o rzekomym szpiegostwie Hennego).

¹³⁶ Tak samo w lipcu 1417 r. Witold otrzymał list wielkiego mistrza w drodze z Kijowa do Nowogrodka (CEV 643), w październiku 1418 r. – z Troku do Siemieliszek (CEV 796).

Tęgowski, „co najmniej z dwumiesięcznym wyprzedzeniem”¹³⁷. Itinerarium Witolda przekonuje, że zwykle takie planowanie okazywało się w miarę dokładne, chociaż niespodziewane przeszkody komunikacyjne nie wykluczały odstąpienia od wcześniej przyjętego grafiku: 17 stycznia 1429 r. Witold pisał do wielkiego mistrza, że nie zdąży – jak zamierzał – przybyć do Trok 8 lutego, z powodu opóźnienia króla rzymskiego, który przyjedzie do Łucka dopiero dwa tygodnie po wyznaczonym terminie¹³⁸. Niemniej takie odchylenia od wcześniej przyjętego planu zdarzały się rzadko. Jak pokazują dane z ostatnich lat panowania Witolda i okresu rządów wileńskich Świdrygiełły, wielki książę dosyć intensywnie podróżował między dworami Litwy właściwej¹³⁹. To zapewne wiązało się z tym, że środki, które można było skupić na takim dworze dla przyjęcia hospodara i jego dworu, były ograniczone¹⁴⁰. Większe możliwości istniały w takich wielkich ośrodkach jak Troki, gdzie Witold zamierzał spędzić 12 tygodni, gdy dowiedział się o ucieczce Świdrygiełły z niewoli krzemienieckiej i obawiał się zdrady¹⁴¹. Urzędnicy byli informowani o dokładnym terminie przyjazdu hospodara i trasie jego przejazdu, zapewne listownie lub za pomocą gońców („prystawów”?)¹⁴².

Nierównomierność zasięgu terytorialnego podróży hospodarskich po terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego dobrze widać z danych o łowach wielkościących: świadectwa te w są większości związane z pobytami władcy w centrum państwa. Obszary łowieckie na Litwie właściwej i na południe od niej (między Litwą i Wołyniem) były lepiej zagospodarowane: przekonują o tym zarówno częste wzmianki o dworach myśliwskich, w tym „nowych”, będących miejscem spisывania listów i dokumentów¹⁴³, jak również obyczaj Witolda i Jagiełły spędzania –

¹³⁷ Tęgowski 2006, s. 68; zob. np. CEV 1159, 1206, 1214, 1298; Liedtke 1932, s. 148–149.

¹³⁸ CEV 1338.

¹³⁹ Ghillebert de Lannoy zauważył: „Tam, we wskazanym zamku, znalazłem księcia Witolda, pana Litwy, jego żonę i jego córkę, żonę wielkiego króla moskiewskiego [grant roy de Musco] oraz córkę córki. I ów książę przybył tam, by polować w tamtejszych lasach, jak on zwykle czyni raz na rok zimą, spędzając tam trzy tygodnie lub jeden miesiąc, polując i nie wjeżdżając ani do swoich dworów [dosł. „domów”, „siedzib”, ani do miast”; Klimas 1933, s. 154; *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, wyd. 2 uzup., wyd. J. Jurginis, A. Šidlauskas, Vilnius 1988, s. 51–52 (za tłumaczenie tego fragmentu pragnę podziękować prof. O.F. Kudriawcewowi). Uwagę rycerza burgundzkiego spowodowała niezwykłość takiej praktyki rezydowania: książęta burgundzcy dosyć często zmieniali miejsce pobytu, preferując wielkie miasta; por. solidny tom itinerariów: H. Vander Linden, *Itinéraires de Philippe le Bon, duc de Bourgogne (1419–1467) et de Charles, comte de Charolais (1433–1467)*, Bruxelles 1940.

¹⁴⁰ Por. C. Ehlers, *Um 1012. Wie sich ambulante zu residenter Herrschaft entwickelt hat*, w: *Die Macht des Königs: Herrschaft in Europa vom Frühmittelalter bis in die Neuzeit*, red. B. Jussen, München 2005, s. 115–117.

¹⁴¹ CEV 766.

¹⁴² Takie określenie występuje w liście Świdrygiełły do wielkiego mistrza z 16 VI 1432 r.; GStAPK, OBA 6133; R. Petrauskas, *Vytauto dvaras...*, s. 42.

¹⁴³ Zob. np. CEV 519, 658, 755, 861; III I 36.

właśnie dla polowań – zimy na Litwie¹⁴⁴ czy uwaga Witolda w liście do wielkiego mistrza z 19 grudnia 1428 r., że on i Jagiełło pojadą z Grodna do Łucka różnymi drogami z powodu królewskich polowań¹⁴⁵.

Myślistwo w średniowieczu było jedną z ważniejszych form spędzania wolnego czasu przez przedstawicieli elit, a także okazją do politycznych kontaktów, oprócz tego stanowiło ekonomiczną konieczność. Na polowaniu w Lasach Dawidowych w 1380 r. zawarto układ z wielkim mistrzem, a w 1387 r. Jagiełło przekazał Skirgielle władanie nad księstwami trockim, połockim i mińskim, znajdując się „oy ловехъ Скоистерскихъ” w pobliżu Wilna¹⁴⁶. Znaczenie tych łowów przetrwało także w późniejszym okresie¹⁴⁷. Prawo wielkiego księcia litewskiego i króla polskiego do polowań we władztwach zakonnych było zastrzeżone w specjalnych dokumentach¹⁴⁸. Oczywiście warunki do polowań istniały nie tylko na Litwie, ale i w innych ziemiach Wielkiego Księstwa¹⁴⁹, jednakże ilość spotkań z poddanymi, władcami i posłami zagranicznych państw, a także wyczerpujące przejazdy z jednego miejsca noclegu do drugiego nie stwarzały dobrych okoliczności do uczestniczenia w łowach.

Analizowane podróże miały największy zasięg geograficzny. Towarzyszyć w nich Witoldowi musiało wiele osób. Niestety, dokładnej liczebności jego dworu nie sposób ustalić z przyczyn zarówno natury źródłowej, jak i metodycznej: z jednej strony badacze nie dysponują podstawowym źródłem dla tego rodzaju wyliczeń – rachunkami dworu gospodarskiego, z drugiej zaś nawet w razie ich zachowania nie do końca jasne jest, kogo i w jaki sposób zaliczać do grona dworzan, służby dworskiej, urzędników i ich klienteli, jaką zakładać normę konsumpcji produktów itd.¹⁵⁰ Według opinii Rimvydasa Petrauskasa, w znacznej mierze opie-

¹⁴⁴ R. Jaworski, *Łowy Władysława Jagiełły*, w: R. Jaworski, P. Chojnacki, *Z biografistyki Polski późnego średniowiecza*, red. M. Koczerska, Warszawa 2001 (Fasciculi Historici Novi, t. 4), s. 7–86.

¹⁴⁵ „Auch so sein wir iczunt bei enandir mit dem herren konige van Polan czu Garten, und von danne czihen wir nu kein Lauczke einen wek, und der herre konig einen andirn wek umme seiner jagit willen”, CEV 1336.

¹⁴⁶ III I 16.

¹⁴⁷ W formie zniekształconej (*Kostiri, Kosztery*) wieś tę wspomina Długosz w opisie wizyty Jagiełły na Litwie w 1415 r. W indeksie geograficznym jego itinerarium te „Kostery” są hipotetycznie utożsamiane z Koszedarami albo Kostykami; Dług. XI, s. 56; Gąsiorowski 2015, s. 82, 131.

¹⁴⁸ K. Neitmann, *Jagdbriefe im diplomatischen Verkehr des Deutschen Ordens mit Polen-Litauen um 1400*, „Preussenland” 24, 1986, nr 2, s. 25–33; J. Śliwiński, *Krzyżackie przywileje wolnego polowania dla Władysława Jagiełły i Witolda w latach 1398–1420*, w: *Odkrywczy, princepsi, rozbójnicy*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2007 (Studia z Dziejów Średniowiecza, t. 13), s. 333–348.

¹⁴⁹ Por. w ziemi połockiej: III I 365, 476 (§ 21 przywileju dzielnicowego 1511 r. – o możliwym wyjeździe wojewody „na łowy”). Z polowaniem książąt Koriatowiczów latopisarzka *Opowieść o Podolu* wiąże założenie Kamieńca.

¹⁵⁰ Te problemy dobrze ukazuje art. B. Czwojdrak, *Liczebność dworów późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych władców polskich*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 76, 2016, s. 209–224.

rającej się na analogii z sytuacją w sąsiedniej Koronie, ocenianej przez różnych badaczy i z różnymi wynikami – na początku XV w. ogólna liczba dworzan Witolda wynosiła kilkaset osób¹⁵¹. Taka sama była liczebność uczestników zjazdów polsko-litewsko-krzyżackich na przełomie XIV i XV w. tylko po stronie krzyżackiej¹⁵². Oczywiście jest, że nie wszyscy dworzanie towarzyszyli Witoldowi w jego podróżach, a wielkość jego orszaku była związana z takimi czynnikami jak cel, kierunek, czas trwania podróży i szybkość przemieszczania się, pora roku itd.¹⁵³ Oprócz dostojników i dworzan wielkiemu księciu towarzyszyło zapewne duchowieństwo, co było istotne zwłaszcza podczas jego podróży na Ruś, ze względu na rzadką sieć parafii katolickich poza Litwą właściwą¹⁵⁴. Niekiedy też towarzyszyli mu przebywający w Wielkim Księstwie władcy państw sąsiednich i ich posłowie. Na pewno też personel kancelaryjny: w drodze monarcha nie przestawał prowadzić korespondencji z władcami państw sąsiednich, z własnymi urzędnikami, a także wystawiać przywileje dla poddanych¹⁵⁵. Pisarze towarzyszyli Witoldowi

¹⁵¹ R. Petrauskas, *Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas...*, s. 21; por. o liczebności orszaku niemieckich i polskich „monarchów objazdowych”: A. Gąsiorowski, I. Skierska, *op. cit.*, s. 70, 74.

¹⁵² A. Szweda, *Habitacula omnibus proventibus et comitatibus referta. Problemy zaopatrzenia w żywność podczas zjazdów polsko-litewsko-krzyżackich w I połowie XV wieku*, w: *Dobrou chuf, velkoměsto*, Praha 2007, s. 29–31.

¹⁵³ Niektórzy historycy twierdzą, że liczebność świty Witolda podczas objazdu 1411 r. wynosiła 5 tys. ludzi, przy czym powołują się na znany list mistrza inflanckiego do wielkiego mistrza krzyżackiego z 11 VII 1411 r.; zob. np. Mikulski 2011, s. 85; D. Wróbel, *Elity polityczne Królestwa Polskiego wobec problemu krzyżackiego w czasach Władysława Jagiełły*, Lublin 2017, s. 292, przyp. 460. Wynika to jednak z błędnej interpretacji tekstu źródła, w którym mowa jest o tym, że Witold zamierzał najechać Księstwo Riazańskie na czele pięćciotysięcznego wojska: „Und van dar tzogen die heren ken Smalenczek, dar eyn herzoge van Rosam genant qwam mit herczogen Witoutes dochter, der Witoutes vyand lange ghewest was, und dirgab sich do in syne gnade, wante her gros besorget was, das en die heren beiden mit der grossen schar volkes, nemelich wal vunff [nadpisane nad wykreślonym: vūmfflich – S.P.] tusent mannen, obirczihende worde”, GStAPK, OBA 1538 = LUB IV 1888, tekst skolacjonowany z oryginałem.

¹⁵⁴ Już 4 VIII 1394 r. Witold dostał od papieża Bonifacego IX prawo korzystania z ołtarza przenośnego; *Bullarium Poloniae*, t. 3: 1378–1417), wyd. I Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Romae–Lublino 1998, nr 377, s. 65.

¹⁵⁵ CEV 649, 1298. Na przykład podczas wielkiego objazdu Wielkiego Księstwa Litewskiego latem 1427 r. Witoldowi towarzyszył jego pisarz, który spisał kilkadziesiąt listów i dokumentów tego księcia w latach 1421–1430 („ręka nr 9” oddziału łańcisko-niemieckiego kancelarii Witolda według klasyfikacji R. Čapaitė; *eadem*, *Gotikinis kursyvas...*, s. 364–380, 511), a także jeszcze jeden, już nie tak aktywny („ręka nr 10” według tej samej klasyfikacji, znane są spisane przez niego listy i dokumenty z lat 1426–1430; *ibidem*, s. 380–384). Ten sam pisarz spisał dwa dokumenty ruskie Witolda – przywileje nadawcze dla Ješka Nieszewicza (Ostróg, 1427 r.) i Biedrzycha (Turzysk Włodzimierski, 1429 r.); W. Kuraszkiewicz, *Gramoty XIV–XV wieku. Studjum filologiczne*, „Byzantinoslavia” 4, 1932, s. 352–353. Ghillebert de Lannoy pisze, że latem 1421 r. w Krzemieńcu Witold wydał mu glejty pisane „po tatarsku, po rusku i po łacinie”; Кудрявцев 2003, nr 12, s. 79.

także w czasie wypraw wojennych: będąc na początku 1393 r. w Nowogrodku, skąd nieco wcześniej wygnał Korybuta, Witold nadał dominikanom łuckim młyn koło Łucka, a w 1428 r. we Rżewie (późniejszej Rżewie Pustej), wracając z wyprawy na Nowogród, rozdał ziemie jej uczestnikom z Wołynia i Podola. Jeden list z początku XV w. zawiera bezpośrednią wzmiankę o przybyciu Witolda razem z jego dworem i licznymi „gośćmi”¹⁵⁶. Nawet jeżeli przypuszczać, że liczebność orszaku wielkksiążęcego w codziennych podróży mogła wynosić kilkadziesiąt osób, wymagało to specjalnego przygotowania artykułów spożywczych, miejsc postojów i dróg pomiędzy nimi. To zmuszało do planowania takich podróży zawczasu.

Średnia szybkość przemieszczenia Witolda podczas jego podróży wynosiła 25–35 km dziennie¹⁵⁷. Z Wilna do Trok dojeżdżał w ciągu jednego dnia. Krewo, według słów Hennego, było miejscem czwartego noclegu od Trok¹⁵⁸. Odległość tych miejscowości na dzisiejszej autostradzie E28 wynosi ok. 105 km. A więc dziennie Witold pokonywał na tym odcinku przeciętnie 26 km. Przywilej wielkiego księcia litewskiego Aleksandra Jagiellończyka z 2 lipca 1495 r. wspomina o liście Witolda dla Bliźńca (albo Bliźnica), dziada „ludzi przewłockich” powiatu słonimskiego, którym wyzwolił ich od wielu powinności za stacje¹⁵⁹. Majątek Przewłoka znajdował się w odległości ok. 30 km na południowy zachód od Słonimia¹⁶⁰, co również odpowiada wskazanej wyżej dziennej normie przejazdu. Mniej więcej z taką prędkością przemieszczali się monarchowie także w innych krajach: np. w Niemczech było to ok. 12–15 km w krótkoterminowych podróży, 20–25 km – w odległych (wówczas mogło to być nawet 35 km)¹⁶¹. Zresztą takie tempo przemieszczania się nie było granicą możliwości dla ludzi w owych czasach,

¹⁵⁶ Niedatowany list nieznanego bliżej namiestnika do „rządcy” (*procurator*) z rozkazem przygotowania prowiantu dla Witolda i jego orszaku oraz furaju dla ich koni zachował się w formularzu biskupa trydenckiego Aleksandra Mazowieckiego: EFE II 117. Zapewne dotyczy obszaru Królestwa Polskiego, gdzie powszechną praktyką było prowadzenie korespondencji po łacinie, czemu nie przeczy tradycyjne tytułowanie Witolda jako *nostris principis*. O tym formularzu zob. A. Larczyńska, *Prawdziwe czy zmyślane? Źródła epistolarne i dokumentowe w formularzu księcia mazowieckiego Aleksandra. Próba rekonesansu badawczego*, „Studia z Dziejów Średniowiecza” 18, 2014, s. 141–155. O „gościach” dworu Witolda zob. R. Petrauskas, *Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas...*

¹⁵⁷ J. Purc, *op. cit.*, s. 74–75.

¹⁵⁸ CEV 1329, 1292.

¹⁵⁹ Przywilej wielkiego księcia Aleksandra z 2 VII 1495 r.: „велики князь Витофть надалъ деду ихъ, на имя Близицу, подводу не давати, ани корму и никоторыхъ подачокъ давати и (ни)какое службы не служити, для того, шо домъ ихъ на дорозе, и коли велики князь Витольдъ по дворахъ ездывалъ и в дому ихъ стоивалъ, а потомъ отецъ нашъ король его милость [Kazimierz Jagiellończyk – S.P.] далъ и сыномъ ихъ свой (листь) по томужъ и в дому ихъ стоивалъ, а они подыимуютъ станцыею, ино и намъ ся пригодитъ коли в дому ихъ стояти”, *Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов*, t. 24: *Акты о боярах*, Вильна 1897, nr 139, s. 218.

¹⁶⁰ *Вялікі гістарычны атлас Беларусі у 3-х тамах*, t. 1, Мінск 2009, s. 124.

¹⁶¹ A. Gąsiorowski, I. Skierska, *op. cit.*, s. 73–74; Gąsiorowski 2015, s. 26.

w sytuacjach nagłych mogli poruszać się szybciej. Autor *Latopisu wielkich książąt litewskich* zauważył, że „князь великы Витовъть за одинь день приженеть из Городна ко отцю своему Кестутию”, gdy ten zajął Wilno i znalazł tam dokumenty potwierdzające kompromitujące Jagiełłę układy z zakonem¹⁶². Odległość między tymi dwoma miastami w linii prostej wynosi ok. 150 km. Pokonanie takiej odległości, które w normalnych warunkach zajęłoby cztery dni, było tak niezwykle, że Witold postanowił wspomnieć o tym w utworze pisanym faktycznie pod jego dyktando¹⁶³. W sierpniu 1421 r. także niezwykle szybko pokonał 500 km dzielące Troki od Lublina. W 1429 r., podążając ze słynnego zjazdu monarchów w Łucku na Litwę¹⁶⁴, pokonał drogę z Łucka do Turzyska w ciągu jednego dnia (najkrótsza droga na tym odcinku współczesnymi autostradami wynosi nieco mniej niż 80 km).

Warto przypomnieć, że przytoczone dane dotyczą zachodniej części Wielkiego Księstwa Litewskiego, dobrze rozwiniętej pod względem gospodarczym i pokrytej siecią gospodarskich dworów i zamków. W przytoczonym dokumencie Aleksandra Jagiellończyka z 1495 r. mowa jest o dworach w okolicach Słonimia, po których jeździł Witold. Ale i tu nie unikano trudności. W listopadzie 1413 r. komtur bałgijski pisał do wielkiego mistrza, że miał jechać do Trok, do Witolda i Jagiełły, „bardzo ciężkimi drogami”¹⁶⁵. Trzeba pamiętać, że podróż odbywała się jesienią, gdy trudno było posuwać się ze względu na zalegający śnieg. 24 sierpnia 1399 r. wielki mistrz pisał do Witolda, że zjazd z królem polskim jesienią lub zimą wydaje mu się niewygodny ze względu na złe drogi i wysoki śnieg¹⁶⁶, natomiast zimą 1421/1422 r. poseł margrabiego brandenburskiego w ogóle nie zdołał z tej przyczyny dojechać do Jagiełły, przebywającego u Witolda¹⁶⁷. Tak samo wiosną chan tatarski Uług Muchammed usprawiedliwiał brak swego udziału w niedawnej kampanii Świdrygiełły przeciwko Zygmuntowi Kiejstutowiczowi¹⁶⁸. Te problemy stawały się bardziej widoczne na ziemiach wschodnich Wielkiego Księstwa Litewskiego, położonych daleko od centrum, z ich wielkimi odległościami i rzadką

¹⁶² ПСРЛ XXXV, s. 62; А. У. Ліцкевіч, *Гародня і Гарадзенскі рэгіён у другой палове XIII–XIV стст. Сухапутныя і водныя камунікацыі...*, s. 28.

¹⁶³ Wiadomo, że goniec mógł pokonywać do 200 km dziennie, zajeżdżając przy tym konie; H. von Seggern, *Herrschermedien im Spätmittelalter. Studien zur Informationsübermittlung im burgundischen Staat unter Karl dem Kühnen*, Ostfildern 2003 (Kieler Historische Studien, t. 41), s. 108–109.

¹⁶⁴ CEV 1338.

¹⁶⁵ „Am sontage nestvorgangen quomen wir ersten kegen Tracken, do wir die herren koning czu Polan und herczog Witoud haben derfolget gar in sweren wegen”, GStAPK, OBA 2012.

¹⁶⁶ „[...] ist is nicht beqweme in dem herbiste ader in dem winter tage czu halden, wend di wege denne bose und tiff sin, das swer ustzutzien ist”, CEV 201.

¹⁶⁷ GStAPK, OBA 3647 = BGDO III 99.

¹⁶⁸ O tym Świdrygiełło pisał do wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego Paula von Rusdorf ze Smoleńska 3 V 1433 r.; oryg.: GStAPK, OBA 6430a; publ.: Н. М. Карамзин, *История государства Российского*, t. 5, Москва 1993, przyp. 264.

siecią dworów i miast. Wyraźnie świadczy o tym list komtura Ragnety, który pomagał Witoldowi podczas wojny z Wasylem I, z 2 września 1406 r., wysłany z Brińska („o 56 mil dalej Dniepru”), gdzie znajdujemy barwny opis 17-dniowej drogi przez lasy briańskie i związane z tym trudności w otrzymywaniu jedzenia i koni¹⁶⁹. W czasie tej samej wyprawy wojsko Witolda przez jeden odcinek – z Kopysi do Orszy – pokonało nie więcej niż 26 km, co mniej więcej odpowiada szybkości przemieszczenia wojsk znanej z innych źródeł¹⁷⁰. Na problemy komunikacji spowodowane małą gęstością sieci osad wskazują miejsca wystawienia niektórych listów Witolda. Na początku wielkiego objazdu w 1427 r. pisał on do wielkiego mistrza „w naszym obozie w obiad, trzeciego dnia od Mińska”¹⁷¹. Inny list, przypuszczalnie pochodzący z 1413 lub 1416 r.¹⁷², napisany został „na noclegu między Pińskiem a Lipskiem”, które dzieli odległość ok. 90 km. Znaczną rolę w systemie dróg Wielkiego Księstwa Litewskiego odgrywały rzeki¹⁷³: w ciepłe pory roku spływ nimi odbywał się znacznie szybciej niż po drogach lądowych¹⁷⁴, natomiast zimą można było podróżować po ich zamrożonej powierzchni¹⁷⁵.

Ekonomicznemu i organizacyjnemu zabezpieczeniu objazdów Witolda po jego władztwie służyła sieć dróg, dworów i grodów, a także system związanych z nimi powinności ludności: stacji (stanów) – dostarczanie żywności dla wielkiego księcia i jego otoczenia oraz obroku dla ich koni, podwód – zapewnienie środków transportu (powozów, sani, koni) dla wielkiego księcia, jego urzędników i gońców (w tym dostarczających korespondencję¹⁷⁶) oraz towarzyszących mu zagranicznych władców i posłów, a także obowiązek budowy nowych i remontu starych dróg. Nie ma tu ani możliwości, ani konieczności analizowania licznych świadectw źródłowych o tych powinnościach, zostały one już zresztą opisane w literaturze¹⁷⁷.

¹⁶⁹ CEV 347.

¹⁷⁰ Zob. np. А.У. Ліцкевіч, *Гародня і Гарадзенскі рэгіён у другой палове XIII–XIV стст. Сухпутныя і водныя камунікацыі...*, s. 28; F. Ludwig, *Untersuchungen über die Reise- und Marschgeschwindigkeit im XII. und XIII. Jahrhundert. I. Die Itinerare der deutschen Könige und Kaiser, der französischen Könige und der Päpste*, Berlin 1897, s. 97.

¹⁷¹ CEV 1291.

¹⁷² CEV 385. O dacie zob. niżej, przyp. 276.

¹⁷³ Gąsiorowski 2015, s. 23.

¹⁷⁴ Otóż w październiku 1418 r., w przededniu zjazdu z wielkim mistrzem krzyżackim, Witold zakładał, że dopłyne Niemnem z Kowna do Pojeg (ok. 150 km) w ciągu jednego dnia (CEV 796, zob. także niżej pod tą datą).

¹⁷⁵ Klimas 1933, s. 154.

¹⁷⁶ O podwodach służących do dostarczania korespondencji gospodarskiej zob. LUB VIII 651; GStAPK, OBA 6291; ПГ I 140.

¹⁷⁷ S. Wyslouch, *Posługi komunikacyjne w miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego na prawie magdeburskim do połowy XVI wieku*, Wilno 1936; J. Jurkiewicz, *Powinności podwodowe włościan w Wielkim Księstwie Litewskim (XVI–XVIII w.). Z zagadnień ich terminologii i klasyfikacji*, w: *Istorijos akiračiai*, Vilnius 2004, s. 101–126; *idem*, „Podróże” chłopów Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII w. (z zagadnień powinności transportowych włościan), w: „Młodsza Europa” od

Warto zauważyć, że w różnych częściach Wielkiego Księstwa Litewskiego znany jest wiele „dróg Witoldowych”. Ponieważ są wspomniane zarówno we wczesnych, jak i późnych źródłach, a Witold nie był jedynym władcą, z którego imieniem tradycja łączyła te lub inne drogi¹⁷⁸, to można uważać, że takie wzmianki nie są przypadkowe, stanowią nie tylko wynik późniejszej wizji przeszłości Wielkiego Księstwa w oczach jego mieszkańców, ale oddają też większą – ogólnopaństwową – skalę aktywności wielkiego księcia¹⁷⁹.

Jak pokazują przytoczone dane, podróże Witolda do „dalekich ziem ruskich” Wielkiego Księstwa Litewskiego były przedsięwzięciem znacznie kosztowniejszym niż zwykłe przejazdy między zamkami i dworami Litwy właściwej. Gdy codzienne podróże Witolda po jego władztwie były dosyć regularne i służyły zaopatrzeniu wielkiego księcia i jego dworu, to te dalekie, na dużą skalę objazdy podejmowano sporadycznie, ich celem w znacznej mierze były kontakty hospodara z własnymi poddanymi, władcami państw sąsiednich i ich posłami. Objazdy te nie były reliktem przeszłości, lecz próbą wykorzystania sposobu „rządzenia objazdowego” w celu utwierdzenia i rozszerzenia swojej władzy na etapie między zniesieniem systemu księstw dzielnicowych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego a przejściem do rządów rezydencjonalnych władcy tego państwa.

Gdybyśmy szukali analogii w krajach sąsiednich, to królestwo Mendoga możemy zestawić z Polską w XI–XII w., Wielkie Księstwo Litewskie pierwszych Giedyminowiczów z XIV w. – z Polską trzynastowieczną, natomiast państwo

średniowiecza do współczesności. Prace ofiarowane Profesor Marii Barbarze Piechowiak Topolskiej w siedemdziesiąt rocznicę urodzin, red. J. Jurkiewicz, R.M. Józefiak, W. Strzyżewski, Zielona Góra 2008, s. 301–320; A. Szweda, *Habitacula...*; T. Čelkis, *Stan dróg lądowych i struktura systemu połączeń w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu XV–XVII wieku*, ZH, t. 79, 2014, nr 3, s. 39–61; *idem*, „Valdovo keliai” Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorinės struktūros sandaroje XV–XVI amžiuje, w: *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, red. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius 2015, s. 247–259; G. Rutkowska, *Stacje Jagiellonów na Litwie*, w: *Jagiellonowie i ich świat...*, s. 187–195; ostatnio zob. T. Čelkis, *Vieškelių tinklo struktūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVII a.*, LIM, 2019, nr 1, s. 33–77.

¹⁷⁸ Otóż koło Miadziola, położonego niegdyś na obszarze Olgierdowego księstwa witebskiego, w 1495 r. istniała Olgierdowa droga; AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. X, sygn. 383, k. 1–1v. Dobrze znane są wzmianki o drodze Dawidowej w ziemi grodzieńskiej oraz drogi Skumontowej koło Przewalki. Za tymi nazwami kryją się realne postacie kasztelana grodzieńskiego pierwszej połowy XIV w. Dawida Dowmontowicza i starosty Skomanta, który przeniósł się z Sudowii na Ruś; LM XXV, nr 76, 34, 109, s. 99, 133, 167; SRP I, s. 143, cap. 211.

¹⁷⁹ Михалон Литвин, *О нравах татар, литовцев и москвитян*, oprac. А.Л. Хорошкевич, Москва 1994, s. 91, 136, przyp. 180; О. Белецкая, *Имя великого князя литовского Витовта в названиях Северного Причерноморья XVI–XVIII веков*, „Lietuvos istorijos studijos” 42, 2018, s. 7–25. Z drugiej strony, przynajmniej niektóre z takich nazw są wynikiem późniejszej wizji działalności Witolda: np. w czasach Stefana Batorego znany jest „погреб Витовтов” w Krzyczowie (RGADA, f. 389, op. 1, kn. 74, k. 65), chociaż miasto to za Witolda wchodziło w skład księstwa mściławskiego Semena Lingwena. Czy nie jest to jednak związane z przedstawianiem postaci Witolda jako sławnego poprzednika Stefana Batorego?

Witolda – z królestwem Kazimierza Wielkiego albo z państwami Europy Zachodniej wczesnego i późnego średniowiecza, których władcy (np. Karol Wielki¹⁸⁰) opuszczali tron swego władztwa w celu załatwienia bieżących spraw politycznych i militarnych¹⁸¹. W Wielkim Księstwie Litewskim nigdy nie powstało nic podobnego do przemyślanego systemu objazdów Królestwa Polskiego przez Władysława II Jagiełłę, który był ściśle związany z kalendarzem liturgicznym, albo w Świętym Cesarstwie Rzymskim – „imperium bez stolicy”.

¹⁸⁰ A. Gauert, *op. cit.*, s. 307–321.

¹⁸¹ Na tym, według K. Neitmanna (Neitmann 1990, s. 35, Anm. 76), polega różnica między tymi państwami a zakonem krzyżackim w okresie od połowy XIV do połowy XV w., ponieważ wielcy mistrzowie odwiedzali różne części swego władztwa mniej lub więcej regularnie, w ramach przyjętej przez nich praktyki sprawowania władzy.

Zasady zestawienia itinerarium

W itinerarium przedstawionym w formie tabelarycznej (ze względu na charakter źródeł) wskazano przekazy źródłowe świadczące o pobycie Witolda w danym miejscu w określonym dniu. Przy tym opieram się na najbardziej pełnych, współczesnych i dokładnych edycjach źródeł: dla wydawnictw wielotomowych wskazywany jest na początku numer tomu cyframi rzymskimi, dalej cyframi arabskimi – numer dokumentu (dla ich zbiorów) lub strony/kolumny. Gwiazdka przy numerze oznacza regest, streszczenie. Kilka edycji tego samego zabytku łączono znakiem równania (=). W przypadkach wykorzystania archiwaliów ich sygnatury podawane są na początku opisu.

Gdy Jan Długosz powtarza wiadomość zachowanego do dziś źródła, np. kroniki Wiganda z Marburga, albo jednego z wielu dokumentów, z których korzystał, to odwołanie do informacji Długoszowej jest podawane w nawiasach okrągłych po jej źródle.

Jeżeli Witold spotykał się z konkretnym władcą, ten fakt odnotowuje się z powołaniem się na najważniejszą literaturę.

Problem stanowi, jak wiadomo, rekonstrukcja itinerarium Witolda w czasie wojen. Nierzadko wzmianka źródłowa (np. „Witold zbudował zamek”) nie pozwala jednoznacznie wnosić, czy wielki książę uczestniczył w tej akcji osobiście, czy jedynie wydał odpowiedni rozkaz. Takie przypadki omówiono w przypisach. Przy rekonstrukcji itinerarium Witolda w czasie wojen z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411, 1414 i 1422, w których uczestniczył on osobiście razem z królem polskim Władysławem Jagiełłą, priorytet nadawany jest źródłom, które zawierają bezpośrednie dane o miejscu pobytu Witolda. Warto bowiem pamiętać, że dostojnicy krzyżacy starali się przekazywać taką informację w ramach struktur zakonnych jak najszybciej, często nie mając możliwości albo nie uważając za konieczne jej sprawdzenia. A tylko w przypadkach braku takich danych itinerarium Witolda jest umownie rekonstruowane na podstawie itinerarium Jagiełły; zresztą podczas wypraw do Prus bracia stryjeczni niekoniecznie musieli sobie nieustannie towarzyszyć. Nie uwzględniam danych o miejscach pobytu żon Witolda, ponieważ małżonkowie mogli podróżować oddzielnie¹⁸². Z reguły nie przenoszę na itinerarium Witolda danych o miejscach pobytu posłów do

¹⁸² Na przykład latem 1400 r. Anna Witoldowa udała się do Prus w towarzystwie Zygmunta Kiejstutowicza; T.Ю. Игошина, *op. cit.*, s. 179–181; A. Nowakowski, *Księżna Anna Witoldowa a Krzyżacy*, w: *Archaeologia et historia. Księga jubileuszowa dedykowana Pani Profesor Romanie Barnycz-Gupieńcowej*, Łódź 2000, s. 292–294; SRP II, s. 331 (Anm.); o sąsiedniej Polsce zob. A. Gąsiorowski, *Polskie itineraria późnośredniowieczne...*, s. 223–226; G. Rutkowska, *Podróże polskich królowych w XV wieku*, w: *Samotrzeć, w kompanii czy z orszakiem? Społeczne aspekty podróży w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. M. Saczyńska, E. Wólkiewicz, Warszawa 2012, s. 175–197 (w tych pracach podsumowanie szczegółowych badań).

niego: znany jest niejeden przykład rozbieżności itinerariów posła krzyżackiego i władcy litewskiego¹⁸³.

Nie mam wątpliwości, że inercja i przywiązanie do narodowych tradycji historiograficznych zaważą też na badaniu problematyki podróży wielkich książąt litewskich po ich władztwie. Dlatego też, ale również dla ułatwienia pracy z poniższym itinerarium poprawki do prac Jerzego Purca i Jana Tęgowskiego są odnotowywane i objaśniane w przypisach.

¹⁸³ Zob. np. GStAPK, OBA 2012 = CEV 567* (sprawozdanie komtura Bałgi z 23 XI 1413 r., pisane w Rumszyszkach, w drodze powrotnej od Witolda); GStAPK, OBA 5873, 5875 (17 XII 1431 r. Świdrygiełło przebywał w Wiszniewie, ojcowiznie Giedygołda, natomiast poseł krzyżacki Gabriel von Baysen (Bażyński) – w Holszanach); С.В. Полехов, *Наследники Витовта...*, s. 220.

Data	Miejsce	Źródło	Uwagi
1392			
VII		Ritterswerder ¹⁸⁴	SRP II, s. 648 (Dług. X, s. 196)
VIII	4/5 ¹⁸⁵	Ostrów	AUPL 29
VIII		Wilno (?) ¹⁸⁶	Dług. X, s. 197
jesień?		Smoleńsk (?)	ПСРЛ IV/1, s. 373; ПСРЛ VI/1, s. 509–510 ¹⁸⁷
XII	6	Bełz	BCz, perg. 236 = CESXV I 20 ¹⁸⁸ = CEV 98*
1393			
I		Dokudowo ¹⁸⁹	ПСРЛ XXXV, s. 71
		Nowogródek	ПСРЛ XXXV, s. 71
II	6	Nowogródek	Vitoldiana 10

¹⁸⁴ Krótko istniejący zamek wzniesiony przez Krzyżaków przy Niemnie, na zachód od Kowna.

¹⁸⁵ Dokumenty ugody ostrowskiej mają datę: „Actum et datum in Ostrowo ipsa die sancti Domini” 1392 r. Wydawcy AUPL pierwotnie datowali je na 4 sierpnia, później jednak poprawili tę datę na 5 tm. (AUPL, s. 401), ponieważ upamiętnienie św. Dionizego obchodzono zarówno 4, jak i 5 sierpnia. U Długosza, który opierał się na tych samych dokumentach, błędna data 7 sierpnia (Dług. X, s. 197). Nie do końca jasna pozostaje lokalizacja Ostrowa (zob. indeks geograficzny).

¹⁸⁶ Wiemy, że źródłem wiedzy Długosza o wydarzeniach z 1392 r. był przekład łaciński kroniki Wiganda z Marburga i szereg dokumentów (w tym wypadku ugoda ostrowska). Jednak nie zawierają one żadnych danych o wycie Jagiełły i Witolda w Wilnie, tak samo jak i inne współczesne źródła; por. Gąsiorowski 2015, s. 43. Bardzo prawdopodobne, że źródłem informacji był patron Długosza, biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki – syn „starosty litewskiego” Jana (Jaśka) Oleśnickiego, który według Długosza przekazał rządy Witoldowi w Wilnie po ugodzie ostrowskiej; A. Kornecka-Trafas, *Oleśnicki Jan*, w: PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 763–764. Z drugiej strony ustalenie źródła informacji nie gwarantuje jeszcze jej wiarygodności, zwłaszcza że już 10 sierpnia Jagiełło jest poświadczony w Żukowie, w odległości niemal 500 km od Wilna, a więc nie mógł z Ostrowa udać się do Wilna, by wziąć udział w jakichś ceremoniach (bez jego udziału raczej by się one nie odbyły); zob. Gąsiorowski 2015, s. 43, przyp. 34.

¹⁸⁷ W latopisach grupy nowogrodzko-sofijskiej spotkanie Witolda z Wasylem I i Zofią Witoldówną odnotowano przed nadaniem Witoldowi przez Jagiełłę „в Литовской земле княжения великоро” (oba wydarzenia – pod 6901 r.). Ponieważ wcześniej Witold był w Prusach, kolejność wydarzeń musiała być odwrotna. Na podstawie itinerarium Witolda datują to wydarzenie między sierpniem a początkiem grudnia 1392 r.

¹⁸⁸ W edycji przygotowanej na podstawie osiemnastowiecznego odpisu data została zniekształcona.

¹⁸⁹ Według *Starszej kroniki wielkich mistrzów* walka Witolda z Korybutem pozwoliła komturom Dzierzgonia i Ostródy spalić Grodno; SRP III, s. 623–624. Według annalisty toruńskiego i oficjała pomezkańskiego nastąpiło to w początkach stycznia 1393 r.; SRP III, s. 185; SRP II, s. 649. Tekst Długosza w tym wypadku jest nieudany skrótami kroniki Wiganda; Dług. X, s. 198–199.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
między 6 II a 27 IV ¹⁹⁰		Druck	PCPJI XXXV, s. 71	
		Orsza	PCPJI XXXV, s. 71	
		Witebsk	PCPJI XXXV, s. 71–72; SRP III, s. 185	
VIII	15	wyspa na rzece Dubissie	SRP III, s. 625	
X	3	Lwów (Leony) ¹⁹¹	CESXV II, dod. 1	
1394				
II	18	Dolatycze	AUPL 35	
wiosna		Jurbork	SRP II, s. 653 (Dług. X, s. 204)	
wiosna		Podole ¹⁹²	PCPJI XXXV, s. 65, 72	
		Żytomierz	PCPJI XXXV, s. 65, 72	
		Owruć	PCPJI XXXV, s. 65, 72	
VI	8–11	Nowy Korczyn	RD, s. 240–242	
między 11 VI a 17 VIII ¹⁹³ lub między 21 IX a 11 X (?)		Kijów	PCPJI XXXV, s. 65, 72	
VIII	17	Ritterswerder ¹⁹⁴	SRP II, s. 656; SRP III, s. 193–194	starcie Witolda z wielkim mistrzem krzyżackim (Neitmann 1990, s. 68)
VIII	29	Rudomino	SRP III, s. 194–195	

¹⁹⁰ O chronologii wydarzeń i ocenie źródeł do jej ustalenia zob. Polechow 2018.

¹⁹¹ W sprawie identyfikacji zob. G. Rutkowska, *Itinerarium królowej Jadwigi 1384–1399*, w: *Dzieło Jadwigi i Jagiełły. W sześćsetlecie chrztu Litwy i jej związków z Polską*, Warszawa 1989, s. 215 i przyp. 67.

¹⁹² Informacje podane w *Latopisie wielkich książąt litewskich* odnoszą do wyprawy Witolda na Kijowszczyznę wiosną 1394 r., ponieważ jeszcze w oficjalnym dokumencie w lutym 1394 r. Włodzimierz Olgierdowicz nosi tytuł księcia kijowskiego (AUPL 35), narracja w latopisie umieszcza wyprawy na Podole, Kijowszczyznę i znowu Podole w tym samym roku, a z dokumentów wiadomo, że Podole zostało zajęte przez Witolda pod koniec 1394 r. Na tej podstawie datują dokument Witolda dla monasteru Ławryszewskiego wydany w Bersztach i oznaczony indykcją 2 (Мікульський 2014, s. 128, nr 1) na 1409 albo 1424 r.

¹⁹³ Narrację w latopisie o „posadzeniu na Kijowie” Skirgiełły przez Witolda, nawet przy jej możliwej tendencyjności, można zestawić z itinerarium Skirgiełły: po długim pobycie na dworze królewskim po raz ostatni został on wspomniany pod 8 VI 1394 r. (RD, s. 200), natomiast pod koniec roku, według *Latopisu wielkich książąt litewskich*, brał aktywny udział w zbrojnym zajęciu Podola.

¹⁹⁴ Krótco istniejący zamek wzniesiony przez Krzyżaków nad Niemnem na zachód od Kowna.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
29 VIII–21 IX		koło Wilna	SRP III, s. 195	
X	11	Chełm	Tęgowski 1997, dod. 2	
po 11 X		Podole ¹⁹⁵	ПСРЛ XXXV, s. 72	
1395				
II	2 (?)	Wilno	KDKW 25	
VI	17 i później	nad rzeką Dubisą	SRP III, s. 199; CDP VI 20, 21; LUB IV 1377	zjazd z mistrzem inflanckim (Kubon 2016, s. 68–70)
IX	28	Smoleńsk ¹⁹⁶	ПСРЛ IV/1, s. 379	
1396				
II	24	Dubicze (?)	Vitoldiana 86 ¹⁹⁷	
III	koniec	Smoleńsk		spotkanie z Wasylem I i metropolitą Cyprianem, ten ostatni na Wielkanoc konsekrował biskupa smoleńskiego Nasona
IV	2	Smoleńsk	ТЛ, s. 447 ¹⁹⁸	

¹⁹⁵ J. Purc za Długoszem (Dług. X, s. 204) datuje na zimę 1394 r. wyprawę Witolda na Wystruc w Prusach. Jednak podstawą takiego stwierdzenia kanonika krakowskiego był Wigand z Marburga (*Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1385–1444*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, s. 41), który w podał informację o wiosennej wyprawie Witolda na Jurbark (SRP II, s. 653).

¹⁹⁶ Nowogrodzki I latopis i zbiór twerski mówią o wyprawie Witolda na ziemię riazańską zimą 1395/1396 r., natomiast nowogrodzki IV latopis i moskiewski zwód latopisarski z końca XV w. – o tym, że wysłał tam wojsko; НПЛ, s. 388; ПСРЛ IV/1, s. 380; ПСРЛ XV, kol. 457; ПСРЛ XXV, s. 226.

¹⁹⁷ Dokument dla namiestnika brzeskiego Twirbuta o nadaniu „ляху Якушу” „пустыни у Корошове от парчовское границы за Берестьем” na podstawie 4 indykcji można datować na 1396, 1411 lub 1426 r.; H. Gmiterek, *Protokół komisji granicznej polsko-litewskiej z 1623 roku*, „Res Historica” 21, 2005, s. 131. Ponieważ w 1416 r. *cmethones et villani* z sąsiedniego Woinia pozywali Jakusza do sądu królewskiego, oskarżając go o zagarnięcie ich ziem (zob. A. Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa, *Spory graniczne polsko-litewskie w XV–XVII w.*, „Wiadomości. Studium Historii Prawa Litewskiego” 1, (Wilno) 1938, s. 115; A. Wawrzyńczyk, *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku*, Wrocław 1951, s. 18–19) to najbardziej możliwa wydaje się datacja 14 II 1396 lub 5 III 1411 r.

¹⁹⁸ J. Purc odnosi pobyt Witolda w Smoleńsku także do ok. 19 III 1396 r., powołując się na: F. Koneczny, *Dzieje Rosyi*, t. 1, Warszawa 1917, s. 424. Ten zaś najprawdopodobniej błędnie odniósł początek zdania o ich wyjeździe z Moskwy już do pobytu w Smoleńsku: „То же весны за двѣ недѣли до велика дни князь великий Василей Дмитриевич поѣха въ Смоленскъ, тако же и Киприанъ митрополить...” Dwa tygodnie wystarczyły na dojazd z Moskwy do Smoleńska; С. Герберштейн, *Записки о Московии*, t. 2, Москва 2008, s. 511. Ponieważ latopis słucki informuje, że Wasyl I przybył do Smoleńska „тое ж зимы на весну” i „у велики пост” (ПСРЛ XXXV, s. 72), nastąpiło to jeszcze przed Wielkanocą, czyli pod koniec marca, bo wiosną wtedy

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
między 2 IV a 21 V		koło Wizny	SRP III, s. 205, 211	
V	15	Merecz	KDKW 26; Antanavičius 1994, s. 141–146	
VI	20	Janczyn	CEV 126 = Vitoldiana 199 = A3P II, nr I-157	
VII	3 (?)	Łuck	AS I 20	
VII	22–28	nad rzeką Dubiszą	SRP III, s. 204–206; CDP V 83; BGDO I 246	zjazd z wielkim mistrzem krzyżackim (Kubon 2016, s. 71–73)
VII	28	Stare Kowno	LUB IV 1422 = CEV 128*	
IX	17 (?)	Miedniki	Vitoldiana 66	
ok. 1 X		ziemia rizańska	ПСРЛ XXV, s. 227	
po 1 X		Kołomna	ПСРЛ XXV, s. 227	spotkanie z Wasylem I
1397				
I	16 ¹⁹⁹	Grodno (plan)	CDP VI 34 = CEV 137*	
	23	na łowach 4 mile od Wilna ²⁰⁰	ПГ I 36 = CEV 139*	
	30	Wilno	ПГ I 37 = CEV 144*	
III	28	Dubicze	CEV 148	
V	13	Litwa (?)	CDP V 99; VI 39	
	20	Lida	KDKW 30	

liczono do 24 marca. Latopis archangielski z początku XVI w. błędnie podaje, że Wasyl I przebywał w Smoleńsku „двѣ недѣли мѣсяца февралѣ”; Г. Бугославский, *Сокращенная Литовская летопись начала XVI в.*, w: *Смоленская старина*, t. 1, cz. 2, Смоленск 1911, s. 14–15; szerzej zob. А.У. Ліцкевіч, *Пра некаторыя спісы „Летапісца вялікіх князёў літоўскіх” маскоўскага і наўгародскага паходжання (на маргінезе выданняў М. Улашчыка і В. Вароніна)*, w: *Вялікае княства Літоўскае і яго суседзі ў XIV–XV стст. Саперніцтва, супрацоўніцтва, урокі*, Мінск 2011, s. 211–212. Dalej J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Kownie w kwietniu 1396 r., ale jego wskazówki prowadzą do listu (SD I 661), który w rzeczywistości odnosi się do 1418 r. (CEV 766).

¹⁹⁹ J. Purc za A. Prochaską rozumie datę „von dem nesten dinstag [9 I – S.P.] obir acht tage” jako 15 I 1397 r. Jednak osiem dni, występujące w tej formule średniowiecznej, obejmowały zarówno pierwszy, jak i ostatni dzień tego terminu; zob. H. Grotefend, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, t. 1, Hannover 1891 http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/gaeste//grotefend/g_a.htm (dostęp: 9 X 2019).

²⁰⁰ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Einsiedlu 26 I 1397 r. Jednak dokument, na który się powołuje (CEV 141*), został wystawiony nie przez Witolda, lecz przez wielkiego mistrza.

Data	Miejsce	Źródło	Uwagi	
między IX a XII (?)	za Donem (?) ²⁰¹ Nadczarno- morze północne (?)	Dług. X, s. 221; SRP III, s. 216	wyprawa na pomoc Tochtamyszowi	
zima	Litwa (?)	ПСРЛ XXV, s. 227		
1398				
IV	6	Troki (?)	Полехов 2018, nr 1 ²⁰²	
	7	Litwa (?)	CEV 176	
	19	Grodno	LUB IV 1469 ²⁰³	
	21–23	Grodno	LUB IV 1469; SVDO I 1	zjazd z wielkim mistrzem krzyżackim (Kubon 2016, s. 94–100)
lato	zamek (twier- dza) św. Jana nad Dnieprem	SRP III, s. 222	wyprawa na pomoc Tochtamyszowi	
X	4/5–12	Wyspa Salin ²⁰⁴	GStAPK, OBA 567; SVDO I 2; SRP III, s. 222–224	zjazd z wielkim mistrzem krzyżackim (Kubon 2016, s. 100)
	14	Kowno	SVDO I 3	
po 14 X	Grodno	SRP III, s. 224		
1399				
I	27	Holszany	III I 38	
	31	Krewo	HUB V 364	
II	2	Mołodeczno	HUB V 365	
III	2–6	Połock	HUB V 364 (plan); III I 39	

²⁰¹ Wyprawę na pomoc Tochtamyszowi, o której wspominają Długosz i kronikarze lubeccy, odnośnie do września–grudnia 1397 r. na tej podstawie, że Witold w tym czasie pozostawał bez odpowiedzi listy wielkiego mistrza Konrada von Jungingen, którego niedługo przed 7 września odwiedził poseł wielkoksiążęcy – pisarz Piotrasz; CEV 163; Kubon 2016, s. 88–90. J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Nowogródku 8 XI 1397 r., jednak przywołany przezeń list (CEV 167) nie ma daty rocznej i zapewne powstał pod koniec pierwszej dekady XV w.; III I 29; III II, s. 46–47 (kom. S.P.).

²⁰² Możliwa też datacja dokumentu na 6 IV 1409 albo (mniej prawdopodobne) 1420 r. – zob. wskazany artykuł.

²⁰³ O dacie listu zob. Kubon 2016, s. 93, Anm. 337.

²⁰⁴ Oficjał pomezkański datuje zjazd „uf sente Michelis”, czyli 29 IX 1398 r. (SRP III, s. 220), jednak z brulionu listu wielkiego mistrza do Witolda (GStAPK, OBA 567) wiadomo, że na prośbę wielkiego księcia zjazd został odroczonego do początku października.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
	między 6 a 30	Smoleńsk	HUB V 364 (plan); ИСРПІ XXV, s. 228	spotkanie z Zofią Witoldówną
	po 30	Litwa (Jurbork?)	MTB, s. 39–40	zjazd z wielkim mistrzem krzyżackim
IV	3	Troki	KDKW 36	
VI		Kijów ²⁰⁵	Dług. X, s. 226	
VI–VII		Łuck	LVVA, f. 673, apr. 4, k. 18, nr 80 ²⁰⁶	
VII	pierwsza połowa lub połowa?	Kraków	CEV 201; Dług. X, s. 236 ²⁰⁷	
	druga połowa	przeprawa przez Dniepr, Sułę i Pseł	Dług. X, s. 226 ²⁰⁸	
VIII	5–12 (14?, 16?) ²⁰⁹	nad rzeką Worskłą	SRP III, s. 229–230; Dług. X, s. 226–229; ИИЛ, s. 394–395	
po 12 VIII		Litwa	Dług. X, s. 236	

²⁰⁵ Według S.C. Rowella główne siły Witolda wyruszyły z Wilna po Zielonych Świątkach, obchodzonych 19 maja, na tę datę starcia wskazuje lubecki kronikarz Detmar; SRP III, s. 229; S.C. Rowell, *op. cit.*, s. 70, 75.

²⁰⁶ W tym liście z 25 lipca Klaus Riman donosił władzom Rygi z Połocka: „Wiedzcie, panowie i mili przyjaciele, że Połocczanie wrócili z wyprawy, na której byli z księciem Witoldem, a książę Witold udał się w stronę Łucka” („Wetet, heren unde leven vrunde, wo de Ploschowers sid ut der reise comen, dar ze myt Vitoweten weren, und hertoghe Vitowe is to Lûtsche werd hen ghetoghen”; tłum. S.P.). Na końcu pisma podano, że Witold zbudował dwie twierdze w odległości 2 dni drogi od Kaffy (Krymu?) nad rzeką Boh (? *Bochowe Rekkee*). Prawdopodobnie sam wielki książę w tej akcji nie uczestniczył.

²⁰⁷ Odpowiedź wielkiego mistrza Konrada von Jungingen na poselstwo Piotrasza, pisarza Witoldowego, wysłane z Krakowa, gdzie Witold przyjechał do króla. Ponieważ Jagiełło poświęcony jest w Krakowie 3 i 19 VII 1399 r., wcześniej zaś przebywał w Wiślicy i Nowym Korczynie, ok. 70–80 km na północny wschód od Krakowa (Gąsiorowski 2015, s. 51), a odległość między Krakowem a Worskłą wynosi nie mniej niż 1200 km, to wizyta Witolda w Krakowie mogła mieć miejsce nie później niż w połowie lipca. Długosz łączy przyjazd Witolda do Krakowa z pogrzebem królowej Jadwigi, który odbył się 19 VII 1399 r.

²⁰⁸ U Długosza: „Dum itaque fluiis Nyepre «Szimna Voda, Pszlo [dopełnienia Długosza na marginesie autografu – S.P.]» et Sula superatis”. Nie udaje się zidentyfikować rzeki *Szimna Voda*.

²⁰⁹ W literaturze jako datę bitwy nad Worskłą zwykle podaje się 12 VIII 1399 r. Jednak źródła są rozbieżne pod tym względem: Długosz waha się pomiędzy 12 a 14 sierpnia, natomiast źródło współczesne – rocznik świętokrzyski – podaje 16 sierpnia; *Rocznik świętokrzyski*, wyd. A. Rutkowska-Płachcińska, Kraków 1996 (Monumenta Poloniae Historica. Nova series, t. 12), s. 73–74; zob. S.C. Rowell, *op. cit.*, s. 68, 78–79.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
IX		Litwa (?)	MTB, s. 31	
X–XI		Litwa (?)	MTB, s. 35, 36	
XII		Litwa (?)	MTB, s. 59	
1400				
I	10	Litwa (Wilno?) ²¹⁰	CDP VI 92, s. 94–95; MTB, s. 66	
II		Żmudź (Kroże etc.)	SRP III, s. 235–236; CDP VI 96	
III	początek	Troki	GStAPK, OBA 602, 603; MTB, s. 57 ²¹¹	
IV–V		Litwa (?)	MTB, s. 72–74	
X	początek	Litwa (?)	MTB, s. 85	
	23	Połock	ΠΓ I 41	
XII	31	nad jez. Kruda między Grodnem a Mereczem (?)	AUPL 36	
1401				
I	18	Wilno	AUPL 38	
	26	Birsztany (?)	AUPL 40	
II	4	Merecz	ΠΓ I 42 = CEV 235*	
	12	Merecz (?)	AUPL 41	
	24	Troki (?) ²¹²	AUPL 42, 43	
III	20	Wilno	CEV 238	
III–IV (?)		Kowno, nad rzeką Wilią ²¹³	SRP III, s. 247	

²¹⁰ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Wilnie w tym dniu, powołując się na pracę: M. Goyski, *Wzajemne stosunki Polski, Litwy i Zakonu w latach 1399–1404*, Kraków 1906, s. 10, gdzie z kolei odsyła do wskazanego źródła – listu Jagiełły do wielkiego mistrza. Na fakt, że Witold przebywał na Litwie (może w Wilnie) wskazują słowa Jagiełły, że list został mu dostarczony przez pisarza Witoldowego Piotra; por. Gąsiorowski 2015, s. 52. Ten ostatni był w Prusach w grudniu 1399 r., następnie – w styczniu 1400 r.; MTB, s. 59, 66.

²¹¹ Poselstwo do Witolda; dokładnie wskazane miejsce przeznaczenia.

²¹² O pobycie Witolda na Litwie w lutym pośrednio świadczy także to, że w początkach marca jego posłowie – bojar Czupurna i pisarz Piotrasz – przebywali w Elblągu (MTB, s. 108); wysłanie tam posłów oznacza, że wielki książę przebywał stosunkowo niedaleko od Prus.

²¹³ Nie sposób dokładnie datować informacji oficjała pomeziańskiego o pobycie Witolda z oddziałem polskim w Kownie. Zapewne do jego wysłania doszło w marcu, gdy został zatwierdzony układ wileńsko-radomski, a na Żmudzi wybuchło powstanie inspirowane przez Witolda;

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
IV		Litwa (?)	MTB, s. 111	
jesień		pod Smoleńskiem	ПСПЛ IV/1, s. 390–391	oblężenie przez 4 tygodnie
jesień (ok. 21 X? ²¹⁴)		pod Nowogrodem Wielkim	SRP III, s. 250	oblężenie przez 3 tygodnie
1402				
I	29	Kraków	NKRMK, s. 269 ²¹⁵	udział w uroczystościach ślubnych Władysława Jagiełły (Gąsiorowski 2015, s. 54)
III	1	Dubicze (?) ²¹⁶	ПІГ I 43	
VI		pod Gotteswerderem ²¹⁷ pod Ritterswerderem (?) pod Marienwerderem (?)	SRP III, s. 257–258	
VIII		nad rzeką Wilią ²¹⁸	SRP III, s. 258; APT, Kat. I, nr 421	
XII		Litwa (?)	MTB, s. 215–216 ²¹⁹	

zob. V. Almonaitis, *Žemaitijos politinė padėtis...*, s. 132–137. J. Purc datuje pobyt Witolda w Kownie na okres wcześniejszy, opierając się na wiadomości oficjała pomezkańskiego; SRP III, s. 241, z powołaniem się na pracę: M. Goyski, *op. cit.*, s. 30. Jednak w tym miejscu kronikarz mówi jedynie o tym, że Witold rozkazał umocnić załogi Kowna i innych zamków litewskich; nie wiadomo zaś, czy osobiście brał udział w tej akcji.

²¹⁴ Data wydarzeń, o których oficjał pomezkański pisze przed i po wiadomości o wyprawie Witolda na Nowogród. Właściwa chronologia wypraw Witolda na Nowogród, Smoleńsk i pod Kowno nie jest jasna.

²¹⁵ Na wzmiankę w rachunkach krakowskich o spotkaniu Witolda i jego żony Anny, zmierzających na ślub Jagiełły, zwrócił uwagę M. Starzyński, *Litwa i Litwini w księgach rachunkowych średniowiecznego Krakowa (czasy Jagiełły i Witolda)*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne” 4, 2012, s. 225–226. Wcześniej J. Voigt pisał o nieobecności Witolda na Litwie, wywodząc to z faktu wyprawy krzyżackiej na Grodno; *idem, Geschichte Preußens*, t. 6, Königsberg 1834, s. 216–217; SD I 743.

²¹⁶ O dacie zob. ПІГ II, s. 59–60 (kom. S.P.).

²¹⁷ J. Purc odnosi wyprawę na Gotteswerder do maja 1402 r., powołując się na: A. Prochaska, *op. cit.*, s. 103. Jednak źródło datuje napad Żmudzinów na Kłajpedę na 25 maja, natomiast Witold zaatakował Gotteswerder „niedługo potem”.

²¹⁸ J. Purc datuje na lipiec 1402 r., powołując się na: *ibidem*, s. 103 (błędnie wskazana s. 82). Skoro wyprawa rozpoczęła się 25 lipca, to spotkanie z Witoldem mogło mieć miejsce nie wcześniej niż w sierpniu. Dalej J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Ragnecie w ostatnich dniach grudnia 1402 r., powołując się na: L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. 1, Warszawa 1930, s. 82, ale podstawą jest wiadomość oficjała pomezkańskiego o ataku Litwinów i Żmudzinów na Ragnetę (SRP III, s. 263); nie wiadomo, czy brał w nim udział Witold.

²¹⁹ Wysłanie posła na Litwę przez wielkiego mistrza.

Data	Miejsce	Źródło	Uwagi	
1403				
I		Wilno	SRP III, s. 265	
II	4	Wilno (?) ²²⁰	ПГ I 45	
	ok. 6	Wilno	Dług. X, s. 253	
między 26 II a 24 III lub 15 IV; może po 15 IV (?)		Dyneburg	SRP III, s. 266; ПЛ II, s. 110	wyprawa Witolda na Dyneburg „тоя же зимы”
III	28	Dubicze (?) ²²¹	ПГ I 43	
IV		Jurbork ²²²	SRP III, s. 266	
VI	5	Grodno	ПГ I 46 = LUB VI 2959	
VI	19–20	Lublin ²²³	AUPL 45; KDMK I 103 = Vitoldiana 178	
IX	8	wyspa na Dubissie	SRP III, s. 267–268; MTB, s. 214, 215	zjazd z wielkim mistrzem krzyżackim, na który Jagiełło nie przybył (Szweda 2009, s. 368)
XI	14	Grodno (plan) ²²⁴	CDP VI 159	
XII	przed 25 ²²⁵	na łowach w puszczy u granic władz- twa zakonu	GStAPK, OBA 737 = BGDO II 5* = CEV 279*	
	25	Wilno	GStAPK, OBA 737 = BGDO II 5* = CEV 279*; SRP III, s. 269	spotkanie z Jagiełłą i posłami wielkiego mistrza krzyżac- kiego (Gąsiorowski 2015, s. 56)

²²⁰ O datacji zob. ПГ II, s. 61 (kom. S.P.).

²²¹ O dacie zob. ПГ II, s. 59–60 (kom. S.P.).

²²² J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Ragnecie pod koniec kwietnia 1403 r., jednak oficjal pomezański podaje, że wielki książę nie odważył się ruszyć tam z Jurborka, gdy dowiedział się o obecności tam wielkiego marszałka zakonu; SRP III, s. 266.

²²³ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda na wyspie salińskiej 29 VI 1403 r., powołując się na Długosza, jednak zjazd polsko-litewsko-krzyżacki opisany przezeń pod datą 29 VI 1405 r. w rzeczywistości odbył się 8 IX 1403 r.; Dług. X, s. 263; Szweda 2009, s. 368.

²²⁴ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Nowogródku 8 XI 1403 r., jednak list, na który się powołuje (IA 397 = *Russisch-Livländische Urkunden*, oprac. K.E. Napiersky, St. Petersburg 1868, nr 143), nie ma daty rocznej i może być przypuszczalnie datowany na koniec pierwszej dekady XV w.; ПГ I 29; ПГ II, s. 46–47 (kom. S.P.).

²²⁵ Zapewne w listopadzie albo grudniu Witold wysłał do wielkiego mistrza swego pisarza, na którego wydatki zostały odnotowane w księdze skarbnika malborskiego wśród wpisów za grudzień 1403 r.; MTB, s. 278.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
1404				
I	przed 21	Wilno	GStAPK, OBA 737 = BGDO II 5 = CEV 279*; SRP III, s. 269; MTB, s. 286, 314	
II	3	Wilno (?) ²²⁶	ΠΓ I 45	
	14	Wilno	Vitoldiana 58	
III–V (?)		pod Smoleńskiem	ΠCΠI IV/1, s. 396 ²²⁷	oblężenie Smoleńska
koniec maja – początek czerwca		Litwa (?)	CEV 293 ²²⁸	
VI	26	Smoleńsk	ΠCΠI IV/1, s. 397	
VIII	17	Kowno	CEV 295, 297; VDO I 32–34; SRP III, s. 272	zjazd z wielkim mistrzem krzyżackim
IX	20	Kamieniec (Litewski?) ²²⁹	AUPL 46	spotkanie z Jagiełłą (Gąsiorowski 2015, s. 58)

²²⁶ O dacie zob. ΠΓ II, s. 61 (kom. S.P.).

²²⁷ Latopisy grupy nowogrodzko-sofijskiej informują o oblężeniu Smoleńska przez Witolda przez 7 tygodni, przerwanych po Wielkanocy (30 III). R. Biespałow przypuszcza, że w latopisie sofijskim I datacja jest zniekształcona, a Witold oblegał Smoleńsk przez 7 tygodni po Wielkanocy – od 30 marca do 17 maja (P.A. Беспалов, *Литовско-московские отношения...*, s. 144), przy czym opiera się na fakcie, że latopisarz datuje oblężenie na wiosnę, a Witolda nie było na pertraktacjach z zakonem krzyżackim w Raciążku (zob. następny przypis).

²²⁸ List wielkiego mistrza do Witolda z 12 VI 1404 r., zawierający odpowiedź na list tegoż i propozycję spotkania na Wniebowzięcie NMP, czyli 15 sierpnia – odbyło się ono w Kownie. Jak widać z odpowiedzi, Witold proponował spotkanie latem 1404 r. i uprzedzał, że będzie poza Litwą właściwą, niejasne jednak, jak długo. Najprawdopodobniej list Witolda mógł zostać napisany na Litwie właściwej pod koniec maja lub na początku czerwca (temu nie przeczy fakt zajęcia Smoleńska przez wojsko pod dowództwem Witolda 26 czerwca), ale już po wysłaniu do Prus Moniwida, który był w Malborku 8 czerwca (CEV 291) i sądząc z odpowiedzi wielkiego mistrza, nie proponował konkretnego terminu spotkania. Wbrew opinii części badaczy, m.in. J. Purca, Witold nie był obecny w Raciążku podczas zawarcia pokoju z zakonem 22–23 V 1404 r., w jego imieniu działali jego dostojnicy i sam król Władysław Jagiełło; zob. A. Prochaska, *Z Witoldowych dziejów*, „Przegląd Historyczny” 15, 1912, nr 3, s. 264–267; Szweđa 2009, s. 369. Przy tym dokumenty Witolda wystawione w tym dniu są spisane przez jego pisarza; R. Čapaitė, *Gotikinis kursyvas...*, s. 496.

²²⁹ W itinerarium Jagiełły miejscowość ta została zidentyfikowana jako Kamieniec Podolski; Gąsiorowski 2015, s. 58. Jednak jeszcze 12 września król był w Sandomierzu, który od Kamieńca Podolskiego dzieli ponad 500 km, od Kamieńca Litewskiego zaś ok. 300 km. Ponadto ten ostatni znajdował się bliżej Litwy właściwej, gdzie zwykle przebywał Witold. Dlatego uważam za bardziej prawdopodobne, że chodziło o Kamieniec Litewski. Serdecznie dziękuję dr. hab. Witalijowi Michałowskiemu (Kijów), który zwrócił mi na to uwagę.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
XII		Wilno	CEV 299, por. MTB, s. 326	
1405				
I	1	Gruti	III I 47	
		Żmudź	SRP III, s. 276–277	wspólna wyprawa litewsko-krzyżacka w celu podporządkowania Żmudzi zakonowi krzyżackiemu ²³⁰
II	początek (?)	Litwa (?)	MTB, s. 345	
	24	Włodzimierz	AGAD, terr. Droh. 2, k. 379–379v = Jaszczolt (przyg.), nr 1	
III	21	Jarosławska łąka (<i>an der Jareslowen wesen</i>)	CEV 308 ²³¹	
VI	7	Kowno ²³²	LUB IV 1659 = CEV 310* (plan); CEV 316	
VIII	2	Żmudź ²³³	CEV 321, 316; SRP III, s. 277–278	wspólna wyprawa litewsko-krzyżacka w celu podporządkowania Żmudzi zakonowi krzyżackiemu ²³⁴
IX		Wołyń (?)	MTB, s. 360, 368 ²³⁵	

²³⁰ O udziale wojsk pruskich w wyprawie zob. GStAPK, OBA 833; *Księga komturstwa gdańskiego*, wyd. K. Ciesielska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa–Poznań–Toruń 1985, s. 237; *Das Elbinger Kriegsbuch (1383–1409). Rechnungen für städtische Aufgebote*, oprac. D. Heckmann, współpr. K. Kwiatkowski, Köln–Weimar–Wien 2013 (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, t. 68), s. 175–179. O wyprawie litewsko-krzyżackiej na Żmudź pod 1405 r. wspomina Długosz, ale nie wiadomo, którą z dwu wypraw miał na myśli (Dług. X, s. 264).

²³¹ Zapewne list Witolda dostarczył wielkiemu mistrzowi herold wielkoksiążęcy, na którego wydatki zostały odnotowane w księdze skarbnika malborskiego pod koniec marca 1405 r.; MTB, s. 348.

²³² Długosz pomyłkowo odniósł zjazd polsko-litewsko-krzyżacki, który odbył się 8 IX 1403 r. nad rzeką Dubissą, do 29 VI 1405 r.; Dług. X, s. 263; Szweda 2009, s. 368; por. Gąsiorowski 2015, s. 59; K. Kwiatkowski, A. Szweda, *Nieco uwag o księżce Marka Radocha*, ZH, 77, 2012, nr 3, s. 111.

²³³ Wojska krzyżackie wyruszyły w wyprawę w lipcu; SRP III, s. 277–278, Anm. 6. 22 VII 1405 r. wielki mistrz informował księcia mazowieckiego Janusza Starszego, że prawie wszyscy jego komturzy są na wyprawie; GStAPK, OF 3, s. 206–207.

²³⁴ Zob. też: *Księga komturstwa gdańskiego...*, s. 237–238; *Das Elbinger Kriegsbuch...*, s. 179–181.

²³⁵ W drugim przypadku wskazano kierunek wysłania posłów – „ken Luczke”.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
X		Miłolub (?)	ТЛ, s. 459	spotkanie Witolda i Jagiełły z metropolitą Cyprianem ²³⁶
XII		Litwa (?)	MTB, s. 378	
1406				
I	21	Wilno, wyruszenie na wyprawę na Ruś (plan) (?)	CEV 358 ²³⁷	
	29	Kołoże	ПЛ I, s. 28; ПЛ II, s. 31–32, 111–112; НПЛ, s. 398; ПСРЛ IV/1, s. 398–399	wyprawa na Psków
II	między 5 i 10	Woronacz	ПЛ I, s. 28; ПЛ II, s. 31–32, 111–112; НПЛ, s. 398–399; ПСРЛ IV/1, s. 398–399; HUB V 364, 365	
	23	Wilno	ПГ I 53	
V	2	Kowno	MTB, s. 378, 387–389, 394	zjazd z wielkim mistrzem krzyżackim
VI	30	Kopyś	ПГ I 54	
VII	2	Kopyś	ПГ I 54	
	4	Orsza	CEV 349 ²³⁸	
	przed 25	wyruszenie na wyprawę na Wielkie Księstwo Moskiewskie	SRP III, s. 282–283	wyprawa na Wielkie Księstwo Moskiewskie

²³⁶ W latopisie troickim wydarzenie umieszczono między wiadomościami o wyjeździe Cypriana na Litwę i do Polski w 1405 r. Datowanie na podstawie informacji o pobycie Jagiełły w ruskich ziemiach Korony; Gąsiorowski 2015, s. 60. Zlokalizowanie Miłolubu nie udało się (szczegóły zob. indeks geograficzny). Uzupełniającą informacją o przebywaniu Jagiełły w Sandomierzu, prawdopodobnie w drugiej połowie sierpnia 1405 r., daje dokument wystawiony przez niego biskupstwu przemyskiemu (AGZ VII 26), którego data jest zniekształcona (w 1407 r., do którego odnosi się dokument, metropolita Cyprian już nie żył); zob. Б.Н. Флоря, *Исследования по истории Церкви: древнерусское и славянское Средневековье*, Москва 2007, s. 318; С. Келембет, Федір-Федот (Федюшко) Любартович, князь луцький і володимирський, державця сіверський, „Сіверянський літопис” 2018, nr 6(144), s. 34–35, przyp. 100.

²³⁷ W liście Witolda brak daty rocznej. W CEV umieszczono go pod 21 I 1406 r.; R. Biespałow proponuje datę 21 I 1407 r.; P.A. Беспалов, *Литовско-московские отношения...*, s. 150, przyp. 112.

²³⁸ W CEV pod datą 3 VII 1407 r.; poprawną datację zob. P.A. Беспалов, *Литовско-московские отношения...*, s. 153, przyp. 125.

	Data	Miejsce	Źródło	Uwagi
IX	2	Briańsk	CEV 347	
	3	Briańsk	CEV 348	
	22–30 ²³⁹	nad rzeką Pławą	ПСРЛ XV, s. 474–475	
XII		Wilno	NKRSME 352	
1407				
I	8	Wilno (plan)	CEV 356 ²⁴⁰	
	13	Wilno	Vitoldiana 70; GStAPK, OBA 1046 ²⁴¹	
	16	Wilno	AGAD, Zb. dok. perg. 242 = <i>Scriptores rerum Silesiacarum</i> , t. 1, Lipsiae 1729, s. 951	
	21 (?)	Wilno, wyruszenie w wyprawę na Ruś (plan)	CEV 358 ²⁴²	
V	26–28 ²⁴³	Litwa	GStAPK, OBA 928 = CEV 367*; por. MTB, s. 433	
VI	11	Wilno ²⁴⁴	KDKW 45	
VII		Litwa (?)	MTB, s. 442	
VIII–IX		pod Wiaźmą ²⁴⁵	ПСРЛ XXV, s. 237; ПСРЛ XV, s. 478	

²³⁹ Por. obliczenia chronologii wyprawy moskiewskiej Witolda: P.A. Беспалов, *Литовско-московские отношения...*, s. 158–159.

²⁴⁰ W liście z 21 XII 1406 r. wielki mistrz prosił już Witolda, aby poczekał na mieszczan toruńskich po ustalonym terminie ze względu na niewygodną drogę (CEV 357).

²⁴¹ List dostojnika krzyżackiego do wielkiego marszałka o podróży do Witolda ma tylko datę dzienną – 21 stycznia (św. Agnieszka), rok wynika ze wzmianki o arbitrażu Witolda w sporze między kupcami toruńskimi a krakowskimi (por. CEV 356, 357). O pobycie Witolda na Litwie zob. też MTB, s. 417.

²⁴² Możliwa także datacja na 21 I 1406 r.; zob. przyp. 237.

²⁴³ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Wilnie 20 V 1407 r., powołując się na АЛРГ 2, jednak opublikowany tam przywilej Witolda dla Ilii Wiaczkowicza jest falsyfikatem, na co wskazuje jego pismo; AGAD, Zb. dok. perg. nr 8488 = Vitoldiana 218; W. Kuraszkiewicz, *Gramoty halicko-wołyńskie XIV–XV wieku. Studium językowe*, Kraków 1934, s. 132.

²⁴⁴ List, na który powołuje się J. Purc na potwierdzenie pobytu Witolda w Orszy 3 VII 1407 r. (CEV 349), w rzeczywistości pochodzi z 4 VII 1406 r. (zob. wyżej).

²⁴⁵ A.L. Choroszkievicz opublikowała według odpisu dziewiętnastowiecznego układu Wasyla Iz Witoldem z datą „А писанъ на Вязмъ сентя[бря] 4 день”. Na podstawie itinerarium Witolda umieściła go w 1407 r.; A.L. Хорошкевич, *Документы начала XV в. о русско-литовских*

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
XII	13	nad rzeką Klimkówką	CEV 371; por. MTB, s. 461	
1408				
I	6–8	Kowno ²⁴⁶	CEV 371 (plan); Dług. X–XI, s. 18–19; SRP III, s. 289	zjazd z Jagiełłą, wielkim mistrzem krzyżackim i mistrzem inflanckim (Szweda 2009, s. 373–374) ²⁴⁷
	25	Wilno	Vitoldiana 182	
II	14	Birsztany (?)	Vitoldiana 213 ²⁴⁸	
V		Litwa (?)	MTB, s. 483	
VI	21	Troki	CEV 378 = LUB IV 1758	
	25	Wilno (wyruszenie na wyprawę na Wielkie Księstwo Moskiewskie) ²⁴⁹	Dług. X–XI, s. 19	wyprawa na Wielkie Księstwo Moskiewskie
IX	1–15	nad rzeką Ugrą	ПСРЛ XXV, s. 237–238; EFE II 67	

отношениях, w: *Культурные связи России и Польши XI–XX вв.*, Москва 1998, s. 39–57, s. 40–47, 51–52. Tej daciej nie wykluczają też inni badacze; Д.И. Иванов, *op. cit.*, s. 106–107; P.A. Беспалов, *Литовско-московские отношения...*, s. 163–163. Jednak źródła współczesne dowodnie mówią o zawarciu jesienią 1407 r. nie pokoju, lecz tylko rozejmu między Wasylem I a Witoldem (np. CEV 374), a wiele wskazuje na podobieństwo tego układu z układem Witolda z wielkim księciem twerskim Borysem Aleksandrowiczem z 1427 r., który zachował się w oryginale i ma datę: „А п(и)сано во Тѣѣри, в лѣт(о) 6000-ное девать[сотное 3]5, август(а) 3 д(е)нь, индикта 5”, ДДГ 23. Ale nawet gdybyśmy uznali, że układ opublikowany przez A.L. Choroszkiewicz jest autentyczny – przeciwko czemu jednak, moim zdaniem, przemawia jego stylizacja – to 3 VIII 1427 r. Witolda nie było w Twerze.

²⁴⁶ Annalista toruński pisze o zjeździe braci zakonnych z Witoldem i Jagiełłą w Trokach 8 stycznia; SRP III, s. 289. Zapewne Witold nie brał udziału w następnej wyprawie mistrza inflanckiego na Psków, a tylko wysłał tam wojska; *ibidem*.

²⁴⁷ O planowanym udziale wielkiego księcia moskiewskiego Wasyla I w tym zjeździe zob. *Hildebrand Veckinchusen. Briefwechsel eines deutschen Kaufmanns im 15. Jahrhundert*, wyd. W. Stieda, Leipzig 1921, nr 15, s. 18.

²⁴⁸ Przywilej Witolda dla niemieckich mieszczan Kowna jest siedemnastowiecznym falsyfikatem. Jego podstawą był przywilej, rzeczywiście wydany przez Witolda mieszczanom kowieńskim, a ściślej: jego wersja skrócona. Data zapewne została przejęta z oryginalnego przywileju; zob. Z. Kiaupa, *1408 metų Vytauto privilegija Kauno miestui*, LIM, 1979 [1981], s. 5–19 (tamże literatura przedmiotu).

²⁴⁹ J. Purc dalej odnotowuje pobyt Witolda w Smoleńsku, powołując się na *Dzieje narodu litewskiego* Teodora Narbutta, co jednak nie znajduje bezpośrednich potwierdzeń we wczesnych źródłach.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
	koniec (?)	Wilno	EFE II 67 ²⁵⁰	
XII	25	Nowogródek	GStAPK, OBA 1025 = CEV 388*	spotkanie z Jagiełłą poświadczonym na Litwie w grudniu 1408 – początkach stycznia 1409 r. (Gąsiorowski 2015, s. 65)
1409				
I	8	Wilno albo Troki (plan)	GStAPK, OBA 1025 = CEV 388*	
	24	Kiernów	CEV 391	
III	20	Berszty (?) ²⁵¹	Мікульскі 2014, nr 1, s. 128 = Мицик 2018, s. 8	
IV	6	Troki (?)	Полехов 2018, nr 1 ²⁵²	
	9	Grodno	CEV 393	
	Po 9	nad rzeką Wilią (Wilno?)	CEV 396; por. MTB, s. 540, 543	
V	6	Żyżmory	CEV 396	
	23	Troki	Vitoldiana 72	
	24	Nowe Troki	KDKW 50	
	26	Kowno	CEV 398	
	27	Troki	CEV 399	
VI	6	Kowno ²⁵³	CEV 405	
VII	przed 12	Kowno	GStAPK, OBA 1031 = CEV 418*	
VIII	5–7	Kowno	CEV 421; Józwiak 2004, s. 176–177 ²⁵⁴	

²⁵⁰ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda „w obozie za Pińskiem” 6 XI 1408 r., powołując się na CEV 385, ale pospieszny wyjazd Witolda do Łucka, o którym jest tam mowa, tuż po jego powrocie z wyprawy moskiewskiej jest bardzo mało prawdopodobny. Jest więcej podstaw, by odnieść ten list do 1412 albo 1415 r., gdy Witold rzeczywiście jeździł do Łucka (zob. niżej, przyp. 276).

²⁵¹ Możliwa także datacja dokumentu na 1424 r.

²⁵² Możliwa też datacja dokumentu na 6 IV 1398 albo (mniej prawdopodobne) 1420 r. – zob. wskazany artykuł.

²⁵³ O pobycie Witolda w Kownie, nie wskazując dokładnej daty, donosił także sługa wielkiego marszałka zakonu, który powrócił ze Żmudzi do Prus w połowie czerwca (CEV 410). L. Kolankowski, a za nim J. Purc, odnosili wojenne przygotowania Witolda w Kownie do wiosny 1409 r.

²⁵⁴ Przywołany tu list komtura Ragnety do wielkiego marszałka zakonu (GStAPK, OBA 1110) obecnie jest nie do odnalezienia w GStAPK, wykorzystano mikrofilm z Archiwum Państwowego w Toruniu.

	Data	Miejsce	Źródło	Uwagi
	12	Kowno	CEV 422	
	26	Friedeburg	CEV 424	
IX	przed 15	wyprawa na Mazowsze	CEV 428; por. GStAPK, OBA 1155; WPL, s. 138, przyp. 97	
	20	przeprawa przez Narew	GStAPK, OBA 1148, 1149	
	30	podczas żeglugi w górę i w dół po rzece Narwi	GStAPK, OBA 1158	
X	1	Troki	III I 59	
XI	26	Nowogródek	GStAPK, OBA 1172 = CEV 433*	
	30	Brześć	Dług. X-XI, s. 43-44	
XII		Kamieniec Litewski	Dług. X-XI, s. 44	
		Litwa ²⁵⁵	Dług. X-XI, s. 44	
1410				
II	16	Wilno	KDKW 51	
III	16	Słonim	Dług. X-XI, s. 39;	
	po 16	Zdzitów ²⁵⁶	SRP III, s. 313	
IV	1	Łańcut	Dług. X-XI, s. 54	
	między 1 a 6	Rzeszów		
		Ropczyce		
		Pilzno		
		Biecz		
		Grebów		
	6	Nowy Sącz	Dług. X-XI, s. 54	
		Kieżmark	Dług. X-XI, s. 54	
	10 (wyjazd) (?)	Nowy Sącz	Dług. X-XI, s. 55	
12 (?)	Lublin	Dług. X-XI, s. 55-56		

²⁵⁵ J. Purc wskazuje Puszcę Białowieską jako miejsce pobytu Witolda pomimo bezpośredniego świadectwa Długosza o wyjeździe tam Jagiełły, Witolda zaś na Litwę.

²⁵⁶ K. Kwiatkowski przypuszcza, że ze Zdzitowa Witold udał się na wschód Średniego Pobuża albo na północny Wołyń – może do Łucka; *idem, Zygmunt Luksemburski wobec konfliktu...*, s. 48-49.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
	13–15	Brześć	Dług. X–XI, s. 56; GStAPK, OBA 1265 = Biskup 1959, nr 5, s. 695–697	
V	13	u granicy władztwa zakonnego (na lewym brzegu Niemna na zachód od Grodna?) ²⁵⁷	CEV 439	
	26	Troki	CEV 441; GStAPK, OBA 1288 = CEV 443*	
VI	6	Wilno	Quirini-Popławska 2002, s. 219–220	wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim
	10–11	przeprawa przez Niemen (pod Grod- nem?)	WPL, s. 253	
	do 14	nad Narwią	GStAPK, OBA 1307, 1309, 1317	
	17 (?)	wyruszenie znad Niemna	WPL, s. 255	
	20	Rudnik	GStAPK, OBA 1317 (plan)	
	21	Bielsk Podlaski		
	22	nad rzeką Nur- cem		
	23	Drohiczyn		
	24	Liw		
	25–26 lub 30 (Dług.)	Warszawa, przeprawa przez Wisłę		
29	pod Nowym Dworem Mazowieckim	Dług. X–XI, s. 64		
30	pod Czerwiń- skiem	CC, s. 15; Dług. X–XI, s. 65		
VII	3	wyruszenie spod Czerwińska	Dług. X–XI, s. 67	

²⁵⁷ O możliwej lokalizacji zob. WPL, s. 217, przyp. 166; s. 246, przyp. 33.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
	4	wieś w ziemi płockiej ²⁵⁸	CC, s. 16; Dług. X–XI, s. 68	
	5–6	Jezewo	Dług. X–XI, s. 68	
	6–7	Biezuń	CC, s. 17; Dług. X–XI, s. 69	
	7–9	Bądryń	Dług. X–XI, s. 81	
	9–10	pod Zieluniem (?) pod Lidzbarkiem, Kowaliki	CC, s. 18; Dług. X–XI, s. 71	
	10–11	nad jez. Rubkowo	Dług. X–XI, s. 73	
	11–13	Wysoka	CC, s. 19; Dług. X–XI, s. 78	
	13–15	za ½ mili od Dąbrówna	CC, s. 19; Dług. X–XI, s. 83	
	15–17	pod Grunwaldem	CC, s. 19 n.; Dług. X–XI, s. 83 n.	
	17–18	pod Olsztynkiem ²⁵⁹	Dług. X–XI, s. 126	
	24	Pasłek	ASP I 96; NKRSME 1014	
	25	pod Malborkiem	Dług. X–XI, s. 130	
IX	ok. 4	wyruszenie spod Malborka na wschód – nad rzeką Pasłęką	SRP III, s. 321; Dług. X–XI, s. 139; NKRSME 1016	
	8	Bardyny	Arbusow 1911, nr 6, s. 272–273 = Kujot 1910, nr 3, s. 341–342	spotkanie z dostojnikami krzyżackimi, zawarcie rozejmu (WPL, s. 543)
	10–11	pod Malborkiem	Dług. X–XI, s. 140–141; SRP III, s. 322, 398	
	po 11	Mazowsze	SRP III, s. 321	

²⁵⁸ O lokalizacji zob. WPL, s. 338.

²⁵⁹ O dalszym ciągnięciu wojska litewskiego, już oddzielnie od koronnego, zob. WPL, s. 480, przyp. 1234.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
X	do 21	Troki	GStAPK, OBA 1376 = Kujot 1910, nr 4, s. 342– –343 = CEV 456*	
	21	Grodno		
XI	16	Nowogródek ²⁶⁰	AS I 104	
1411				
I	11	Płock (plan)	GStAPK, OBA 1421	miejsca pobytu Witolda i Jagiełły podczas pertraktacji z Krzyżakami są częściowo zbieżne (Gąsiorowski 2015, s. 74; WPL, s. 703–712)
	18	Brześć Kujaw- ski ²⁶¹	CEV 464	
	22–24	wyspa na Wiśle koło Torunia	KDL, s. 125–127	
	26	Włocławek	Dług. X–XI, s. 175	
II	1	Toruń	CESXV II 19	
	między 1 a 28	Litwa ²⁶²	CEV 471* = Pelech 1986, nr 11	
III	5	Dubicze	Vitoldiana 86 ²⁶³	
	przed 31	Grodno	CEV 473	
	31	Grodno	GStAPK, OBA 1676 = CEV 540* ²⁶⁴	

²⁶⁰ Według tego, co 17 XII 1410 r. donosił wielkiemu mistrzowi komtur Ostródy, Witold umawiał się na spotkanie w Ciechanowie z księciem mazowieckim Januszem Starszym, jednak plan ten nie doszedł do skutku; GStAPK, OBA 1421.

²⁶¹ Witold informuje wielkiego mistrza, że jest u króla. Pobyt tego ostatniego w Brześciu Kujawskim poświadczony jest 16–17 stycznia; Gąsiorowski 2015, s. 74.

²⁶² W niezachowanym sprawozdaniu z pertraktacji Michała Küchmeistera z Witoldem ich miejsce zapewne nie było wskazane. A. Prochaska w CEV przypuszczał, że odbyły się w Kownie, na co powołuje się też J. Purc. Jednak na potwierdzenie tej tezy A. Prochaska przywołał list wielkiego mistrza krzyżackiego do mistrza inflanckiego z lutego 1413 r. (LUB IV 1932), w którym jest mowa o przesłaniu sprawozdania z pertraktacji odbytych krótko przed tym – pod koniec stycznia 1413 r. (sprawozdanie: CEV 529; o pertraktacjach zob. niżej). Dalej J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Wielonie 28 lutego, powołując się na SD II 954. Jednak w streszczonym tam źródle z niezachowanego OF 5 jest mowa o tym, że Witolda zamierza zbudować tam zamek.

²⁶³ Możliwa data dokumentu – 14 II 1396 lub 5 III 1411 r., mniej prawdopodobna – 21 II 1426 (zob. wyżej, przyp. 197).

²⁶⁴ W CEV list Witolda do wielkiego mistrza o wymianie jeńców, napisany „czu Garthen am dinstage noch Judica”, jest datowany na 11 IV 1413 r. Jednak Witold informuje w nim, że wyjeżdża na spotkanie króla polskiego, co odpowiada itinerarium Jagiełły wiosną 1411 r.; Gąsiorowski 2015, s. 74. Wtedy do Witolda przybył wspomniany w tym liście poseł krzyżacki Klotz; CEV 473, 476, 478. List jest spisany przez pisarza określanego jako „ręka nr 6” kancelarii Witolda, znane są sporządzone przez niego dokumenty i listy z lat 1407–1421; R. Čapaitė, *Gotikinis kursyvas...*, s. 335–345, 499, nr 51 – tu przypuszczalnie pod 1412 r.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
IV	12	Wilno	CEV 474	
	17	Troki	CEV 475	
	20	Troki ²⁶⁵	CEV 476	
V	17	Kowno	LMAVB RS, F 15-73, s. 5 = Kwiatkowski 2016, s. 350	
	19	Kowno	CEV 478; por. GStAPK, OBA 1690 ²⁶⁶	
	31 i póź- niej	Wilno	LUB IV 1888 = CEV 482*	
V-VI		Wielona	GStAPK, OBA 1772 = CEV 494 ^{*267}	
VI	7-8	Wilno	CESXV II 37	
między 8 VI a 11 VII		Zasław (?) ²⁶⁸	Dług. X-XI, s. 184	
		Połock (wyjazd przed 11 VII)	GStAPK, OBA 1538 = LUB IV 1888 = CEV 482*; Dług. X-XI, s. 184; por. LUB IV 1899	

²⁶⁵ Według Długosza 10 V 1411 r. Witold i Jagiełło w Złotorii spotkali się z władzami zakonnymi, a potem wrócili do swoich siedzib; Dług. X-XI, s. 179-181. To spotkanie niewątpliwie zostało wymyślone przez Długosza na podstawie znanego mu dokumentu z archiwum koronnego z tą datą. W rzeczywistości w Złotorii odbyło się jedynie spotkanie doradców władców (Szweda 2009, s. 378; WPL, s. 739), podczas gdy Witold i Jagiełło przebywali na Litwie i Rusi (por. Gąsiorowski 2015, s. 74). 18 XI 1411 r. Jagiełło wyjaśniał, że nie przekazał pewnych dokumentów zakonowi ze względu na pobyt daleko na Rusi („wir von dessem reiche czu den allervordersten unsern landen czu Rűwssen sein gewest, so daz wir der brife, die wir euch zulden gegeben haben obir daz landt czu Samaythen und der freigebunge der andern gefangenen, nicht gewarten mochten”, GStAPK, OBA 1586). 18 II 1412 r. prokurator zakonu przy kurii rzymskiej z niezadowolaniem pisał do wielkiego mistrza, że Jagiełło stale bawi się na Litwie i Rusi, dawno nie pojawiał się w Krakowie i dlatego nie może spotkać się z przedstawicielami zakonu; BGDO II 68. O kontekście politycznym zob. A. Szweda, *Po wielkiej wojnie. Zjazdy polsko-krzyżackie w 1411 roku*, w: *Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria królewska...*, s. 267-298.

²⁶⁶ List wielkiego marszałka do wielkiego mistrza o mającej się odbyć podróży z Ragnety do Witolda datowany jest na sobotę po św. Marku, bez daty rocznej. Na podstawie wzmianki o pośle krzyżackim Klotzu (por. wyżej, przyp. 264) datuję ten list na 2 V 1411 r.

²⁶⁷ W doniesieniu wielkiego mistrza o poselstwie komtura Ragnety do Witolda i Jagiełły jest mowa o tym, że „der koning von Polan czu jore im somer selben uff den walen czu Welune mit herczog Wytowt ist gewest”. Najprawdopodobniej ta podróż odbyła się nie latem, gdy Witold z Jagiełłą objeżdżali ziemie ruskie Wielkiego Księstwa Litewskiego, lecz późną wiosną – w maju, zapewne po drodze do Kowna.

²⁶⁸ Długosz pisze o podróży Jagiełły i Witolda trasą Wilno – Połock – Witebsk – Smoleńsk – Krzyżów – Zasław, skąd mieli oni zapewne popłynąć Dnieprem do Kijowa. Z tego schematu wypadu Zasław, położony daleko od Dniepru, podczas gdy podróż z Krzyżowa nad Dniepr wydaje się

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
między 11 VII a 17 VIII		Witebsk	Dług. X–XI, s. 184	
		Smoleńsk		
		Krzyszów		
VIII	17 ²⁶⁹	Kijów	LMAVB RS, F 15–73, s. 300 ²⁷⁰ (plan); CEV 483; GStAPK, OBA 1707, 1768 = CEV 495*, 498 (s. 245, przyp.); Журнал ТУАК, s. 48; ПСРЛ XI, s. 215; ПСРЛ XVII, s. 66	zjazd z udziałem Jagiełły, Lingwena, Wasyla I, wiel- kiego księcia twerskiego, metropolity Focjusza, Dżelal- -ed-Dina i in. (Gąsiorowski 2015, s. 75; Mikulski 2011, s. 81–85)
X	pierwsza połowa (?)	Gliniany	Dług. X–XI, s. 184–185 ²⁷¹	ponowne spotkanie z Jagiełłą (Gąsiorowski 2015, s. 75)
XI	połowa	Lwów	Dług. X–XI, s. 185 LUB IV 1905, 1906	
1412				
I	17	Wilno	CESXV II 45	
	25	Kowno	CEV 489	
IV	15	Troki ²⁷²	CEV 492 LC I 119 Kurtyka. Rep. 120*	
	17	Troki ²⁷³	CESXV II 49	

całkiem logiczna. Albo Długosz pomylił Zasław z Mściławiem, położonym niedaleko od Krzyczowa (ale wtedy władcy mieli z Mściławia udać się do Krzyczowa, a nie odwrotnie; por. Mikulski 2011, s. 81, przyp. 222), albo mijali oni Zasław po drodze z Wilna do Połocka.

²⁶⁹ W CEV błędnie datowano na 23 VIII 1411 r. Dalej J. Purc notuje ponowne spotkanie Witolda z Jagiełłą w Kamieńcu Podolskim, powołując się na: L. Kolankowski, *op. cit.*, s. 110, co jednak przeczy bezpośrednio wskazanemu Długosza, że takie spotkanie odbyło się w Glinianach.

²⁷⁰ List wielkiego marszałka zakonnego do wielkiego mistrza w późniejszym streszczeniu ma jedynie datę dzienną – 21 lipca; 1411 r. jako datę roczną proponuje K. Kwiatkowski w artykule przygotowywanym do druku.

²⁷¹ Potem Witold udał się na Litwę; Dług. X–XI, s. 185.

²⁷² J. Purc zaznacza pobyt Witolda w Lubowli po 9 marca, z powołaniem się na: A. Prochaska, *Dzieje Witolda...*, s. 174, przyp. 4. Tę opinię przekonująco obalił J. Tęgowski; Tęgowski 2006, s. 70. Szczegółowa dokumentacja zjazdu zob. G. Schwedler, *Herrscherreffen des Spätmittelalters: Formen – Rituale – Wirkungen*, Ostfildern 2008 (Mittelalter-Forschungen, t. 21), s. 458–459 (R 183).

²⁷³ Według J. Purca ok. 15 maja Witold przebywał koło Ragnety (z powołaniem się na SD II 981, 983). W doniesieniu wielkiego mistrza o poselstwie komtura Ragnety do Witolda jest mowa o tym, że ten zbudował i umocnił zamki przy granicach z Prusami, ale brak informacji o miejscu jego pobytu; GStAPK, OBA 1772 = CEV 494*.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
V	1	Kowno	Paravicini 1994, s. 925 = Rowell 2004, nr 8, s. 171–172	
	31	Troki	KDKW 57	
VI		Litwa (?)	CEV, dod. 17 ²⁷⁴	
VII		Litwa ²⁷⁵	GStAPK, OBA 1772 = CEV 494*	
IX	28	nad Bugiem 1 milę od Hrubieszowa	Dług. X–XI, s. 208	spotkanie z Jagiełłą (Gąsiorowski 2015, s. 77)
X	28	Łuck	Lites II, s. 230–231	
XI	6	między Pińskiem a Lipskiem (?)	CEV 385 ²⁷⁶	
między 6 XI a 24 XII		Nowogródek (?)	CEV 385 (plan)	
XII	23–25	Troki	Lites II, s. 307; CEV 513, 514	spotkanie z Zofią Witoldówną
1413				
I	6	Wilno	Dogiel IV 84	spotkanie z Jagiełłą, 7 I był on w Merczu, 17 I – w Trokach, 22–27 I – w Kownie, 6–7 II – w Wilnie (Gąsiorowski 2015, s. 77)
	7	Troki	HUB V 1090	
	9	Worany, nowy dwór myśliwski nad rzeką Mereczanką	CEV 519	

²⁷⁴ O dacie zob. Józwiak 2004, s. 107.

²⁷⁵ List mistrza inflanckiego Siegrida Landera von Spanheim, który J. Purc przywołuje na potwierdzenie pobytu Witolda w Trokach 15 VII 1412 r. (CEV II 989 = IC I 654), w rzeczywistości należy datować na 15 VII 1416 r. (LUB V 2079 = CEV 683). Ten sam badacz twierdzi, że 12 VIII 1412 r. Witold przebywał w Brześciu, ale jak świetnie wykazał D. Antanavičius, odpowiedni przywilej jest falsyfikatem z 1501 r.; *idem*, 1380 ir 1412 m. *Vytauto falsifikatų Bresto dvasininkams genezė*, LIM, 2003 [2004], nr 1, s. 41–70 (tu w aneksie 1 też najnowsza edycja). Ponieważ lista świadków tego dokumentu została przejęta z przywileju Witolda dla mieszczan brzeskich, a liczne elementy formularza są anachroniczne, nie ma podstaw przypuszczać, że data pochodzi z jakiegoś oryginalnego dokumentu Witolda.

²⁷⁶ List Witolda w oryginale ma tylko datę dzienną – 6 listopada (św. Leonard), w CEV umieszczony pod 1408 r., w zespole OBA – pod 1414 r.; treść nie pozwala wyznaczyć dokładnej datacji. Został on spisany przez pisarza określonego jako „ręka nr 6” oddziału łacińsko-niemieckiego kancelarii Witolda, poświadczonego w latach 1407–1421; R. Čapaitė, *Gotikinis kursyvas...*, s. 335–345, 501, nr 61. W liście jest wzmianka o jego spisaniu w drodze z Łucka do Nowogródka. Na tej podstawie hipotetycznie odnoszę ten list do 1412 lub 1415 r., kiedy Witold był w Łucku w październiku.

	Data	Miejsce	Źródło	Uwagi
	17	Troki	Lites II, s. 80–81	
	19–20	Kowno (plan – do 2 II)	CEV 516*, 519; Lites II, s. 78–79; BGDO II 74 (Anm. 9), 75	
	25	Kowno	CEV 525*	
	28 ²⁷⁷	Kowno	Lites II, s. 83–84	
II	6	Wilno	Lites II, s. 82	
	między 6 a 24	wyspa Salin ²⁷⁸	CEV 529	
IV		Witebsk (przyjazd rzeką Dźwiną) ²⁷⁹	BC I 10, s. 27–28	
V	początek	Wielona (?)	CEV 546*	
VII	8 ²⁸⁰	Wilno (plan)	GStAPK, OBA 1469	plany wyprawy na władztwo zakonne lub Nowogród Wielki
	13 i wcześniej	nad rzeką Bugiem	GStAPK, OBA 1971	
X	2	Horodło	AUPL 51	spotkanie z Jagiełłą: jego pobyt w Horodle poświęcony 2–4 X, potem z Witoldem udał się na Żmudź
	25	Merecz	CEV 563	
XI	ok. 11	Kowno	Dług. XI, s. 21	i Litwę, gdzie przebywał do początków 1414 r. (Gąsiorowski 2015, s. 79)
	po 11	Żmudź (podróż Niemnem i Dubissą [?]) ²⁸¹	Dług. XI, s. 21	

²⁷⁷ List Witolda z Wilna z 31 stycznia, na który powołuje się J. Purc (CEV 527* = III I 37), odnosi się do 1397 r.

²⁷⁸ O dacie zob. CEV, s. 257–258. W liście wielkiego mistrza krzyżackiego do mistrza inflanckiego z lutego 1413 r. jest mowa o pertraktacjach „u Kowna” (LUB IV 1932). J. Tęgowski odnotowuje pobyt Witolda w Dubiczach 16 III 1413 r., jednak dokument, na który się powołuje (Vitoliana 86), pochodzi najprawdopodobniej z 24 II 1396 lub 5 III 1411 r. J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Dubiczach 29 III 1413 r., ale list, na który się powołuje (CEV 538* = III I 43), pochodzi z 1402 lub 1403 r.

²⁷⁹ List Witolda, na który powołuje się J. Purc na potwierdzenie jego pobytu w Grodnie 16 IV 1413 (GStAPK, OBA 1676 = CEV 540*), w rzeczywistości pochodzi z 1411 r. (zob. wyżej, przyp. 264).

²⁸⁰ O dacie zob. Józwiak 2004, s. 18.

²⁸¹ Niewykluczone, że podróż Witolda i Jagiełły na Żmudź została wymyślona przez Długosza: do szczegółowej argumentacji (D. Baronas, S.C. Rowell, *op. cit.*, s. 342–347) można dodać słowa posła krzyżackiego o złych drogach, którymi jechał on do Witolda i Jagiełły do Trok w listopadzie tego samego roku (GStAPK, OBA 2012 = CEV 567*). J. Purc odnosi do tego czasu pobyt Witolda w Połędzie, ale na potwierdzenie powołuje się na źródło z 1428 r. (CEV 1313).

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
XI	19–22	Troki	GStAPK, OBA 2012 = CEV 567*	
	22	Wilno ²⁸²		
1414				
I	4	Wilno	CEV 571	
	między 4 a 31 ²⁸³	zamek nad Niemnem w odległości 5 mil od Trok – Punia (?) (<i>Posur, Pous- seur</i>) ²⁸⁴	Klimas 1933, s. 153	
III	13	Berszty	CEV 574	
IV	8/9	Step (?)	GStAPK, OBA 591 ²⁸⁵	
	21	Wizna	CEV 583	
	29 ²⁸⁶	Troki	CEV 583	
wiosna (V?)		Litwa	ИИИ, s. 404–405; ПСРЛ IV/1, s. 413	
V	29	Troki	GStAPK, OBA 2167	
VI	5	Troki ²⁸⁷	CEV 613	
	25	Worany	CEV 588	

²⁸² Wbrew opinii J. Purca, Ghillebert de Lannoy nie wspomina o pobycie Witolda w Wilnie pod koniec 1413 r.

²⁸³ Przed 24 II 1414 r. Ghillebert de Lannoy przez Kowno, Ragnetę, Królewiec i Gdańsk już dojechał do Malborka; *Regesten zu den Briefregistern des Deutschen Ordens*, t. 2: *Die Ordensfolianten 8, 9 und Zusatzmaterial. Mit einem Anhang: Die Abschriften aus den Briefregistern des Folianten APG 300, R/LL, 74*, oprac. S. Kubon, J. Sarnowsky, A. Souhr-Könighaus, Göttingen 2014 (Beihefte zum Preußischen Urkundenbuch, t. 2), s. 76, nr 2.

²⁸⁴ W sprawie identyfikacji tej miejscowości, w której Witold przyjął Ghilleberta de Lannoy, zob. Klimas 1933, s. 121–124; *Kraštas ir žmonės...*, s. 50, przyp. 4. J. Purc za J. Fijałkiem widział w nim Dorsuniszkę (zob. J. Fijałek, *Dorsuniszkę*, „Kwartalnik Historyczny” 44, 1930, nr 1, s. 336), natomiast J. Kunigielis opowiada się za Mereczem; *eadem*, *Litewskie miasta w relacji Gilberta de Lannoy z roku 1414*, w: *Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура*, red. А.А. Скеп’ян, Мінск 2017, s. 42–43.

²⁸⁵ Edycja tego listu z obszernym wyjaśnieniem datacji zob. С.В. Полехов, *Лугвень...*, s. 58–78.

²⁸⁶ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Brodnicy 30 IV 1414 r. (z powołaniem na list Witolda zachowany w oryginale: CEV 630), ale wszystko przemawia za tezą J. Tęgowskiego, że pisarz pomylił się w dacie (zob. niżej).

²⁸⁷ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Kownie 23 VI 1414 r., z powołaniem na jego list do namiestnika żmudzkiego Kieżgajły i ciwunów kołtyniańskich o nadaniu chłopów; Jablonskis 1933, s. 383. Jednak dokument ten zachował się w późnych odpisach i nie ma dokładnej daty. J. Ochmański datował go na 22 VI 1415 r. (zob. niżej).

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
VII	17–24	Zakroczym ²⁸⁸	Dług. XI, s. 33–35	wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim; itinerarium Witolda dla tego okresu odtworzone jest umownie, na podstawie itinerarium Jagiełły (Gąsiorowski 2015, s. 81) i danych o działaniach wojennych (Biskup 1993, s. 100–114)
25 lub 28 VII–7 VIII		Nidzica	Dług. XI, s. 35; SRP III, s. 341	
między 7 a 3 VIII		Olsztynek	Dług. XI, s. 35–38; SRP III, s. 343	
		Olsztyn		
		Dobre Miasto		
		Lidzbark Warmiński		
		Krzyżpork		
		Pasłęk		
IX	początek	Elbląg	Dług. XI, s. 38	
	7–9	Dzierżoń	Dług. XI, s. 38–39; SRP III, s. 345	
	ok. 10 (?)	Prabuty		
	ok. 10 (?)	Biskupiec		
	14	pod Brodnicą	Dług. XI, s. 39	
	24	pod Brodnicą	CEV 630 ²⁸⁹	
X	7	pod Brodnicą	CEV 599*	
	8	pod Brodnicą	CEV 600 ²⁹⁰	
XII	16–17 ²⁹¹	Grodno	CEV 610, 611	
	25	Grodno ²⁹²	Dług. XI, s. 44–45	spotkanie z Jagiełłą poświadczonym na Litwie od końca grudnia 1414 do połowy stycznia 1415 r.

²⁸⁸ M. Biskup datuje połączenie wojsk Witolda i Jagiełły na 24 VII 1414 r.; Biskup 1993, s. 100. 5 VIII 1414 r. komtur Nieszawy pisał o pobycie sojuszników pod Raciążem (na Mazowszu, ok. 54 km na północny zachód od Zakroczymia), ale nie do końca jest jasne, kogo dotyczą te słowa – Witolda z Jagiełłą czy księcia opolskiego: „Ouch, als ich euwern gnoden habe geschreben, das sie [Jagiełło i Witold – S.P.] stark an der grenicz legen; nu sie sich noch starker haben gesammelt und legen[,] no czum Radczans, leyt der herczog von Opeln mit eime grossen huffen, und legen alumme, do das ich nicht gutes mich mag vorsten”, GStAPK, OBA 2123.

²⁸⁹ W CEV i u J. Purca pod datą 30 IV 1414 r. J. Tęgowski na podstawie itinerarium Witolda wykazał, że ta datacja jest błędna i zaproponował nową: najprawdopodobniej pisarz pomyłkowo podał imię ewangelisty Marka zamiast Mateusza. Opowiadanie Długosza o odejściu Witolda spod Brodnicy przed Jagiełłą (Dług. XI, s. 39–40) da się obalić na podstawie itinerarium wielkiego księcia.

²⁹⁰ J. Tęgowski dopatruje się w dokumencie z 1425 r. (*Urkundenbuch des Bisthums Culm*, t. 2, wyd. C.P. Woelky, Danzig 1885, nr 530) wskazówki na pobyt Witolda i Jagiełły pod Toruniem w czasie wojny 1414 r.; Tęgowski 2006, s. 71. W rzeczywistości jest tam mowa o obawie przed ich dotarciem tam, podczas gdy marsz w tym kierunku jest sprzeczny z itinerariami obu władców.

²⁹¹ Datację uściśliła R. Čapatė, *Gotikinis kursyvas...*, s. 501, nr 62, 63.

²⁹² J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Wilnie 27 XII 1414 r., powołując się na błędną datację jego dokumentu z 4 I 1414 r. (zob. wyżej), zaproponowaną przez K.E. Napierskiyego (IC I 698).

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
				(LUB V 1992; Gąsiorowski 2015, s. 82) ²⁹³
1415				
I	13	Dowgi	CEV 616, 617, 618	
	19	Troki	CEV 619	
II	14	Troki	KDKW 60	
	23	Troki	KDKW 67a	
III	6	Dubicze	CEV 623	
		Litwa	CEV 629	
	ok. 25	Grodno	ИСПИ XXXV, s. 55	
IV	8	Grodno	Jablonskis 1933, s. 406	
	22	Troki	KDKW 67	
V	28	Troki	CEV 635	
VI	13	Troki	CEV 636*; LUB V 2009 ²⁹⁴	spotkanie z Jagiełłą, który dokonał objazdu WKL w czerwcu – początkach sierpnia 1415 r. (Gąsiorowski 2015, s. 82)
	22	Kowno	Vitoldiana 89	
VII	2–3	Miedniki	CEV 638	
	między 3 a 27	Kijów ²⁹⁵	CEV 643 = LUB V 2014; por. CEV 639 = LUB V 2012 (plan pertraktacji z chanem tatarskim)	
	po 27–30	Nowogródek	CEV 643 = LUB V 2014	
VIII	5	Nowogródek ²⁹⁶	CEV 644	
IX		Dobrostany	Dług. XI, s. 56	spotkanie z Jagiełłą poświadczonym w Dobrostanach 18–19 IX 1415 (Gąsiorowski 2015, s. 83)
	21–22	Brześć	CEV 649	

²⁹³ Zapewne informacja Długosza, że Jagiełło, przebywając na Litwie zimą 1414/1415 r., unikał spotkania z Witoldem, urażony jego przedczesnym wycofaniem się z Prus, nie do końca odpowiada rzeczywistości.

²⁹⁴ Dokument mistrza inflanckiego Dietricha Torka z obietnicą przeprowadzenia zjazdu z Witoldem i Jagiełłą nad Wisłą w pobliżu wsi Słońsko na Kujawach 7 VI 1416 r., wystawiony w Trokach, co pośrednio wskazuje na obecność tam Witolda.

²⁹⁵ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Łucku, powołując się na CEV 631, choć list ten pochodzi z 1417 r.

²⁹⁶ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Opatowie 10 VIII 1415 r., z powołaniem się na IA 853, gdzie z kolei mamy odsyłacz do wydawnictwa: *Rerum Concilii Constantiensis*, t. 3, wyd. H. von der Hardt, Francofurti–Lipsiae 1698, s. 6. Jednak tam jest drukowany znany memoriał wystawiony w Opatowie 10 VIII 1409 r.; Lites II, s. 436; Gąsiorowski 2015, s. 66.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
X	9	Łuck	CEV 649 (plan), 650	
	18	Lwów	CEV 651	spotkanie z Jagiełłą (Gąsiorowski 2015, s. 83)
XI	6	między Pińskim a Lipskiem (?)	CEV 385 ²⁹⁷	
	15–16	Nowogródek	A3P I 25; Афанасенко 2015, s. 119–122	synod biskupów Rusi zachodniej, powołanie Grzegorza Camblaka na metropolię
	18	Troki (plan)	CEV 650	
	22	Wilno	CEV 652	spotkanie z Jagiełłą poświadczonym na Litwie od końca 1415 do początków lutego 1416 r. (Gąsiorowski 2015, s. 83)
	24	Troki	GStAPK, OBA 540 = LUB IV 1467 ²⁹⁸	
1416				
I	6	Wilno	LUB V 2047 = CEV 657*	
	7	Worany	CEV 658	
	między 7 a 26	koło Trok (plan)	CEV 658	
	26	Troki	Vitoldiana 90	
II	6	Wilno	Stelmach 1981, nr 2, s. 16–17	
	23	Troki	KDKW 67a	
	25	Troki	Sochaniewicz 1925–1926, s. 385 ²⁹⁹	
między 25 II a 21 IV		Grodno	CEV 666	
IV	21	Przewałka	CEV 666	
między 21 IV a 8 V		Kowno ³⁰⁰	CEV 666	

²⁹⁷ List Witolda hipotetycznie datowany na rok 1412 lub 1415; zob. wyżej, przyp. 276.

²⁹⁸ O dacie listu zob. С.В. Полевых, *Браки князя Свидригайла Ольгердовича*, w: *По любви, въ правду, безо всякие хитрости*, Москва 2014, s. 249–250.

²⁹⁹ Jako źródło wskazane: „Z transumptu Jana III z 22/4 1688 wystawionego w Wilnie”, bez uściślenia treści i miejsca przechowywania dokumentu.

³⁰⁰ Witold już w marcu planował być w Kownie 8 dni po św. Jerzym; OP РГБ, f. 68, d. 358.5, k. 28 ob. – list wielkiego mistrza do Witolda z 29 III 1416 r., według niezachowanego odpisu z archiwum królewskiego; GStAPK, OF 8, s. 289.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
V	8	Wielona (plan)	CEV 666	
	19	Troki ³⁰¹	CEV 671	
VI	ok. 7	Troki (plan)	CEV 671	
VII	1	Łyngmiany (plan)	LUB V 2072, 2074	
VII	12	Litwa (Troki?)	LUB V 2079 = CEV 683	spotkanie z mistrzem inflanckim (zob. też BGDO II 182)
	14–15	Troki ³⁰²		
VIII	16	Nowogródek	CEV 688	
	17	Nowogródek	CEV 689	
IX	6	Worany	CEV 696	
	8	Worany	CEV 698	
	17	Kiełczewice	SHRM 214 = CEV 700*	
X	10	Grodno	AS I 24 = Vitoldiana 74	
	między 10 a 15	Dubno	Dług. XI, s. 61	
	15–17 ³⁰³	nad Niemnem koło Wielony	CEV 703*; BGDO II 180; Dług. XI, s. 61–62	spotkanie z Jagiełłą poświadczonym w WKL do początku stycznia 1417 r. (Gąsiorowski 2015, s. 85)
	17	Kowno ³⁰⁴	CEV 704	
XI	2	Wilno	CEV 710	
XII	24	Troki	KDKW 69	
1417				
I	przed 20	Krewa	LUB V 2113	

³⁰¹ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda we Włocławku (błędnie, ponieważ w dokumencie wymieniony Inowrocław – „Datum in Juni Wladislaui”) 25 VI 1416 r., powołując się na CEV 672. W rzeczywistości w Inowrocławiu w tym czasie przebywali Władysław Jagiełło i jego doradcy, którzy prowadzili pertraktacje o przedłużeniu rozejmu i wystawili stosowny dokument także w imieniu Witolda. 1 VI 1416 r. wielki mistrz pisał do Witolda o wcześniejszych negocjacjach odbytych w Gniewkowie (CEV 674).

³⁰² Data listu mistrza inflanckiego. Zapewne Witold także przebywał w Trokach. J. Purc odnotowuje pobyt Witolda na pograniczu pruskim w lipcu 1416 r., z powołaniem się na pracę: Sochaniewicz 1925–1926, s. 385, gdzie jednak brak informacji o tym.

³⁰³ Na pertraktacjach mistrza inflanckiego z Witoldem latem i jesienią 1416 r. omawiano zjazd „za 14 dni po św. Michale”, czyli 13 października; LUB V 2079; S. Kubon, *Wiederaufgefundene Quellen des Deutschen Ordens aus der Zeit des Konstanzer Konzils vorwiegend zur Auseinandersetzung mit Polen-Litauen*, „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands” 61, 2015, nr 11, s. 28. Oficjał pomezński wymienia tę samą datę, natomiast Długosz – „dzień św. Jadwigi”; SRP III, s. 364–365; Dług. XI, s. 61.

³⁰⁴ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Kownie także 21 października, ale powołuje się przy tym na dane o podróżach Jagiełły.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
I – 22 II		Ruś	CEV 716	
II	19	<i>Utukini</i> (?) ³⁰⁵	Vitoldiana 92	
	22	Troki	CEV 716	
III	27	Troki	CEV 718	
	31 i wcześniej	Litwa	LUB V 2126	
IV	11 i wcześniej	Grodno	CEV 723	
V	7	Łuck	LUB V 2140 = CEV 729*; CEV 631 ³⁰⁶	spotkanie z Jagiełłą – Gąsiorowski 2015, s. 86 (odnotowano jego pobyt na Rusi koronnej w kwietniu – lipcu 1417 r.)
	16	nad rzeką Bugiem między Łuckiem a Lwowem	CEV 724	
	17	Dobrotwór nad Bugiem	CEV 724 ³⁰⁷	w tym samym liście stwierdza, że niedługo przyjedzie na Litwę
VI	6	Troki (plan)	CEV 631	
	13	Brześć	BPAN, rkps 8822, z. II, s. 79 = Jaszczółt (przyg.), nr 2	
	27	Wilno ³⁰⁸	CEV 734	
VIII	22	Wilno (?) ³⁰⁹	LUB V 2158 = CEV 739*	

³⁰⁵ W odpisie siedemnastowiecznym data znacznie zniekształcona, zrekonstruowana hipotetycznie przez K. Jablonskisa (Jablonskis 1933, s. 427–428); w niniejszym itinerarium uwzględniono poprawkę J. Ochmańskiego.

³⁰⁶ W edycji datowano na 6 V 1415 r. ze względu na wzmiankę o soborze w Konstancji. Nowa datacja na podstawie informacji o spotkaniu Witolda i Jagiełły w Łucku.

³⁰⁷ Długosz datuje spotkanie Witolda i Jagiełły w Dobrotworze na 24 czerwca, co nie zgadza się z ich itinerariami; Dług. XI, s. 73; Gąsiorowski 2015, s. 86, przyp. 200.

³⁰⁸ J. Purc odnotowuje także pobyt Witolda w Wilnie 24 VI 1417 r., ale odsyła do pracy J. Fijałka prowadzi do tego samego dokumentu. Odnotowuje też pobyt Witolda w Toruniu 15 VIII 1417 r. Możliwość spotkania z nim albo jego posłami w celu kolejnego przedłużenia rozejmu przewidywał dokument mistrza inflanckiego z 13 czerwca (LUB IV 2144 = CEV 732*), ale po jego zatwierdzeniu przez Zygmunta Luksemburskiego, o którym w Malborku dowiedzieli się 12 czerwca (SVDO I 122), pertraktacje zostały przerwane.

³⁰⁹ W tym dniu w Wilnie odbył się ślub kniazia Olelki Włodzimierzowicza i Anastazji, córki Wasyla I. Ponieważ taka uroczystość na pewno nie odbyłaby się bez udziału Witolda, zapewne był on tam wówczas obecny.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
	25	Nowy Korczyn (?) ³¹⁰	Grabski 1966, s. 277–284 = Kłoczowski 1992, s. 175–179 = CM I 11	
X	15 i wcześniej ³¹¹	Kowno	GStAPK, OBA 2589 = CM I 12	
	16	Troki	Liedtke 1932, s. 148–149	
	23–24	Troki	CM I 13 = KDKW 70 = Jablonskis 1933, s. 400–401; CM I 15 = KDKW 72 = Jablonskis 1933, s. 401–402; CEV 743	
między 24 X a 17 XII		Żmudź	CM I 17 = CEV 744; CM I 22 = LUB V 2177	
XII	19	Troki	CEV 754	spotkanie z Jagiełłą poświadczonym na Litwie w końcu grudnia 1417 – na początku stycznia 1418 r. (Gąsiorowski 2015, s. 87)
	między 19 a 26	Mielnik (plan)	Liedtke 1932, s. 148	
		Goniądz (?)	CEV 755	
	26	Troki	CEV 755	
28	Worany, dwór myśliwski (plan)	CEV 755		
1418				
I	8	Litwa (plan)	Liedtke 1932, s. 148	
	20	Troki	<i>Codex diplomaticus Silesiae</i> , t. 6: <i>Registrum St. Wenceslai</i> , Breslau 1865, nr 147*	
II	3	Troki	CESXV II 89	
	19	Worany	CEV 763	
	21	Dubicze	AGAD, terr. Droh. 2, k. 488–488v = Jaszczolt (przyg.), nr 3	
IV	przed 10	Troki	CEV 766 ³¹²	

³¹⁰ Do końca niejasne miejsce pobytu Witolda 25 VIII 1417 r. Obecnie przyjmuje się, że list Jagiełły i Witolda na sobór w Konstancji został wystawiony w Nowym Mieście Korczynie (Gąsiorowski 2015, s. 87), ale niewykluczone, że faktycznie w tym dniu przebywał tam tylko Jagiełło, który wysłał list także w imieniu Witolda.

³¹¹ 10 X 1417 r. w Kownie przebywał i stąd pisał do wielkiego mistrza służący Witoldowi książe śląski Konrad Biały; GStAPK, OBA 2585. Może i sam Witold wtedy już przebywał w Kownie.

³¹² W tym samym liście komtur Dyneburga donosił mistrzowi inflanckiemu, że Witold z obawy przed zdradą po ucieczce Świdrygiełły z więzienia w Krzemieńcu zamierza pozostawić

	Data	Miejsce	Źródło	Uwagi
VI	2	Ejragoła	CEV 778, 781	
	11	Troki	CEV 781 ³¹³	
VII	31	Troki (?) ³¹⁴	Dług. XI, s. 87; SRP III, s. 376, przyp. 7; LUB V 2267	
VIII	początek	Wilno		
	do 15	koło Łucka (?) ³¹⁵	GStAPK, OBA 27929	
		Dawidgródek (?)	Kurtyka. Rep. 165* ³¹⁶	
IX	8	Worany	Vitoldiana 94 = Kurtyka. Rep. 129*	
	8	Troki	CEV 796	
X	przed 9	między Trokami a Siemieliszkami	CEV 796 = LUB V 2274	

w Trokach jeszcze przez 12 tygodni, czyli mniej więcej do końca czerwca. To może służyć jako dodatkowy argument na potwierdzenie tezy, że Witold nie wziął osobistego udziału w pertraktacjach z posłami krzyżackimi w Brześciu Kujawskim 26 kwietnia, gdzie był obecny król polski; SVDO I 129 = CESXV I 49 = CEV 770*; Szweđa 2009, s. 388; Gąsiorowski 2015, s. 88. J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Inowrocławiu 28 V 1418 r., powołując się na glejt dla mistrzów wielkiego krzyżackiego i inflanckiego na zjazd w Wielonie, wystawiony w imieniu Witolda i Jagiełły; LUB V 2244 = CEV 776*. Przytoczone argumenty pozwalają stwierdzić, że Witold nie był obecny w Inowrocławiu, ponadto dowiedziawszy się o wybuchu powstania na Żmudzi, bezzwłocznie tam wyruszył; CEV 781.

³¹³ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Brześciu 13 i 22 VII 1418 r., jednak w obu miejscach przezeń wskazanych chodzi o przedłużenie rozejmu z zakonem w Brześciu Kujawskim, a nie Litewskim; natomiast data podana w inwentarzu archiwum koronnego z 1682 r. „ad annum a festo S. Margarethae” (*Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumetorum...*, wyd. E. Rykaczewski, Lutetiae Parisiorum 1862, s. 80) odnosi się nie do dokumentu, lecz terminu rozejmu (SVDO I 129).

³¹⁴ Śmierć Anny Witoldowej. Została pochowana w Wilnie. Być może Witold wówczas tam przebywał.

³¹⁵ List rządcy Nidzicy do komtura Ostródy, w którym donosił o epidemii na Litwie i o pobycie Witolda koło Łucka, pod datą „Gegeben czu Nidenburg am tage Assumpcionis Marie virginis”, może być datowany zarówno na 1418, jak i 1419 r.; Józwiak 2004, s. 124–125, 231–232.

³¹⁶ Przywilej Witolda dla Teodoryka Buczackiego, zachowany jedynie w późnych regestach, ma datę: „Pyssan w Horodka Dawydowye, miessiącza augusta w rok A [?] Ao”, AGAD, ML, ks. IV B 17, k. 165v. Rok ewidentnie zniekształcony przez kopistę, pierwszy znak albo dwa odczytane przypuszczalnie. Być może dokument należy datować na 1418 r.: 8 września w Woranach Witold wystawił przywilej dla Grzegorza Szypa z Dawidowic, pierwszym na liście świadków jest książę Dawid Horodecki, wymieniony bez tytułu kniaziewskiego, podobnie jak kolejny świadek – Michał Iwanowicz Holszański (dokument zachował się w oryginale: Vitoldiana 94). Nie wykluczam, ale uważam za mniej prawdopodobną datację zaproponowaną przez J. Kurtykę – 1424 r.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
	11	Kowno (plan)	CEV 796	spotkanie z Jagiełłą, który przybył na zjazd z kierownictwem zakonu krzyżackiego; na Litwie król przebywał do początku 1419 r. (Szweda 2009, s. 388–389; Gąsiorowski 2015, s. 88–89)
	12	nad rzeką Gege, ob. Pojegi (plan)	CEV 796	
		lub Dorsuniszki (?) ³¹⁷	Dług. XI, s. 88	
	13–21	Wielona	CEV 796; BGDO II 273, 285 (plan); SVDO I 131; SRP III, s. 376, 379; Dług. XI, s. 88	
	22	Kowno	CEV 800; SVDO I 131	
	26	Troki	Dług. XI, s. 88	
	30	Wilno	CEV 805 ³¹⁸	
XI	13	Grodno	Dług. XI, s. 88	
	29	Grodno	Vitoldiana 227	
XII	14	Punia	CEV 819	
1419				
I i/lub II		Ruś, daleko od Litwy właściwej	CEV 826	
III	9	Słonim	CEV 826	
IV	9–16 ³¹⁹	Grodno (plan)	CEV 828	
koniec maja – początek czerwca ³²⁰		Wilno	CEV 840	
VI	druga połowa – koniec	Litwa	GStAPK, OBA 2978/79 ³²¹	

³¹⁷ Zachodzi sprzeczność między relacją Długosza o spotkaniu króla przez Witolda w Dorsuniszkach a listem Witolda z 9 X 1418 r. o zamiarze spotkania króla i przybycia do Kowna wieczorem 11 października. Dorsuniszki leżą nad Niemnem znacznie bardziej na północ niż Kowno, Wielona i Pojegi. Albo więc Witold bardzo szybko zmienił trasę podróży, albo informacja Długosza jest niedokładna. Gąsiorowski 2015, s. 88, przyjmuje następującą trasę podróży Jagiełły: Dorsuniszki – Kowno.

³¹⁸ Rozkaz Jagiełły nakazujący szlachcie podolskiej złożenie hołdu Witoldowi nie zawiera bezpośrednich danych o miejscu pobytu tego ostatniego, ale najprawdopodobniej został wydany w jego obecności, ze względu na itineraria obu władców.

³¹⁹ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Gniewkowie na początku maja 1419 r., z powołaniem się na CEV 834*. W rzeczywistości pertraktowali tam nie władcy Polski, Litwy i zakonu, lecz ich pełnomocnicy; Szweda 2009, s. 389–390; Gąsiorowski 2015, s. 90.

³²⁰ Komtur Renu w liście z Kętrzyna z 11 VI 1419 r. donosił, że Witold przez 2 tygodnie przebywał w Wilnie, ale nie poinformował, kiedy wielki książę tam przybył.

³²¹ List komtura Balgi jadącego do Witolda, napisany w Kętrzynie 18 VI 1419 r.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
przed 4 VII		Wilno	LUB V 2328	
VII	15	nad Wisłą koło Czerwińska	CEV 845 = Nowak 1971, s. 65–73; KDKW 77	spotkanie z Jagiełłą – wyprawa do Prus (Gąsiorowski 2015, s. 90) ³²²
	26	Bądryń	KDL, s. 248 = SVDO I 135* = CEV 848*	
VIII	przed 15	koło Łucka (?) ³²³	GStAPK, OBA 27929	
XII		Litwa		spotkanie z Jagiełłą, który spędził na Litwie okres od końca grudnia do początku lutego (Gąsiorowski 2015, s. 91; CEV 855)
1420				
I	12–13	Dowgi	Dług. XI, s. 116–117	
	13	Ilgi	Dług. XI, s. 117	
	27	Ilgi	Dług. XI, s. 118	
II	2	Litwa	CEV 855 ³²⁴	
	8	Dubinki	CEV 857	
	8/9–15	Troki (plan)	CEV 857	
	12	Troki	CEV 858	
		Litwa	LUB V 2456	
III	11	Berszty	CEV 861	
IV		Kowno lub Wielona	CEV 865	
	6	Troki (?)	Полехов 2018, nr 1 ³²⁵	
V	9 i wcześniej	Troki	GStAPK, OBA 3166	
VI	9	Nowy Dwór	LUB V 2277 = CEV 878*, 879* ³²⁶	

³²² Długosz datuje spotkanie na 22 lipca; Dług. XI, s. 100.

³²³ Źródło może być datowane zarówno na rok 1418, jak i 1419 (zob. wyżej, przyp. 315).

³²⁴ W tym liście wielki mistrz prosił Witolda o przyjęcie jego posłów, wysłanych do króla polskiego do Grodna, niejasne jednak, czy przebywał tam też wielki książę litewski (miejsce pobytu obu władców zwierzchnik zakonu określił jako Litwę).

³²⁵ Bardziej prawdopodobna jest datacja dokumentu na 6 IV 1398 albo 1409 r. – zob. wskazany artykuł.

³²⁶ W LUB błędnie datowano na 9 VI 1420 r. W CEV pomyłkowo odnotowano dwukrotnie – wedle edycji w LUB i odpisu w archiwum królewieckim, który stał się podstawą tej edycji (zob. RHD, nr 3180, s. 200); przy tym miejsce wystawienia określono jako Worany ze znakiem zapytania.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
VII ³²⁷		Nowogródek	ПСРЛ XXXV, s. 56	spotkanie z metropolitą Focuszem
VIII	10	Worany	CEV 889	
IX	8–11 ³²⁸	Wielona	CEV 898; SHRM 115 = CEV 900* = SVDO I 156*	zjazd z wielkim mistrzem krzyżackim
	28	Suraż	NGAB, f. 1708, op. 1, s. 23, k. 531–531v = CDIAUL, f. 966, op. 1, s. 16, k. 99v–100v	
	30 ³²⁹	Drohiczyn	NGAB, f. 1744, op. 1, s. 13, k. 535–535v = Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór Zygmunta Glogera, sygn. 55, s. 1114–1116	
X	29–30	Łuck	Kurtyka. Rep. 134*, 135*	spotkanie z Jagiełłą: świadkowie dokumentu Piotra Szafrąca wystawionego w Łucku 19 X 1420 należą do otoczenia Jagiełły i Witolda; na początku listopada Jagiełło był już na Rusi koronnej – w Medyce i Jarosławiu (ZDM V 1324; Gąsiorowski 2015, s. 93)

J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w miejscowości „Urzow” 30 lipca, powołując się na AS I 23. Jak wykazał W. Sobczuk, dokument ten jest falsyfikatem, którego podstawę stanowił przywilej wystawiony przez Witolda we Rżewie podczas wyprawy na Nowogród w 1428 r.; В.Д. Собчук, *Від коріння до крони. Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст.*, Кременець 2014, s. 387–406.

³²⁷ Metropolita Focusz, według jego latopisu, wyjechał do WKŁ 1 VI 1420 r., a w Nowogródzku spotkał się nie tylko z Witoldem, ale też z posłem cesarza bizantyńskiego Manuela II Paleologa, Manuelem Filantropem. W sierpniu poselstwo greckie było już w Małopolsce; Б.Н. Флоря, *op. cit.*, s. 348.

³²⁸ Wielki mistrz 30 V 1420 r. wystawił glejt dla Witolda do św. Michała (29 IX 1420 r.) w celu przybycia na zjazd, który miał rozpocząć się 8 września; OP ПГБ, f. 68, b. 358.7, k. 128 – odpis z niezachowanego foliantu archiwum królewskiego: OF 11, s. 27; por. wzmiankę o podróży wielkiego mistrza na ten zjazd w liście do Witolda z 1 IX 1420 r.; GStAPK, OBA 3246.

³²⁹ W odpisach dokument ma datę ewidentnie zniekształconą: „Actum et datum in castro nostro Drohiciensi, feria secunda die sancti Sedimini, milesimo quadringentesimo vicesimo”. Imię niestniejącego świętego „Sedimini” można interpretować jako zniekształcone „Jeronimi/Hieronimi” lub „Sergii martiris”. Opowiadam się za pierwszą opcją, ponieważ św. Sergiusz raczej nie zostałby tu wspomniany bez św. Bakchusa.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
XI	8	Łuck	Vitoldiana 185	
		Litwa (?)	Dług. XI, s. 140 ³³⁰	
XII		Troki (?)		spotkanie z Jagiełłą w końcu grudnia 1420 – początku lutego (Gąsiorowski 2015, s. 93–94)
1421				
II	2–7	Worany ³³¹	Dług. XI, s. 144–145	
VI	po 20	Wilno	LUB V 2553	
	22	Troki ³³²	KDKW 78 = CM I 29	
	po 24 (może początek lipca)	Krzemieniec ³³³	Klimas 1933, s. 139, 154–156; Кудрявцев 2003, s. 79, § 84	
VII	25	Dubicze	CEV 956, 957*; SVDO I 149	
VIII	9	Troki	CM I 30 = KDKW 78b ³³⁴	
	między 9 a 15	Brześć (plan)	LUB V 2560 = CEV 962*	
	15	Lublin ³³⁵	Dług. XI, s. 147	spotkanie z Jagiełłą (Gąsiorowski 2015, s. 94)

³³⁰ Według informacji Długosza po odesłaniu części posłów czeskich do Witolda Jagiełło zabrał pozostałych ze sobą do Niepołomic. Tam jego pobyt poświadczony jest w listopadzie 1420 r.; Gąsiorowski 2015, s. 93.

³³¹ Według J. Purca Witold przebywał nad Narwią 16 lutego i w Krakowie 8 IV 1421 r. Jednak w pierwszym przypadku badacz powołuje się na dokument Jagiełły, w którym nic nie wskazuje na Witolda; CESXV I 54. Jego jednoczesna obecność w tym samym miejscu państwa litewskiego jest prawdopodobna, ale niekonieczna. Natomiast w drugim przypadku mamy do czynienia z układem polsko-litewsko-brandenburskim wystawionym przez Jagiełłę w imieniu Witolda; *Codex diplomaticus Brandenburgensis*, cz. 2, t. 3, wyd. A.F. Riedel, Berlin 1846, nr 1394, s. 399–401 = SVDO I 147.

³³² Wbrew wskazówce J. Purca, w Ozimie 24 VI 1421 r. Ghillebert de Lannoy zastał jedynie Władysława Jagiełłę, natomiast Witolda tam nie było; SRP III, s. 450–452; Gąsiorowski 2015, s. 94.

³³³ Ghillebert de Lannoy mówi o przyjęciu u Witolda w mieście „Kamenich”, ale skoro wyjeżdża stąd przez Lwów i „Górną Rus” do „innego Kamieńca” położonego na Podolu, to jasne, że chodzi o Krzemieniec, co już nie raz odnotowano w literaturze.

³³⁴ W KDKW podano tylko datę roczną.

³³⁵ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w miejscowości „Urzow” 21 sierpnia, powołując się na AS I 23. Jak wykazał W. Sobczuk, dokument ten jest falsyfikatem, przy sporządzeniu którego wykorzystano autentyczny dokument wydany przez Witolda w Rzewie podczas wyprawy na Nowogród Wielki w 1428 r.; B.Д. Coбчык, *op. cit.*, s. 387–406.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
IX	18	Troki	CEV 971	
	22	Troki	CEV 969	
X		Litwa (?)	Dług. XI, s. 152	
XI	1	Nowogródek	CEV 978 ³³⁶	
XII	31	Wilno	CEV 982 = LUB V 2576	spotkanie z Jagiełłą poświadczonym w WKL w końcu grudnia 1421 – marcu 1422 r. (Gąsiorowski 2015, s. 95–96)
1422				
I	5	Wilno	SHRM 216 = CEV 983*	
II	ok. 22–25	Nowogródek (?) ³³⁷	Dług. XI, s. 157–158	
	27	Lida	Dług. XI, s. 158	
III	5	Troki	CEV 995	
IV	1	Brześć ³³⁸	CEV 1023	
V	25	Rudomino	CEV 1010	
VI	2	Wilno	CEV 1012	
	26 i wcześniej	Bielsk Podlaski ³³⁹	CEV 1025	
VII	10	Drohiczyn ³⁴⁰	CEV, dod. 42, s. 1067	

³³⁶ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Nowogródku 8 XI 1421 r., jednak list, na który się powołuje, nie ma daty rocznej i może być datowany na koniec pierwszej dekady XV w.; ПГ I 29; ПГ II, s. 46–47 (kom. S.P.).

³³⁷ Ślub Jagiełły z Zofią Holszańską (o jego dacie zob. Gąsiorowski 2015, s. 95). Ze względu na informację Długosza o inicjatywie Witolda bardzo prawdopodobny wydaje się jego pobyt na uroczystościach ślubnych. J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Niepołomicach, ale odpowiedni fragment u Długosza dotyczy nie Witolda, lecz doradców królewskich, którzy próbowali skłonić władcę do rezygnacji ze ślubu z Zofią.

³³⁸ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Grodnie 9 IV 1422 r., powołując się na: М.К. Любавский, *Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства*, Москва 1900, s. 321. Jednak ten przywołuje dokument (LM XXV, nr 237), który ma datę 20 IV 1424 r. (zob. niżej).

³³⁹ 23 VI 1422 r. komtur Człuchowa informował wielkiego mistrza, że Witold jeszcze nie przeprowił się przez Wisłę (GStAPK, OBA 3779 = CEV 1021*, w streszczeniu ta informacja pominięta), natomiast 29 VI 1422 r. wójt Nowej Marchii donosił, że Jagiełło jeszcze nie spotkał się z Witoldem (GStAPK, OBA 3788).

³⁴⁰ Według danych rządcy Nidzicy, które przekazał wielkiemu mistrzowi komtur Ostródy, Witold zamierzał przeprowić się przez Wisłę w Pułtusku oddzielnie od Jagiełły 7 lipca (GStAPK, OBA 3803), później termin został odroczone do 11 lipca (GStAPK, OBA 3809). Chłopi, którzy byli w Płocku z rozkazu wójta Działdowa 6 lipca, donieśli, że Witold opuścił Drohiczyn tego samego dnia (GStAPK, OBA 3809). Zapewne chodziło o działania różnych oddziałów wojska.

Data	Miejsce	Źródło	Uwagi
między 10 a 26	Pułtusk (plan) ³⁴¹	CEV 1025	
21	nad Narwią	GStAPK, OBA 3825	
26	Czerwińsk	Dług. XI, s. 169; por. SRP III, s. 488	
30	Lidzbark (Welski) ³⁴²	Dług. XI, s. 169	
VIII	2–6 lub 7	pod Lubawą	wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim
7 ³⁴³	koło Bratianu nad Drwęcą	CEV 1036	
9–11	Prabuty	Dług. XI, s. 171; GStAPK, OBA 3874	
11–13	nad rzeką Ossą	Dług. XI, s. 172	
13	Biskupiec	CEV 1037	
	nad Jeziorem Wądryńskim (<i>an dem sehe Wansen</i>)	GStAPK, OBA 3872; Dług. XI, s. 172–173	
16–23	pod Golubiem	CEV 1038; GStAPK, OBA 3872, 3890; Dług. XI, s. 173–174; SRP III, s. 630	
25 VIII–5 IX ³⁴⁴	Kowalewo Pomorskie	Dług. XI, s. 179–180; GStAPK, OBA 3900, 3912; SRP III, s. 630	

³⁴¹ 19 VII 1422 r. wójt Bratianu donosił wielkiemu mistrzowi, że według informacji z poprzedniego dnia wojsko królewskie i książę Witold ze swoimi ludźmi znajduje się w odległości 3 mil na południe od Płońska albo Płocka („III myle jenehalbe Pluntzk”). Ta lokalizacja nie odpowiada trasie przemarszu Witolda, znajduje się bowiem na zachód od Narwi i Czerwińska. Może chodziło o działania różnych oddziałów wojska.

³⁴² Itinerarium Witolda w czasie wojny w 1422 r., gdy nie ma bezpośrednich wskazówek dotyczących miejsca jego pobytu, jest rekonstruowane na podstawie itinerarium Jagiełły, poświadczonego w źródłach znacznie dokładniej. Jest to jednak nieco umowne, np. choć Długosz kilkakrotnie wspomina o wspólnych działaniach Witolda i Jagiełły (Dług. XI, s. 172, 174–177, 180–181), to z listu Witolda wynika, że przybył on pod Bratian co najmniej o jeden dzień wcześniej niż Jagiełło (zob. następny przypis).

³⁴³ Jagiełło przesunął się z Lubawy do Bratianu dopiero 8 VIII 1422 r.; Gąsiorowski 2015, s. 97.

³⁴⁴ 10 IX 1422 r. wielki marszałek informował wielkiego mistrza o odejściu przeciwnika od Kowalewa o północy z 5 na 6 września (GStAPK, OBA 3914), podczas gdy z narracji Długosza wynika,

	Data	Miejsce	Źródło	Uwagi
IX	6-ok. 9	koło Lubicza	Dług. XI, s. 181; GStAPK, OBA 3914	
	ok. 9	Papowo Biskupie	Dług. XI, s. 180–181	
	ok. 9–14	koło Chełmna	Dług. XI, s. 181; GStAPK, OBA 3917	
	15	Robakowo	GStAPK, OBA 3917	
	16	Turznice	GStAPK, OBA 3919	
	17	między Okoninem a Pokrzywnem	GStAPK, OBA 3920	
	25	nad Jeziorem Mełneńskim	MRPS IV 7887*	
	26	nad Jeziorem Mełneńskim	GStAPK, OBA 3928	
	27	nad Jeziorem Mełneńskim	Dokumenty 2004	
	29	koło Rypina ³⁴⁵	Vitoldiana 98 = Kurtyka. Rep. 156*	
XI	29	Berszty (<i>Berszch</i>)	CEV 1051 ³⁴⁶	
XII	28	Troki	Dług. XI, s. 187	spotkanie z Jagiełłą poświad- czonym w WKL w końcu 1422 – styczniu 1423 r. (Gąsiorowski 2015, s. 98)
	30	Troki	CEV 1055	
1423				
II	12	Litwa ³⁴⁷	LUB V 2681, 2701; GStAPK, OBA 4075	

że nastąpiło to 2 września, a od Kowalewa wojska skierowały się do Papowa. Zob. krytykę takiego przedstawienia trasy marszu wojsk w: S. Ekdahl, *Der Krieg zwischen dem Deutschen Orden und Polen-Litauen im Jahre 1422*, „Zeitschrift für Ostforschung” 13, 1964, nr 4, s. 625–626; Biskup 1993, s. 136–137.

³⁴⁵ J. Purc odnotowuje podróż Witolda w stronę Przemysła późną jesienią 1422 r., powołując się na: E. Maleczyńska, *Rola polityczna królowej Zofii Holszańskiej na tle walki stronniactw w Polsce w latach 1422–1434*, Lwów 1936, s. 41. Jednak w przywołanej przez nią relacji *Kroniki Bychowca* (ПЦПІ XVII, s. 523) widać reminiscencje unii horodelskiej 1413 r., aczkolwiek jej warunki są łączone z czwartym małżeństwem Jagiełły. Horodło leży ok. 180 km od Przemysła. U Długosza we wskazanym przez E. Maleczyńską miejscu (Dług. XI, s. 177–178) jest mowa o działaniach wojennych w 1422 r. Późną jesienią 1422 r. Jagiełło nie był na Rusi; Gąsiorowski 2015, s. 97–98.

³⁴⁶ W nagłówku w CEV jako miejsce wystawienia listu błędnie podano Birze.

³⁴⁷ Wbrew wskazówce J. Purca, w liście wielkiego mistrza krzyżackiego do mistrza inflanckiego z 12 II 1423 r. jest mowa nie o pobycie Witolda w Wielonie, lecz o uzgodnieniu zjazdu ze

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
III		Smoleńsk ³⁴⁸	ПСРЛ XVIII, s. 167; ДДГ 22	spotkanie z wielką księżną moskiewską Zofią Witoldówną i jej synem Wasylem (II), zatwierdzenie testamentu Wasyla I
IV	26	Troki	CEV 1079	
V	9–18	Wielona	Dług. XI, s. 191; CEV 1083, 1084, 1095; SVDO I 155 GStAPK, OBA 4075, 4093	zjazd Witolda, dostojników polskich i litewskich z wielkim mistrzem krzyżackim (Szweda 2009, s. 393–394).
	po 18	Troki	Dług. XI, s. 191	
VIII	27	Worany	Jablonskis 1933, s. 405 = KDKW 86 = Vitoldiana 35 ³⁴⁹	
X	15	Troki	CEV 1109	

zwierzchnikami zakonnymi w tym mieście. Chronologia poselstwa krzyżackiego do Witolda wskazuje, że znajdował się wówczas na Litwie.

³⁴⁸ Niekiedy można się spotkać ze stwierdzeniem, że Witold był obecny na zjeździe Zygmunta Luksemburskiego z Jagiełłą w Kieżmarku 30 III 1423 r. (zob. np. R. Petrauskas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir universalus Romos, Vengrijos bei Čekijos karaliaus Zigmanto Liuksemburgo pasaulis*, w: E. Windecke, *Imperatoriaus Zigmanto knyga: XV a. Lietuvos valdovų portretai. Pasakojimai ir vaizdai*, red. J. Kiaupienė, R. Petrauskas, Vilnius 2015, s. 13), ponieważ do egzemplarza zawartego tam układu polsko-litewskiego z Zygmuntem została przywieszona też pieczęć Witolda (oryginał w Haus-, Hof- und Staatsarchiv w Wiedniu pod datą; edycje z odpisów: KDL, s. 300–303; LC I 120). Jeszcze pod koniec 1422 r. zakładano, że Jagiełło przybędzie na zjazd z królem rzymskim razem z Witoldem, por. wskazówkę w dokumencie biskupa krakowskiego Wojciecha Jastrzębca o ustaleniu daty i miejsca zjazdu z 12 XII 1422 r.; GStAPK, OBA 3999; zob. też Dług. XI, s. 185. Już w połowie lutego Witold dał poselstwu krzyżackiemu do zrozumienia, że nie pojedzie do Kieżmarku; LUB V 2701; zob. też KDL, s. 299–300 = CEV 1065 = GStAPK, OBA 4059. Przyczyną była nie tylko – a może nie tyle – choroba Witolda (LC II 122, 123), ile potrzeba zatwierdzenia testamentu jego zięcia Wasyla I, którego realizacji po śmierci tegoż mógł przeszkadzać jego brat Jurij Dymitrowicz, inny pretendent do tronu moskiewskiego. Do testamentu została przywieszona pieczęć Witolda; zob. C.B. Полехов, *Последние завещания Василия I и печати Витовта*, „Средневековая Русь” 12, 2016. W początkach i w połowie kwietnia Witold przebywał na Litwie, gdzie podążał do niego przez Małopolskę poseł Zygmunta Korybutowicza (Krzyżanowski, s. 422); w tym samym czasie do Witolda pisał wielki mistrz z zapytaniem, czy otrzymał on już listy wielkiego marszałka zakonu, który był na zjeździe króla polskiego z Zygmuntem Luksemburskim na Węgrzech i wysłał te listy przez Polskę i Litwę. W tym samym liście uczestnikami zjazdu nazwano „die beiden koninge mit den iren und iren beilegern”; GStAPK, OBA 4093. W świetle tego wydaje się, że informacje o udziale Witolda w zjeździe z Zygmuntem w Kieżmarku podane przez współczesnych kronikarzy Eberharda Windeckego i Andrzeja z Ratzybony są efektem pomyłki.

³⁴⁹ W edycji J. Ochmańskiego miejsce wystawienia dokumentu z niejasnych przyczyn określono jako „Wor[n]any”, choć w oryginale wyraźnie „Worany”.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
XI		Litwa (?)	LUB VII 54 ³⁵⁰	
XII	25	Troki	LUB VII 54; por. CEV 1175 ³⁵¹	spotkanie z Jagiełłą poświadczonym w WKL w końcu grudnia 1423 – początkach stycznia 1424 r. (Gąsiorowski 2015, s. 100–101)
1424				
I	początek	Worany	CEV 1124*	
	6	Wilno (?) ³⁵²	LUB VII 66*, 71	
III		Litwa ³⁵³	Dług. XI, s. 198–199; Krzyżanowski, s. 427	
IV	5	Berszty (?) ³⁵⁴	Мікульскі 2014, nr 1, s. 128 = Мицик 2018, s. 8	
	16	Grodno	CEV 1139	
	19–20	Grodno ³⁵⁵	Dług. XI, s. 200–201; Vitoldiana 100, 101; LM XXV, nr 237; Jarmolik 1990, s. 83–84	
	24	Grodno	CEV 1140	
	25–26	Przełom	CEV 1141, 1142	
między 26 IV a 8 V		Żmudź (plan) ³⁵⁶	Tęgowski 2001, s. 95	
V	8	Kowno	CEV 1150	

³⁵⁰ 3 XII 1423 r. wielki mistrz krzyżacki pisał do mistrza inflanckiego o powrocie swoich posłów wysłanych do Witolda.

³⁵¹ J. Purc mylnie datuje ten dokument na koniec 1424 r.

³⁵² 6 I 1424 r. w Wilnie miała się odbyć wymiana opieczetowanych dokumentów „wieczystego pokoju” pomiędzy stroną litewską a inflancką – najprawdopodobniej w obecności Witolda. W tym samym czasie na Litwie jako poseł przebywał wielki marszałek zakonu.

³⁵³ Na koronacji Zofii Holszańskiej, która odbyła się 5 III 1424 r., Witold nie był obecny; Dług. XI, s. 194–195; B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośrednio-wiecznej Polsce*, Warszawa 2012, s. 25.

³⁵⁴ Możliwa też datacja dokumentu na 1409 r.

³⁵⁵ Na te dni trzeba datować CEV 1133 – zapis poselstwa królów Władysława Jagiełły, Zygmunta Luksemburskiego i Eryka Duńskiego do Witolda. W CEV z niejasnej przyczyny datowano na 4 IV 1424 r.

³⁵⁶ W liście do margrabiego brandenburskiego Fryderyka z 23 IV 1424 r. wojewoda poznański Sędziwoj z Ostroroga wspomina o zamiarze Witolda udania się „sub partes Smodenorum”, co oznacza nie ziemię smoleńską, jak sugerował wydawca listu, lecz Żmudź; por. oryg. listu: Staatsarchiv Bamberg, Markgraftum Brandenburg-Bayreuth, Geheimes Hausarchiv Plassenburg, Akten und Bände, Nr. 4430/1.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
VI	22	Wilno	CEV 1159	
VIII		Dawidgródek (?)	Kurtyka. Rep. 165* ³⁵⁷	
	22	Jałtuszków ³⁵⁸	Vitoldiana 102 = Kurtyka. Rep. 164*	
IX	2	Skała	Vitoldiana 104, 106 = Kurtyka. Rep. 167*, 168*	
	między 2 a 27 ³⁵⁹	Krzemień	III II, s. 39–40	
	27	Łuck	CEV 1155 (plan); AGAD, ML, ks. IV B 9, k. 256 = CDIAUL, f. 14, op. 1, kn. 108, k. 1347	spotkanie z Jagiełłą poświad- czonym w Łucku 27–29 IX 1424 r. (Gąsiorowski 2015, s. 103). W tym samym czasie komtur Torunia z rozkazu wielkiego mistrza wysłał do Łucka dwóch szpiegów, by dowiedzieć się o sytuacji (GStAPK, OBA 27935; o dacie zob. Józwiak 2004, s. 70)
X–XI		Drohiczyn (plan)	CEV 1159	
		Brześć (plan)	CEV 1159	
XII	2	Grodno	GStAPK, OBA 4359	
	25	Troki (plan)	GStAPK, OBA 4359	spotkanie z Jagiełłą poświad- czonym w WKL w końcu grudnia 1424 r. (Gąsiorowski 2015, s. 103).
	koniec	Worany	LUB VII 226, 227; LC I 57; LC II 105	
1425				
I	1	Worany	CEV 1181	
	6	Wilno (plan)	GStAPK, OBA 4359	
		Litwa (plan)	GStAPK, OBA 4376	
IV	po 9	Litwa (plan)	CEV 1191	

³⁵⁷ Datacja zaproponowana przez J. Kurtykę; bardziej prawdopodobny wydaje się 1418 r. (zob. wyżej, przyp. 313).

³⁵⁸ 22 VIII 1424 r. Witold zamierzał być w Łucku; CEV 1159. Jak wynika z itinerarium, faktycznie pojawił się tam dopiero we wrześniu.

³⁵⁹ J. Purc za A. Prochaską mylnie datuje wizytę posłów pskowskich w Krzemieńcu u Witolda na listopad 1423 r.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
VII	9	Mielnik	CEV 1197	
	koniec	Podlasie	Wiśniewski 1977, s. 12; Szybkowski 1999, s. 293–294	wyprawa Witolda przeciwko księciu mazowieckiemu Januszowi Starszemu, przyłączenie Tykocina i Łopuchowa do WKL
między 9 VII a 1 IX		Ruś (plan)	CEV 1197	
VIII	27	Nowogródek	LMAVB RS, F 15–73, s. 210	
IX	1	koło Trok	CEV 1197	
	12	Merecz	CEV 1204	
X	12	Nowogródek	CEV 1206	
	15	Nowogródek	CEV 1206 ³⁶⁰	
	19	Grodno	CEV 1207	
XI	11	Brześć	CEV 1207 (plan); Dług. XI, s. 213	
XII	do 6	Grodno (plan) ³⁶¹	CEV 1206	spotkanie z Jagiełłą poświadczonym w Brześciu 11–15 XI, w Grodnie i na Litwie – w grudniu 1425 – początkach lutego 1426 r. (Gąsiorowski 2015, s. 106)
	8	koło Grodna	Dług. XI, s. 214	
	13–17	Grodno	CEV 1209*	zjazd Witolda, Jagiełły i ich dostojników z wielkim mistrzem krzyżackim (Szweda 2009, s. 398–399)
	między 17 i 31 (?) ³⁶²	Jeleni Dwór	CEV 1229	
	31	Troki	Vitoldiana 187	

³⁶⁰ Brak dokładnych danych o pobycie Witolda i Jagiełły pod koniec 1425 r. w Goniądzu, gdzie proponował zjazd wielki mistrz; por. Tęgowski 2006, s. 73.

³⁶¹ Według Długosza Witold i Jagiełło z Brześcia udali się na Litwę, a potem mieli „ukrywać się w lasach” przed zarazą; Dług. XI, s. 214.

³⁶² D. Wróbel, *op. cit.*, s. 427, datuje wyjazd wojewody poznańskiego Sędziwoja Ostroroga z Jeleniego Dworu od Witolda i Jagiełły na zjazd szlachty do Piotrkowa na koniec stycznia 1426 r. Jednak Witold mniej więcej w tym czasie przebywał koło Grodna lub na Litwie właściwej, jak można wnosić z późniejszych wzmianek i sformułowania: „*ibidem in Grodno, et demum in Gelynydwor*”. Zwraca uwagę także to, że jako miejsce zjazdu wskazano tu Piotrków, a nie Wartę, gdzie taki zjazd rzeczywiście odbył się w lutym–marcu 1426 r.; *ibidem*, s. 427–428. Zapewne przed tym terminem miejsce spotkania zostało przesunięte o ok. 90 km na południowy wschód.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
1426				
I	6	Mińsk	CEV 1212	
	13	Obolce	CEV 1213	
	25	Witebsk	CEV 1214	
II	12	Brasław	CEV 1214 (plan), 1216	
	19	koło Wilna (plan)	CEV 1214	
	21	Dubicze	Vitoldiana 86 ³⁶³	
	26	Dubicze	CEV 1216	
III	10	6 lub 7 mil od Grodna (plan)	CEV 1214 ³⁶⁴	
	31	Grodno (plan)	CEV 1214	
V	3	Wilkija	CEV 1224	
	7	Jurbork (plan)	CEV 1224	
	9	Kowno (plan)	CEV 1224	
		Troki (plan)	CEV 1224	
	25	Stare Troki	CEV 1228	
	30	Nowy Dwór, 1 milę od Trok	CEV 1229	
	31	Troki	CEV 1229	
VI	1–3	Troki	CEV 1229 (plan); Dług. XI, s. 218–219	
	między 3 i 9	Wilno	Dług. XI, s. 218–219	
	9	Troki	CEV 1230	
	27	Troki	CEV 1234 ³⁶⁵	
VII	9	Miedniki	CEV 1236	
	20–24	Połock	CEV 1231, 1233, 1234, 1236	
VIII	1–3	Opoczka	PII I, s. 35–36; PII II, s. 40, 121–124; zob. też Dług. XI, s. 219–220	wyprawa na Psków

³⁶³ Dokument może być datowany na 14 II 1396 lub 5 III 1411 r., mniej prawdopodobnie – na 21 II 1426 r.; zob. wyżej, przyp. 197.

³⁶⁴ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Brasławiu 4 III 1426 r., jednak powołuje się na list, w którym mowa jest o jego zamiarze dotarcia tam 4 III 1427 r. (zob. niżej pod tą datą).

³⁶⁵ Witold zerwał pokój z Pskowem 30 IV 1426 r., 4 tygodnie przed planowanym rozpoczęciem działań wojennych; LUB VII 494.

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
	5–25	Woronacz	PII I, s. 36–37; PII II, s. 40–41, 121–124; LMAVB RS, F 15–73, s. 29	
	po 25	Troki ³⁶⁶	CEV 1247	
X	18	Łuck	CEV 1248	spotkanie z Jagiełłą poświadczonym w Łucku 18 X 1426 r. (Gąsiorowski 2015, s. 108), wtedy tam na zjazd władców zostali wysłani szpiegzy krzyżacy (GStAPK, OBA 4658)
XI	11	Łuck (plan) ³⁶⁷	GStAPK, OBA 4658	wysłanie szpiega na zjazd Jagiełły i Witolda do Łucka
XII		Litwa (?)	Dług. XI, s. 222	spotkanie z Jagiełłą poświadczonym w WKL w końcu grudnia 1426 – styczniu 1427 r. (Gąsiorowski 2015, s. 108–109)
1427				
I	6	Wilno	PII I, s. 37–38; PII II, s. 41–42, 121–124	
	27	Merecz	CEV 1265	
przed 7 III		Wilno	CEV 1269	
		Troki	CEV 1269	
III	4	Brasław (plan)	GStAPK, OBA 4673 = LUB VII 549*	planowane na ten czas spotkanie Witolda z Jagiełłą nie doszło do skutku, ponieważ król przebywał w Lublinie (Gąsiorowski 2015, s. 109)
	17	Dubicze	CEV 1270	
	po 31	Litwa (WKL?)	PII I, s. 38; PII II, s. 42, 124	

³⁶⁶ J. Purc odnotowuje pobyt Witolda w Dubiczach 24 IX 1426 r., powołując się na IC I 1214, jednak w rzeczywistości jest to list z 26 II 1426 r. (zob. pod tą datą).

³⁶⁷ Zupełnie inaczej Witold przedstawiał swoje plany w liście do wielkiego mistrza krzyżackiego Paula von Rusdorf z 28 X 1426 r.: według tego źródła zamierzał być w Grodnie 11 listopada, stąd planował wyruszyć do Jeleniego Dworu i zatrzymać się tam 14–17 listopada, by następnie udać się do Kowna lub Niemnem do Jurborka, a na Boże Narodzenie być u króla w Krakowie; LMAVB RS, F 15–73, s. 444–445. Jak widać, plan ten nie doszedł do skutku, o ile nie był celową dezinformacją.

	Data	Miejsce	Źródło	Uwagi
IV	6	Berszty ³⁶⁸	CEV 1273	
	7–20	Grodno i jego okolice (plan)	CEV 1273	
	po 20	podróż w górę Niemna, w stronę Kowna (plan)	CEV 1273	
V	8	Jurbork	CEV 1286	
VI	6	Troki	CEV 1288	
	22	Międzyrzecz	CEV 1290	
	między 22 i 30	Troki	CEV 1329	
		Krewo („czwarty nocleg od Trok”)	CEV 1292, 1329	
30	Mińsk ³⁶⁹	LUB VII 648 = CEV 1291		
VII	3	3 dni drogi od Mińska		
	14	Krzyczów	CEV 1292	
		Starodub ³⁷⁰	CEV 1329	
		Trubczewsk (?) ³⁷¹	CEV 1329	
		Mezeck (<i>Mys-sensytk</i>)	CEV 1329	
		Mceńsk (?) ³⁷²	CEV 1329	po drodze z Mceńska do Smoleńska – spotkanie z książętami Perejaśławia (Riazańskiego), Prońska i domu nowosilsko-odojewskiego

³⁶⁸ W nagłówku w CEV jako miejsce wystawienia listu mylnie podano Brześć.

³⁶⁹ O niedawnym (bez dokładnych dat) pobycie u Witolda w Mińsku („in Litten eyn stat genant Menczk”) pisali rycerze Jorge von Enzenberg i Hans von Blankenberg w liście do wielkiego mistrza z Torunia 13 VIII 1427 r.; GStAPK, OBA 4801.

³⁷⁰ Mowa tu o przyjęciu Witolda przez Zygmunta Kiejstutowicza, którego centrum księstwa leżało w Starodubie; Б. Барвіньський, *Історичні причинки*, t. 1, Жовква 1908, s. 66–68. O podróży Witolda do Staroduba mówi też późniejsze źródło (AS III 23).

³⁷¹ W liście miasto nienazwane, mowa jest o spotkaniu ze Świdrygiełłą. Trubczewsk był jednym z centrów jego księstwa; CEV 1034.

³⁷² Tak samo przedstawia trasę podróży Witolda D. Iwanow; zob. Д.И. Иванов, *op. cit.*, s. 101–102. Natomiast inni badacze uważają, że pod nazwą *Myssensytk* w liście Henne występuje Mceńsk; В.А. Варонін, *Да питання аб часе і абставінах ухавання грашова-рэчывага скарбу каля*

вёскі Літва Маладзечанскага раёна Мінскай вобласці, „Studia Numismatica Albaruthenica” 1, 2011, s. 101; P.A. Беспалов, *К вопросу о времени запустения южной части Новосильско-Одоевского княжества*, w: *Город Средневековья и раннего Нового времени: археология, история. Материалы IV всероссийского семинара. Ноябрь 2011 г.*, red. И.Г. Бурцев, Тула 2013, s. 88–91; А.У. Ліцкевіч, „Срэбны каваль” *Хацабей 3-над Маладзечна (XV ст.)*. *Яшчэ раз пра магчымае паходжанне срэбных паясных набораў са скарбу каля в. Літва*, „Беларуская даўніна” 1, 2014, s. 116. Najbardziej szczegółowo trasę przejazdu Witolda próbował rekonstruować R. Biespałow, który przedstawia ją następująco: Krzyczów – Starodub – Trubczewsk – Briańsk – Karaczew – Zwienigorod – Mceńsk – Czerń – Paszkowa Gać (nad rzeką Pławą) – Tuła – Riazań lub Kołomna – Lubuck – Smoleńsk. Jednak przy bliższej analizie okazuje się, że ta interpretacja bazuje na kilku przypuszczeniach, które nie znajdują poparcia w źródłach. Otóż Henne pisał do wielkiego mistrza: „Następnie przybył on do zamku nazywanego się *Myssensytk*, tam pojawiło się dużo Tatarów, którzy siedzą pod moim panem i w tym władztwie ze wszystkich stron i na wielu obrzeżach i oni dostarczyli mu koni, wielbłądów, łuki i inne liczne dary. Następnie przybył on do zamku do swojego poddanego, wojewody...” („Vart an quam her uf eyns hus Myssensytk genant, dar quamen Tateran vyl, de under myme hern gesesen synt in dem gebyte van allen syden unde uff vylen eynden, unde brechten im pferde, cameyl, bogen ende sus vyl gyft. Do quam her vart uff eyn hus tzu sym undersasen, eyn wogebode...”, GStAPK, OBA 4803 = CEV 1329, tekst skolacjonowany z oryginałem). A oto jak interpretuje słowo *hus* R. Biespałow: „W pierwszym wypadku zostało ono użyte dla oznaczenia grodu Mceńska. W drugim – dla oznaczenia miejsca pobytu wojewody, które najwidoczniej stanowiło twierdzę, wchodząc «tam» [to słowo zostało opuszczone w tłumaczeniu D.I. Iwanowa – S.P.], tj. do wewnątrz umocnień Mceńska. W tym czasie Mceńsk był jedynym znanym centrum województwa w regionie”, P.A. Беспалов, *К вопросу о времени запустения...*, s. 89, tłum. S.P. Jeżeli z ostatnim stwierdzeniem należy się zgodzić, to pierwsze bardzo przypomina hipotezę *ad hoc*, zbudowaną na podstawie niedokładnego rozumienia tekstu i na przywołaniu mniej dokładnego odczytu nazwy miejscowości (!) u Ł. Gołębiowskiego. Zamek *Myssensytk* nie jest bowiem tożsamy z Mceńskiem. Jeżeli przyjąć przejazd Witolda z Mezecka do Mceńska, to pozwala to objaśnić słowa z jego własnego listu: podczas jego niedawnej podróży na wschód od Smoleńska ziemia moskiewska leżała „po lewej ręce” od niego, a po spotkaniu z książętami riazańskimi, prońskimi i nowosilsko-odojewskimi on wracał do Smoleńska, a ziemia moskiewska pozostawała „po prawej ręce” odeń. Takie wskazówki w tym liście Witolda są dosyć dokładne: otóż dalej jest mowa o tym, że podczas podróży z Kijowa na Wołyń „po lewej ręce” od Witolda pozostanie Podole. Dalej R. Biespałow wychodzi z założenia, że „w 1427 r., przeprawivszy się przez Pławę, Witold odwiedził swoje władztwa położone między ziemiami nowosilskich i riazańskich książąt”, *ibidem*, s. 90, tłum. S.P. Jednak w swoim liście Witold pisał jedynie o zaproszeniu go przez tych książąt po złożeniu przez nich hołdu, a także o usytuowaniu terytorialnym jego władztw: „Každy z nich zapraszał nas do siebie, gdy zbliżaliśmy się do granic ich ziem. Nasza ziemia i zamki są jeszcze dalej, poza nimi i między ich ziemiami, i oni bardzo uszanowali nas i obdarowali, tak że zarówno tam, jak i wszędzie, gdzie przebywaliśmy, każdego dnia byliśmy obdarowywani wielkimi i rozmaitymi darami: koźmi, futrami sobolowymi, sobolami, złotem, jedwabnymi tkaninami i innymi” („Ir iclich hat uns czu sich gebetin, went wir ire lande rureten an den graniczen. Unsere landt und hwsere sint noch vordir, hynden, und czwuschen ire lande, und sie habin uns houch geert und begabet, also das wir dort und ouch obirall, wo wir qwomen seyn, mit grossen und manchen erungen alle tage begabit von pferden, von czobelenschuben, von czobeln, vom golve, von seydenen thuchern etc.”, GStAPK, OBA 4802 = CEV 1298, tekst skolacjonowany z oryginałem, tłum. S.P.). Czy Witold przyjął ich zaproszenia? Wydaje się, że nie: sam o tym niczego nie mówi; przysięgi sąsiednich książąt przyjął w swoich władztwach, także nie było pilnej potrzeby odwiedzania ich księstw, zwłaszcza że musiałby wtedy jechać

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
VIII	13–16 (plan)	Smoleńsk	CEV 1298, 1329	
IX	8	Kijów (plan)	CEV 1298, 1329	
	17	Ostróg	Vitoldiana 108; Розов 59 = Vitoldiana 109; Kurtyka. Rep. 175*, 176*	
	22	Łuck (plan)	CEV 1298, 1329	
	między 22 a 30	Włodzimierz (plan)	CEV 1298	
	30	Horodło ³⁷³	CEV 1298; Vitoldiana 110; Kurtyka. Rep. 177*; KDW IX 1134	spotkanie z Jagiełłą (Gąsiorowski 2015, s. 110)
po 30 IX		Brześć (plan)	CEV 1298	
		Mielnik (plan)		
		Drohiczyn (plan)		
		Grodno (plan)		
X	26	Kowno	CEV 1299	spotkanie z Jagiełłą (Gąsiorowski 2015, s. 110)
	27	Kowno ³⁷⁴	CEV 1300	
	28	Troki (plan) ³⁷⁵	CEV 1299	
XI	28	Nowogródek	KDKW 100 = CEV 1303*	
XII	25	Troki (plan)	CEV 1304; por. CEV 1305, 1306; 1307*	spotkanie z Jagiełłą poświadczonym w WKL od października 1427 do początku stycznia 1428 r. (Gąsiorowski 2015, s. 110–111)

w przyspieszonym tempie (ale po co?); wreszcie kilka wierszy niżej Witold informuje o odmowie odwiedzin u swojej córki, wielkiej księżnej moskiewskiej, bo musiałby zrezygnować z zaplanowanej drogi i wydłużyć podróż o trzy dni. Ostatniej uwagi nie można traktować jako dokładnego określenia, a jedynie rozpatrywać jako w przybliżeniu, podobnie jak słowa Witolda o tym, że był on w odległości 100 mil na wschód od Smoleńska: w przeciwnym razie należałoby dopuścić możliwość, że przebywał on na wschód od Włodzimierza nad Kłazmą i Riazania.

³⁷³ Długosz błędnie datuje zjazd Jagiełły i Witolda w Horodle na 14 IX 1427 r.; Dług. XI, s. 226.

³⁷⁴ „Anno 27. Am tage [dalej puste miejsce o długości ok. 1/3–1/2 linijki – S.P.] ist der konigk vonn Polen mitwoch gegen obendt komen gen Palangen, Wytoldt aber ist zu Kauenn bliben etc.”; LMAVB RS, F 15–73, s. 497. Pobyt Jagiełły na Litwie poświadczony jest na początku i pod koniec roku; Gąsiorowski 2015, s. 84–85.

³⁷⁵ Stwierdzenie z listu Witolda o zamiarze udania się „do Trok do wtorku” („wir ab got wil bis dinstag von hinne ken Tracken cziheen willen”, CEV 1299) może być rozumiane dwojako: albo

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
1428				
I	14	Troki	Kurtyka. Rep. 181*	
	15	Troki	CEV 1313; por. GStAPK, OBA 4859, 4861, 4862, 4867, 4883	
	25	Dowgi	LC I 115 = CEV 1315* ³⁷⁶	
	29 ³⁷⁷	Nowe Troki (?)	CEV 2 = Vitoldiana 75	
II	11 ³⁷⁸	Troki	CEV 1316	
	27	Worany	CEV 1320	
IV	1	Grodno	CEV 1321, 1322*	
	23	Kowno	CEV 1323	
V	23	Troki (plan)	CEV 1323	
VII	16–18	Wyszogród	ПІ I, s. 38; ПІІ II, s. 42, 125	wyprawa na Nowogród Wielki ³⁷⁹
	20–28	Porchów		
	29	Rżewa	AGAD, MK, ks. 89, k. 40v–41 = Kurtyka, Rep. 184* ³⁸⁰	
	30	Rżewa	AS I 26 ³⁸¹	
VIII	18	Nowogródek ³⁸²	AS I 30	
	22	Nowogródek	CEV 1330	

zamierzał wyjechać do Trok z Kowna nie później niż we wtorek, albo przebywać w Trokach do wtorku. W każdym razie planował być tam 28 października; por. Tęgowski 2006, s. 74.

³⁷⁶ W CEV regest błędnie datowany na 28 I 1428 r.

³⁷⁷ O dacie zob. Vitoldiana 75.

³⁷⁸ W CEV list błędnie datowano na 10 II 1428 r.

³⁷⁹ O zamiarze wyprawy na Nowogród Wielki Witold powiedział jeszcze 23 III 1428 r.; LMAVB RS, F 15–73, s. 231. Długosz w relacji o wyprawie nowogrodzkiej Witolda wspomina o oblężeniu Opoczki (Dług. XI, s. 243–246, bez dokładnych dat), ale ona znajdowała się nie w ziemi nowogrodzkiej, lecz w pskowskiej i była przez niego oblegana wcześniej – w 1426 r.

³⁸⁰ W szesnastowiecznym odpisie w transliteracji polskiej dokument datowany na 6928 r., 7 indykcję, podczas gdy okresowi wyprawy Witolda na Nowogród odpowiada 6 indykcja. Pomyłka wynika z podobnego sposobu zapisu liter oznaczających cyfry 6 (S) i 7 (3) w skoropisie zachodnioruskim; zob. A.A. Турилов, *Жалованная грамота Любарта Гедеминовича Луцкой кафедре и ситуация на Волини после гибели галицко-волинских Рюриковичей*, w: *Восточная Европа в древности и средневековье. Проблемы источниковедения. XVII Чтения памяти чл.-корр. АН СССР В. Т. Паушто; IV Чтения памяти д. и. н. А. А. Зимины, Москва, 19–22 апреля 2005 г.*, t. 2, Москва 2005, s. 266–267.

³⁸¹ W transumpcie z końca XVI w. w transliteracji polskiej dokument datowany na 6928 r., indykcję 6, co razem z miejscem wystawienia wskazuje na rok 1428; zob. В.Д. Собчук, *op. cit.*, s. 387–406.

³⁸² Znany z odpisu z połowy XVI w. dokument wystawiony wspólnie przez Witolda i Świdrygiełłę

	Data	Miejsce	Źródło	Uwagi
	25	Worany	CEV 1331	
X	5	Brześć	KDKW 106 = Vitoldiana 111	
XII	5	Grodno	CEV 1335	
	19	Grodno	CEV 1336	
1429				
I	5–17	Łuck	CEV 1337, 1338; Dług. XI, s. 247	
	31	Łuck	Szybkowski 2002, s. 354	
II	1	Turzysk (Włodzimierski)	Позов 61 = Vitoldiana 112	
	8	w drodze na Litwę (plan, zamiast Trok)	CEV 1338	
	13	Ejszyszki	CEV 1344	
	17	Troki	CEV 1345	
III	12	Berszty	NGAB, f. 1759, op. 2, s. 5, ark. 181–181v = Jaszczółt (przyg.), nr 5	
	16	Berszty	CEV 1347 ³⁸³	
	27	Grodno	Dług. XI, s. 261	
IV	17	Jurbork	CEV 1347 (plan), 1351	zjazd z wielkim mistrzem krzyżackim
	koniec	Troki (plan)	CEV 1347	
V	3	Troki	CEV 1351	
VI	początek	Troki ³⁸⁴	CEV 1360	
	18	Soleczniki	CEV 1360	
	25	Nowogródek	CEV 1361	

w Łucku 15 VIII 1428 r.; ADS, sygn. D3, Acta officii Janoviensis Pontificatu Georgii Falczewski Presidente Officii Georgii Albino ut in superiori volumine annis 1543–1544, k. 161–161v. Badacze przypuszczają, że data roczna albo dzienna została zniekształcona – powinno być 8 września; zob. Tęgowski 2006, s. 75; W. Zawitkowska, *op. cit.*, s. 187–188, przyp. 84, s. 273. Ponieważ Łuck w 1428 r. nie należał do Świdrygiełły (na początku 1429 r. wspomniany jest starosta łucki Witolda – Jursza), a ponadto nie jest znana praktyka wspólnego wystawienia dokumentów przez wielkiego księcia i dzielnicowego księcia w epoce Witolda, to bardziej prawdopodobne wydaje się, że wskazany dokument jest falsyfikatem.

³⁸³ W nagłówku w CEV jako miejsce wystawienia listu mylnie podano Brześć.

³⁸⁴ Witold pisze wielkiemu mistrzowi, że wysłał z Trok do Jagiełły na Mazowsze rycerza Siostrzeńca, który przesłał mu odpowiedź królewską 18 czerwca. J. Purc powołuje się na wydawnictwo:

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
	29 (?) ³⁸⁵	Kamieniec (Litewski)	ADS, sygn. D 22, k. 50–51; sygn. D 154, k. 192 = Jaszczółt (przyg.), nr 4	
VIII	2	Kiernów	CEV 1368	
	29	Wilno	Vitoldiana 113; NGAB, f. 1759, op. 2, s. 23, k. 23v–24 = Jaszczółt 2008, aneks 2, s. 204–206 = Jaszczółt (przyg.), nr 6	
IX	9	Jeleni Dwór	CEV 1380	
	23	Grodno	CEV 1381, por. CEV 1383	
29 IX–3 X		Grodno	Dług. XI, s. 265	
X	3	Nowy Dwór w 3 milach od Grodna	CEV 1383	
	4	Żyrosław	CEV 1384	
	Po 4	Wołkowysk	Dług. XI, s. 269	
XI	11	Hrubieszów (plan) ³⁸⁶	CEV 1383; GStAPK, OBA 5207 = CEV 1387*	

Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV–XVI вв., wybór В.А. Уляницкий, Москва 1887, nr 26k, s. 31. Jednak pod tym numerem przedrukowano jedynie wyciąg z CEV 1357.

³⁸⁵ W odpisach dokument datowany: „Actum et datum in Kamieniec ipso die Sancti Petri gloriosi apostoli sub anno Domini millessimo quadringentesimo vigesimo”. Przyjmuję 29 VI 1429 r. ze względu na listę świadków i fakt, że pod koniec czerwca 1428 r. Witold miał już wyruszać na Nowogród Wielki.

³⁸⁶ Według streszczenia listu wielkiego mistrza do wójta Nowej Marchii z 28 X 1429 r. Witold napisał do tegoż, że zamierza spotkać się z królem polskim 8 dni po św. Marcinie na granicy Litwy; CEV 1387*. W oryginale ten fragment brzmi następująco: „Syne durchluchtikeit [Witold – S.P.] hat uns wol geschriben, das siene hochwirdikeit habe eynen tag uff Martini geannampt in eigener person mit dem herren ko[nige] czu Polan czusampneczukomen, als verre is em der grosfurste wirt rathen, adir sost doch syne rethe dorczu vulmechtig fugen; abir sedir der czit hat uns unlanges der grosforste geschriben, das syne und ouch des herren koniges czu Polan rethe sollen acht tage noch Martini czusampnekomen of der grenitzen beider lande...”, GStAPK, OBA 5207. Mamy więc tu jedynie informację o zjeździe Witolda z Jagiełłą wyznaczonym na 11 XI 1429 r. i spotkaniu ich doradców tydzień później. Najprawdopodobniej doszło tylko do zjazdu doradców, a sami władcy się nie spotkali, chociaż jeszcze w pierwszej połowie listopada Jagiełło rzeczywiście był obecny na Rusi koronnej (Gąsiorowski 2015, s. 114): po 20 X 1429 r. do Witolda przyjeżdżał komtur Balgi (CEV 1385), a wiadomo, że takie poselstwa najczęściej miały miejsce, gdy wielki książę przebywał na Litwie właściwej, stosunkowo blisko Prus.

	Data	Miejsce	Źródło	Uwagi
	27	Troki	KDKW 108	
	30 ³⁸⁷	Przewalka	CEV 1391	
XII	3	Grodno	CEV 1390	
	6	Krynki	CEV 1390 (plan), 1398 (bez daty)	
	23	Grodno	Vitoldiana 114* = Szybkowski 1999, s. 299–300; AGAD, terr. Droh. 2, k. 444–444v = Jaszczółt 2004, s. 336 = Jaszczółt (przyg.), nr 7	spotkanie z Jagiełłą – 10 XII 1429 r. (jeszcze w Krynkach?) (CEV 1390, 1397, 1399; Gąsiorowski 2015, s. 115)
	28	Grodno	AJPII 6; CEV 1397	
	29	Grodno	Vitoldiana 115; CEV 1397 (wyjazd)	
	31	Przewalka	CEV 1392	
	1430			
I	1	Przewalka	CEV 1397	
	2	Grodno	Vitoldiana 189	
	9	Grodno	CESXV III, dod. 5	
II	7	Troki	Vitoldiana 118	
	11	Troki	CEV 1399	
	20	Wilno	Vitoldiana 119 = Kurtyka. Rep. 188*	
III	11	Worany	CEV 1401	
	15	Dubicze	CEV 1402	
IV	8	Berszty ³⁸⁸	CEV 1405	
	14	Grodno	CEV 1402 (plan)	
	15	Grodno	CEV 1407	
	16	Grodno	CEV 1408; Dług. XI, s. 283	
	18	podróż Niemnem do Kowna (plan)	CEV 1405	
	19	Przełom	Vitoldiana 120 = MNK, VIII – perg. 15 (oryg.) ³⁸⁹	

³⁸⁷ W CEV pod błędną datą 4 XII 1429 r.

³⁸⁸ W nagłówku w CEV jako miejsce wystawienia listu błędnie podano Brześć; Tęgowski 2006, s. 76.

³⁸⁹ W nocie katalogowej oryginału data „feria quarta infra conductum festi solempnis Paschalis”

Data		Miejsce	Źródło	Uwagi
V	3	hospodarski „dwór w 4 mile poniżej Kowna” (Wilkija? ³⁹⁰)	CEV 1411	
	4	Wilkija	CEV 1411	
	14	Kowno ³⁹¹	CEV 1353	
	20	Kowno	CEV 1414	
	23	Troki ³⁹²	CEV 1352	
VI	13	Miedniki ³⁹³	CEV 1355	
	15	Oszmiana	CEV 1416	
	20	Mołodeczno ³⁹⁴	CEV 1418, por. CEV 1358	
między 20 VI a 3 VIII		Krasne Sióło	CESXV II 180 ³⁹⁵	
VIII	3	Worany	CEV 1426	
	5	Worany	CEV 1426	
	8	Dowgi	CEV 1427, 1428	
	13	Olita	CEV 1429	
	17	Dorsuniszki	CEV 1431	
	24	Kowno	CEV 1435	
IX	4–7	Troki (plan)	CEV 1426, 1427	
	8	Troki ³⁹⁶	CEV 1439	
	10	Troki	CEV 1441, 1442, 1444	
	12	Troki (plan)	CEV 1431	

błędnie rozwiązana jako 26 IV 1430 r.; J. Tomaszewicz, *Katalog dokumentów pergaminowych Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków 1992, s. 6–7.

³⁹⁰ W liście nie podano nazwy dworu, ale Wilkija, w której został on napisany, leży mniej więcej we wskazanej odległości od Kowna w dół biegu Niemna.

³⁹¹ W edycji pod błędną datą 8 V 1429 r.; zob. G. Błaszczuk, *Burza koronacyjna. Dramatyczny fragment stosunków polsko-litewskich w XV wieku*, Poznań 1998, s. 120; J. Sperka, *Szafrańcowie herbu Stary Koń. Z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*, Katowice 2001, s. 182, przyp. 708.

³⁹² W edycji pod błędną datą 3 V 1429 r.; zob. literaturę przywołaną w przyp. 391.

³⁹³ W edycji pod błędną datą 24 V 1429 r.; zob. literaturę przywołaną w przyp. 391.

³⁹⁴ W edycji CEV 1358 pod błędną datą: czerwiec 1429 r.; zob. literaturę przywołaną w przyp. 391.

³⁹⁵ W edycji list Witolda ma datę „po 14 VI 1430” (w tym dniu został napisany list Jagiełły, na który odpowiadał Witold). Datacja uszczegółowiona na podstawie itinerarium Witolda.

³⁹⁶ 8 VIII 1430 r. Witold pisał do wielkiego mistrza, że zamierza wyjechać z Trok do Wilna 7 września, by 9 września spotkać przybywającego tam wielkiego księcia moskiewskiego; CEV 1427.

	Data	Miejsce	Źródło	Uwagi
	17	Troki	CEV 1448	
	22	Troki	CEV 1451	
	25	Troki	CEV 1451 (plan)	
X	9	Wilno	CEV 1460	
	11	Wilno	Dług. XI, s. 292	spotkanie z Jagiełłą (Gąsiorowski 2015, s. 117)
	13	Troki	CEV 1456 ³⁹⁷	
	15	Troki	CEV 1458, 1459	
	21	Troki	KDKW 109	
	27	Troki	Dług. XI, s. 301	śmierć Witolda, pogrzeb w Wilnie 3 XI 1430 (Dług. XI, s. 302)

³⁹⁷ Por. informację Długosza o pobycie Witolda w Trokach w ostatnich 14 dniach życia (Dług. XI, s. 300).

Indeks geograficzny

Indeks zestawia lata poświadczonych źródłowo pobytów Witolda (w albo przy) poszczególnych miejscowościach, regionach Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz obiektach fizjograficznych (rzeki i jeziora). Przy tym wyjaśnienia, czy Witold rzeczywiście tam był, czy np. jedynie planował być znajdują się w powyższym itinerarium. Jako nazwę podstawową stosuję współczesną albo przyjętą w polskiej tradycji (o ile istnieje) nazwę danej miejscowości; w przypadku funkcjonowania innych źródłowych form nazwy (np. niemieckiej, ruskiej), znacznie różniących się od podstawowej, podaję je w nawiasach okrągłych kursywą. W objaśnieniu podaję identyfikację miejscowości na podstawie obecnego podziału administracyjnego, przy czym obecną nazwę podaję w językach państwowych danego kraju kursywą w nawiasach okrągłych; w przypadkach miejscowości na terenie Białorusi podaję nazwę białoruską i rosyjską obok siebie, o ile nie są tożsame. Lokalizacje i identyfikacje nastrożające poważne trudności objaśniam w przypisach, gdzie znajdują się odsyłacze do literatury. Indeks nie obejmuje przypisów i wprowadzenia.

Wykaz skrótów: jez. – jezioro, m. – miasto, niezident. – niezidentyfikowany, ob. – obecnie, obw. – obwód, pow. – powiat, rej. – rejon, rz. – rzeka, w. – wieś, woj. – województwo, zam. – zamek, zident. – zidentyfikowany.

Bardyny (*Bordenen*), ob. w., pow. braniewski, woj. warmińsko-mazurskie, Polska – 1410

Bądryń, ob. w., pow. łódzki wschodni, woj. łódzkie, Polska – 1410, 1419

Bełz, ob. m. (*Белз*), rej. sokalski, obw. lwowski, Ukraina – 1392

Berszty, ob. w. (*Бершты*), rej. szczuczyński, obw. grodzieński, Białoruś – 1409 lub 1424 (?), 1414, 1420, 1422, 1427, 1429, 1430

Biecz, ob. m., pow. gorlicki, woj. małopolskie, Polska – 1410

Bielsk Podlaski, ob. m., pow. bielski, woj. podlaskie, Polska – 1410, 1422

Biezuń, ob. m., pow. żuromiński, woj. mazowieckie, Polska – 1410

Birsztany, ob. m. (*Birštonas*), okręg kowieński, Litwa – 1401 (?), 1408 (?)

Biskupiec (*Bischofswerder*), ob. m., pow. nowomiejski, woj. warmińsko-mazurskie, Polska – 1414, 1422

Brasław, ob. m. (*Браслаў, Браслав*), rej. brasławski, obw. witebski, Białoruś – 1426, 1427

Bratian, ob. w., pow. nowomiejski, woj. warmińsko-mazurskie, Polska – 1422

Briański, ob. m. (*Брянск*), obw. briański, Rosja – 1406

Brodnica (*Strasburg*), ob. m., pow. brodnicki, woj. kujawsko-pomorskie, Polska – 1414

Brześć (*Kujawski*), ob. m., pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie, Polska – 1411

Brześć (*Ruski, Litewski*), ob. m. (*Брэст, Брест*), obw. brzeski, Białoruś – 1409, 1410, 1415, 1417, 1421, 1422, 1424, 1425, 1427, 1428, 1429

Bug, rz. (*Західний Буг, Заходні Буг*), lewy dopływ Narwi – 1412, 1413, 1417

Chełm, ob. m., woj. lubelskie, Polska – 1394

Chełmno (*Kulm*), ob. m., pow. chełmiński, woj. kujawsko-pomorskie, Polska – 1422

Czerwińsk, ob. w. (*Czerwińsk nad Wisłą*), pow. płoński, woj. mazowieckie, Polska – 1410, 1419, 1422

Dawidgródek (*Городок Давыдов*), ob. m. (*Давыд-Гарадок, Давыд-Городок*), rej. stołpeński, obw. brzeski, Białoruś – 1418 lub 1424 (?)

Dąbrówno (*Gilgenburg*), ob. w., pow. ostródzki, woj. warmińsko-mazurskie, Polska – 1410

Dniepr, rz. (*Дніпро, Дняпро, Днепр*), ob. na Ukrainie, Białorusi i w Rosji – 1399

Dobre Miasto (*Guttstadt*), ob. m., pow. olsztyński, woj. warmińsko-mazurskie, Polska – 1414

Dobrostany, ob. w. (*Добростани*), rej. jaworowski, obw. lwowski, Ukraina – 1415

Dobrotwór, ob. osiedle typu miejskiego (*Добропвир*), rej. kamionkobuski (kamionecki), obw. lwowski, Ukraina – 1417

Dokudowo, ob. w. (*Дакудава 2, Докудово 2*), rej. lidzki, obw. grodzieński, Białoruś – 1393

Dolatyczne (*Delatyczne*), ob. w. (*Дзяляцічы, Делятичи*), rej. nowogródzki, obw. grodzieński, Białoruś – 1394

Don, rz. (*Дон*), ob. w Rosji – 1397 (?)

Dorsuniszki, ob. w. (*Darsūniškis*), rej. koszedarski, okręg kowieński, Litwa – 1418 (?), 1430

Dowgi, ob. m. (*Daugai*), rej. olicki, Litwa – 1415, 1420, 1428, 1430

Drohiczyn, ob. m., pow. siemiatycki, woj. podlaskie, Polska – 1410, 1420, 1422, 1424, 1427

Druck, ob. agromiasteczko (*Друцк*), rej. tołoczyński, obw. witebski, Białoruś – 1393

Drwęca, rz., prawy dopływ Wisły – 1422

Dubicze, ob. w. (*Dubičiai*), rej. orański, okręg olicki, Litwa – 1396 lub 1411 lub 1426 (?), 1397, 1402 (?), 1403 (?), 1411, 1415, 1418, 1421, 1426, 1427, 1430

Dubinki, ob. miasteczko (*Dubingiai*), rej. molecki, okręg uciański, Litwa – 1420

Dubissa, rz. (*Dubysa*), prawy dopływ Niemna – 1393, 1395, 1396, 1403, 1413

Dubno, ob. agromiasteczko (*Дубна*), rej. mostowski, obw. grodzieński, Białoruś – 1416

Dyneburg, ob. na Łotwie, we włości naujeńskiej, 17 km w górę Dźwiny od m. Dyneburga (*Daugavpils*) – 1403

Dzierzgoń (*Christburg*), ob. m., pow. sztumski, woj. pomorskie, Polska – 1414

Dźwina, rz. (*Daugava, Dauguva, Дзвіна, Заходняя Дзвіна, Западная Двина*), ob. w Rosji, na Białorusi i Łotwie – 1413

Ejragoła, ob. m. (*Ariogala*), rej. rosieński, okręg kowieński, Litwa – 1418

Ejszyski, ob. m. (*Eišiškės*), rej. solecznicki, okręg wileński, Litwa – 1429

Elbląg (*Elbing*), ob. m., pow. elbląski, woj. warmińsko-mazurskie, Polska – 1414

Friedeburg, zam., ob. nie istnieje, leżał na obszarze Litwy, zapewne nad Niewiażą³⁹⁸ – 1409

Gege, rz. (*Gėgė*), prawy dopływ Rusnė – 1418

Gliniany, ob. m. (*Глиняни*), rej. złoczowski, obw. lwowski, Ukraina – 1411

Golub, ob. część m. Golubia-Dobrzynia, pow. golubsko-dobrzyński, woj. kujawsko-pomorskie, Polska – 1422

Goniądz, ob. m., pow. monecki, woj. podlaskie, Polska – 1417

Gotteswerder, zam., ob. nie istnieje, leżał na wyspie na Niemnie koło m. Kowna i ujścia Niewiaży – 1402

³⁹⁸ V. Almonaitis, *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais*, Kaunas 1998, s. 124.

Grebów, ob. m. (*Grybów*), pow. nowosądecki, woj. małopolskie, Polska – 1410

Grodno, ob. m. (*Гродна, Гродно*), obw. grodzieński, Białoruś – 1397, 1398, 1403, 1409, 1410, 1411, 1414, 1415, 1416, 1417, 1418, 1419, 1424, 1425, 1426, 1427, 1428, 1429, 1430

Gródek Dawidów zob. Dawidgródek

Grunwald (*Grünfelde*), ob. w., pow. ostródzki, woj. mazursko-warmińskie, Polska – 1410

Gruti, dwór, ob. nie istnieje, prawdopodobnie leżał nad jez. Krudą (*zob.*) – 1405

Holszany (*Olszany*), ob. agromiasteczko (*Гальшаны, Гольшаны*), rej. oszmiański, obw. grodzieński, Białoruś – 1399

Horodło, ob. w., pow. hrubieszowski, woj. lubelskie, Polska – 1413, 1427

Hrubieszów, ob. m., pow. hrubieszowski, woj. lubelskie, Polska – 1412, 1429 (?)

Iłgi, dwór, prawdopodobnie leżał koło jez. Ilgaj (*Ilgiai*), ob. rej. ignaliński, okręg uciański, Litwa – 1420

Jajtusków (*Jottusków*), ob. w. (*Ялтушків*), rej. barski, obw. winnicki, Ukraina – 1424

Janczyn, ob. w. (*Іванівка*), rej. przemysłański, obw. lwowski, Ukraina – 1396

Jarosławska łąka, koło m. Jarosławia, ob. m., pow. jarosławski, woj. podkarpackie, Polska – 1405

Jeleni Dwór, ob. może w. (*Ельня*), rej. lidzki lub szczuczynski, obw. grodzieński, lub osiedle typu miejskiego (*Наваельня, Новоельня*), rej. zdzięciolski; lub w. (*Еленка; Стараельня, Староельня*), ten sam rej., obw. grodzieński, Białoruś; lub w. (*Alionys*), rej. szyrwiniński, okręg wileński, Litwa; lub w. (*Еленец, Елянец*), rej. buda-koszelewski, obw. homelski, Białoruś³⁹⁹ – 1425, 1429

³⁹⁹ Wcześniej za T. Baranauskasem skłaniałem się do lokalizacji Jeleniego Dworu na obszarze Litwy; *idem, Pabaisko mūšis ir jo istorinis kontekstas*, w: *Pabaisko mūšis ir jo epocha*, red. I. Vaškevičiūtė, Vilnius 2017, s. 15–16; С.В. Полехов, *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, Москва 2015, s. 543, przyp. 6. O problemie jego lokalizacji w związku z datacją pobytu Witolda zob. wyżej, przyp. 362.

- Jeżewo**, obiecnie w., pow. płocki, woj. mazowieckie, Polska – 1410
- Jurbork (Georgenburg)**, ob. m. (*Jurbarkas*), rej. jurborski, okręg tauroski, Litwa – 1394, 1399 (?), 1403, 1426, 1427, 1429
- Kamieniec (Litewski)**, ob. m. (*Каменец*), rej. kamieniecki, obw. brzeski, Białoruś – 1404 (?), 1409, 1429 (?)
- Kielczewice**, ob. m. (*Kielczewice Dolne* lub *Kielczewice Górne* lub *Kielczewice Maryjskie* lub *Kielczewice Pierwsze*), pow. lubelski, woj. lubelskie, Polska – 1416
- Kiernów**, ob. miasteczko (*Kernavė*), rej. szyrwincki, okręg wileński, Litwa – 1409, 1429
- Kieżmark**, ob. m. (*Kežmarok*), Słowacja wschodnia – 1410
- Kijów**, ob. m. (*Київ*), stolica Ukrainy – 1394, 1399, 1411, 1415, 1427
- Klimkówka**, rz., ob. prawdopodobnie w Polsce, w woj. małopolskim lub podkarpackim – 1407
- Kołomna**, ob. m. (*Коломна*), rej. kołomieński, obw. moskiewski, Rosja – 1396
- Kołoże**, ob. grodzisko (*Коложе*), rej. opoczecki, obw. pskowski, Rosja – 1406
- Kopyś**, ob. osiedle typu miejskiego (*Копысь*), rej. orszański, obw. witebski, Białoruś – 1406
- Kowalewo Pomorskie (Schönsee)**, ob. m., pow. golubsko-dobrzyński, woj. kujawsko-pomorskie, Polska – 1422
- Kowaliki (Kowallik)**, ob. w., pow. nowomiejski, woj. warmińsko-mazurskie, Polska – 1410
- Kowno**, ob. m. (*Каunas*), okręg kowieński, Litwa – 1398, 1401, 1404, 1405, 1406, 1408, 1409, 1411, 1412, 1413, 1415, 1416, 1417, 1418, 1420 (?), 1424, 1426, 1427, 1428, 1430
- Kraków**, ob. m., woj. małopolskie, Kraków – 1399, 1402
- Krasne Sioło**, ob. w. (*Краснае, Красное*), rej. mołodecki, obw. miński, Białoruś – 1430
- Krewo**, ob. agromiasteczko (*Крэва, Крево*), rej. smorgoński, obw. grodzieński, Białoruś – 1399, 1417, 1427
- Kroże**, ob. miasteczko (*Kražiai*), rej. kielmski, okręg szawelski, Litwa – 1400
- Kruda**, jez., ob. zapewne na Litwie (*Grūtas*), okręg olicki, w pobliżu Druskienik – 1400 (?); zob. też Gruti
- Krynki**, ob. m., pow. sokólski, woj. podlaskie, Polska – 1429
- Krzemieniec**, ob. m. (*Кременець*), rej. krzemieniecki, obw. tarnopolski, Ukraina – 1421, 1424
- Krzyczów**, ob. m. (*Крычаў, Кричев*), rej. krzyczowski, obw. mohylewski, Białoruś – 1411, 1427
- Krzyżpork, Krzyżbork (Kreuzburg)**, ob. w. (*Славское*), rej. bagrationowski, obw. kalininogradzki, Rosja – 1414
- Lida**, ob. m. (*Ліда, Луда*), rej. lidzki, obw. grodzieński, Białoruś – 1397, 1422
- Lidzbark (Lautenburg)**, ob. m. (*Lidzbark Welski*), pow. działdowski, woj. warmińsko-mazurskie, Polska – 1410, 1422
- Lidzbark (Warmiński, Heilsberg)**, ob. m., pow. lidzbarski, woj. warmińsko-mazurskie, Polska – 1414
- Lipsk**, ob. agromiasteczko (*Линск, Лунск*), rej. lachowicki, obw. brzeski, Białoruś – 1412 lub 1415 (?)
- Litwa** – 1397 (?), 1398 (?), 1399, 1400, 1401 (?), 1402 (?), 1404 (?), 1405 (?), 1407, 1408, 1409, 1411, 1412, 1414, 1415, 1416, 1417, 1418, 1419, 1420, 1421, 1423, 1424, 1425, 1426, 1427, 1429
- Liw**, ob. m., pow. wegwrowski, woj. mazowieckie, Polska – 1410
- Lubawa (Löbau)**, ob. m., pow. iławski, woj. mazursko-warmińskie, Polska – 1422
- Lubicz**, ob. w. (*Lubicz Dolny* i *Lubicz Górny*), pow. toruński, woj. kujawsko-pomorskie, Polska – 1422
- Lublin**, ob. m., woj. lubelskie, Polska – 1403, 1410, 1421
- Lwów**, ob. m. (*Львів*), obw. lwowski, Ukraina – 1393, 1411, 1415, 1417
- Łańcut**, ob. m., pow. łańcucki, woj. podkarpackie, Polska – 1410
- Łuck**, ob. m. (*Луцьк*), obw. wołyński, Ukraina – 1396, 1399, 1412, 1415, 1417, 1418 lub 1419 (?), 1420, 1424, 1426, 1427, 1429
- Łyngmiany**, ob. w. (*Linkmenys*), rej. ignaliński, okręg uciański, Litwa – 1416
- Malbork (Marienburg)**, ob. m., pow. malborski, woj. pomorskie, Polska – 1410
- Marienwerder**, zam., ob. nie istnieje, leżał u ujścia Wilii do Niemna – 1402 (?)
- Mazowsze** – 1409, 1410
- Mceński**, ob. m. (*Мценск*), rej. mceński, obw. orłowski, Rosja – 1427 (?)

Mełno, jez., ob. w Polsce, woj. kujawsko-pomorskie, pow. grudziądzki – 1422

Merecz, ob. miasteczko (*Merkinė*), rej. orański, okręg olicki, Litwa – 1396, 1401, 1413, 1425, 1427

Mereczanka, rz. (*Merkys*), prawy dopływ Niemna – 1413

Mezeck, ob. m. (*Мецовск*), rej. mieszczowski, obw. kałuski, Rosja – 1427

Miedniki, ob. w. (*Medininkai*), rej. wileński, okręg wileński, Litwa – 1396 (?), 1415, 1426, 1430

Mielnik, ob. w., pow. siemiatycki, woj. podlaskie, Polska – 1417, 1425, 1427

Międzyrzecz, ob. agromiasteczko (*Міжэрычы, Мижеричи*), rej. zelwieński, obw. grodzieński, Białoruś – 1427

Miłolub (*Милолюбль*), niezident., zapewne na Wołyniu lub na Rusi Koronnej⁴⁰⁰ – 1405

Mińsk, ob. m. (*Мінск, Минск*), stolica Białorusi – 1426, 1427

Mołodeczno, ob. m. (*Маладзечна, Молодечно*), rej. mołodeczański, obw. miński, Białoruś – 1399, 1430

Nadczarnomorze Północne – 1397 (?)

Narew, rz., prawy dopływ Wisły – 1409, 1410, 1422

Nidzica (*Neidenburg*), ob. m., pow. nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie, Polska – 1414

⁴⁰⁰ Znany jest punkt osadniczy o takiej nazwie na Siewierszczyźnie; zob. С.В. Полехов, *Список городов Свидригайла. Датировка и публикация*, „Древняя Русь. Вопросы медиевистики” 2014, nr 4(58), s. 121, 125. Z tym Miłolubem identyfikuje go В.І. Любашченко, *Галич у церковно-унійних планах Владислава Ягайла і митрополита Кипріяна*, „Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність” 20, 2011, s. 446, przyp. 41. Jednak spotkanie Witolda z Jagiełłą, sądząc po dobrze opracowanym itinerarium tego ostatniego, musiało odbyć się gdzieś na Wołyniu, Podolu lub Rusi Koronnej, ale tam nie udaje się odnaleźć takie miejscowości. Nie wykluczam, że do spotkania doszło w wołyńskim Lubomlu, a latopisarz metropolicki, mylnie oddając głoski, nazwał go Miłolubem.

Niemen, rz. (*Нёман, Неман, Nemunas*), ob. na Białorusi, Litwie i w Rosji – 1410, 1413, 1414, 1416, 1427, 1430

Nowe Troki zob. Troki

Nowogród, ob. m. (*Новгород Великий*), obw. nowogrodzki, Rosja – 1401

Nowogródek (Litewski), ob. m. (*Навагрудак, Новогрудок*), rej. nowogrodzki, obw. grodzieński, Białoruś – 1393, 1408, 1409, 1410, 1412 (?), 1415, 1416, 1420, 1421, 1422 (?), 1425, 1427, 1428, 1429

Nowy Dwór, niezident. – 1420

Nowy Dwór (o 1 milę od Trok), dwór, niezident. – 1426

Nowy Dwór (o 3 mile od Grodna), ob. agromiasteczko (*Новы Двор, Новый Двор*), rej. szczuczynski, obw. grodzieński, Białoruś – 1429

Nowy Dwór Mazowiecki, ob. m., pow. nowodworski, woj. mazowieckie, Polska – 1410

Nowy Korczyn, ob. m., pow. buski, woj. świętokrzyskie, Polska – 1394, 1417 (?)

Nowy Sącz, ob. m., pow. nowosądecki, woj. małopolskie, Polska – 1410

Nurzec, rz., prawy dopływ Bugu – 1410

Obolce, ob. agromiasteczko (*Абольцы, Обольцы*), rej. tołoczyński, obw. witebski, Białoruś – 1426

Olsztyn (*Allenstein*), ob. m., woj. warmińsko-mazurskie, Polska – 1414

Olsztynek (*Hohenstein*), ob. m., pow. olsztyński, woj. warmińsko-mazurskie, Polska – 1410, 1414

Okonin (*Ockenedy*), ob. w., pow. grudziądzki, woj. kujawsko-pomorskie, Polska – 1422

Olita, ob. m. (*Alytus*), okręg olicki, Litwa – 1430

Olszany zob. **Holszany**

Opoczka, ob. m. (*Опочка*), rej. opoczecki, obw. pskowski, Rosja – 1426

Orsza, ob. m. (*Орша*), rej. orszański, obw. witebski, Białoruś – 1393, 1406

Osa (*Ossa*), rz., prawy dopływ Wisły – 1422

Ostróg, ob. m. (*Остроз*), rej. ostrogiński, obw. rówieński, Ukraina – 1427

Ostrów (**Ostrowo?**), ob. może **Ostrów Lubelski**, m., pow. lubartowski, woj. lubelskie, Polska⁴⁰¹ – 1392

⁴⁰¹ Zob. różne wersje lokalizacji – koło Lidy, Grodna, na Mazowszu, na Podlasiu etc.:

Oszmiana, ob. m. (*Ашмяны, Ошмяны*), rej. oszmiański, obw. grodzieński, Białoruś – 1430
Owruć, ob. m. (*Овруч*), rej. owrucki, obw. żytomierski, Ukraina – 1394
Papowo Biskupie (*Papau, Bischöflich Papau*), ob. w., pow. chełmiński, woj. kujawsko-pomorskie, Polska – 1422
Pasłęk (*Holland*), ob. m., pow. elbląski, woj. warmińsko-mazurskie, Polska – 1410, 1414
Pasłęka (*Passarge*), rz., ob. w woj. warmińsko-mazurskim, Polska – 1410
Pilzno, ob. m., pow. dębicki, woj. podkarpackie, Polska – 1410
Pińsk, ob. m. (*Пінск, Пинск*), rej. piński, obw. brzeski, Białoruś – 1412 lub 1415 (?)
Pława, rz. (*Плава*), lewy dopływ Ury – 1406
Płock, ob. m., pow. płocki, woj. mazowieckie, Polska – 1411, 1422 (?)
Płocka ziemia – 1410
Podlasie – 1425
Podole – 1394
Pojegi, ob. m. (*Pagėgiai*), okręg tauroski, Litwa⁴⁰² – 1418; *zob. też* Gege
Pokrzywno (*Engelsburg*), ob. w., pow. grudziądzki, woj. kujawsko-pomorskie, Polska – 1422

G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, t. 2: *Od Krewa do Lublina*, cz. 1, Poznań, 2007, s. 39, przyp. 106. Leon Łauresz opowiada się za „lidzką” lokalizacją Ostrowa; Л.Л. Лаўрэш, *Месяца заключэння Востраўскага пагаднення 1392 г.*, w: *Ліда і Лідчына: да 685-годдзя з дня заснавання горада. Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі (Ліда, 3 кастрычніка 2008 г.)*, Ліда 2008, s. 44–48. Jednak do itinerarium Jagiełły najlepiej pasuje identyfikacja miejsca ugody ostrowskiej z Ostrowem Lubelskim, aczkolwiek pierwsze wzmianki o nim pochodzą z XV w.; *zob. zwł.* A. Sochacka, *Mikroregion ostrowski w średniowieczu – powstanie osady i parafii*, w: *Dzieje Ostrowa Lubelskiego*, red. R. Szczygieł, Ostrów Lubelski 1998, s. 33–58; por. Gąsiorowski 2015, s. 136.

⁴⁰² V. Almonaitis, *Pagėgių vietovardis rašyti-niuose šaltiniuose: pirmieji pamėnėjimai*, „Darbai ir dienos” 44, 2005, s. 211–223.

Połock, ob. m. (*Полацк, Полоцк*), rej. połocki, obw. witebski, Białoruś – 1399, 1400, 1411, 1426
Porchow, ob. m. (*Порхов*), rej. porchowski, obw. pskowski, Rosja – 1428
Północne Nadczarnomorze *zob.* Nadczarnomorze północne
Prabuty (*Riesenburg*), ob. m., pow. kwidzyński, woj. pomorskie, Polska – 1414, 1422
Przełom, ob. w. (*Пералом, Перелом*), rej. grodzieński, obw. grodzieński, Białoruś – 1424, 1430
Przewalka, ob. w. (*Прывалкі, Привалки*), rej. grodzieński, obw. grodzieński, Białoruś – 1416, 1429, 1430
Pseł, rz. (*Псёл, Псьол, Псел, Псло*), lewy dopływ Dniepru – 1399
Pułtusk, ob. m., pow. pułtusi, woj. mazowieckie, Polska – 1422
Punia, ob. w. (*Punia*), rej. olicki, okręg olicki, Litwa – 1414 (?), 1418
Riazańska ziemia – 1396
Ritterswerder, zam., ob. nie istnieje, leżał na obszarze m. Kowna – 1392, 1394, 1402 (?)
Robakowo (*Robkau*), ob. w., pow. chełmiński, woj. kujawsko-pomorskie, Polska – 1422
Ropczyce, ob. m., pow. ropczycko-sędziszowski, woj. podkarpackie, Polska – 1410
Rubkowo, jez., ob. w Polsce, woj. warmińsko-mazurskie, pow. nowomiejski – 1410
Rudnik, dwór na Podlasiu, koło Bielska Podlaskiego, ob. na obszarze Polski – 1410
Rudomino, ob. w. (*Rudamina*), rej. wileński, okręg wileński, Litwa – 1394, 1422
Ruś – 1417, 1419, 1425
Rypin (*Ripin*), ob. m., pow. rypiński, woj. kujawsko-pomorskie, Polska – 1422
Rzeszów, ob. m., pow. rzeszowski, woj. podkarpackie, Polska – 1410
Rżewa (od 1435 r. – **Pusta Rżewa**), ob. zapewne w. (*Пятниця*), rej. nowogrodzki, obw. nowogrodzki, Rosja⁴⁰³ – 1428

⁴⁰³ В.А. Аракчеев, *Писцовые книги и локализация летописных топонимов*, w: *Рефераты докладов и сообщений VI Всероссийского научно-практического совещания по изучению и изданию писцовых книг и других историко-географических*

Salin, wyspa na Niemnie u ujścia Niewiaży⁴⁰⁴ – 1398, 1413

Siemieliszki, ob. miasteczko (*Semeliškės*), rej. elektreński, okręg wileński, Litwa – 1418

Skala, ob. osiedle typu miejskiego (*Скала-Подільська*), rej. borszczowski, obw. tarnopolski, Ukraina – 1424

Słonim, ob. m. (*Слонім, Слоним*), rej. słonimski, obw. grodzieński, Białoruś – 1410, 1419

Smoleńsk, ob. m. (*Смоленск*), obw. smoleński, Rosja – 1392 (?), 1395, 1396, 1399, 1401, 1404, 1411, 1423, 1427

Soleczniki, ob. m. (*Šalčininkai*), rej. solecznicki, okręg wileński, Litwa – 1429

Stare Kowno, ob. na obszarze m. Kowna – 1396

Stare Troki, ob. w. (*Senieji Trakai*), rej. trocki, okręg wileński, Litwa – 1426

Starodub, ob. m. (*Стародуб*), rej. starodubski, obw. briański, Rosja – 1427

Suła, rz. (*Сула*), lewy dopływ Dniepru – 1399

Suraż, ob. m., pow. białostocki, woj. podlaskie – 1420

Szimna Woda, rz., niezident., zapewne ob. na Ukrainie – 1399

Toruń (Thorn), ob. m., woj. kujawsko-pomorskie, Polska – 1411

Troki (Nowe Troki), ob. m. (*Trakai*), rej. trocki, okręg wileński, Litwa – 1398 (?), 1399, 1400, 1401, 1408, 1409, 1410, 1411, 1412, 1413, 1414, 1415, 1416, 1417, 1418, 1420, 1421, 1422, 1423, 1424, 1425, 1426, 1427, 1428, 1429, 1430

Trubczewsk (Trubeck), ob. m. (*Трубчевск*), rej. trubczewski, obw. briański, Rosja – 1427 (?)

Turznice (Tewernitz), ob. w., pow. grudziądzki, woj. kujawsko-pomorskie, Polska – 1422

Turzysk Włodzimierski, ob. osiedle typu miejskiego (*Турыйськ*), rej. turzyski, obw. wołyński, Ukraina – 1429

Ugra, rz. (*Угра*), lewy dopływ Oki – 1408

Urzow zob. Rżewa

Utukinie (?), niezident., nazwa zniekształcona – 1417 (?)

Warszawa, ob. m., stolica Polski – 1410

Wądryńskie jezioro (Wansen), ob. w Polsce, pow. brodnicki, woj. kujawsko-pomorskie – 1422

Wiąźma, ob. m. (*Вязьма*), rej. wiazemski, obw. smoleński, Rosja – 1407

Wielona, ob. miasteczko (*Vėliuona*), rej. jurborski, okręg tauroski, Litwa – 1411, 1413 (?), 1416, 1418, 1420, 1423

Wilnia, rz. (*Вілія, Виуля, Neris*), prawy dopływ Niemna – 1402, 1409

Wilkija, ob. m. (*Vilkija*), rej. kowieński, okręg kowieński, Litwa – 1426, 1430

Wilno, ob. m. (*Vilnius*), stolica Litwy – 1392 (?), 1394, 1395, 1397, 1400 (?), 1401, 1403, 1404, 1406, 1407, 1408, 1409, 1410, 1411, 1412, 1413, 1414, 1415, 1416, 1417, 1418, 1419, 1421, 1422, 1424, 1425, 1426, 1427, 1429, 1430

Wisła, rz., ob. w Polsce – 1410, 1411, 1419

Witebsk, ob. m. (*Віцебск, Вутебск*), obw. witebski, Białoruś – 1393, 1411, 1413, 1426

Wizna, ob. m., pow. łomżyński, woj. podlaskie, Polska – 1396, 1414

Włocławek, ob. m., pow. włocławski, w woj. kujawsko-pomorskie, Polska – 1411

Włodzimierz, ob. m. (*Володимир-Волинський*), rej. włodziński, obw. wołyński, Ukraina – 1405, 1427

Wołkowysk, ob. m. (*Ваўкавыск, Волковыск*), rej. wołkowyski, obw. grodzieński, Białoruś – 1429

Wołyń – 1405

Worany (Orany), ob. w. (*Senoji Varėna*), rej. orański, okręg olicki, Litwa – 1413, 1414, 1416, 1417, 1418, 1420, 1421, 1423, 1424, 1425, 1428, 1430

Woronacz, ob. w. (*Вороничи*), rej. puszczyński, obw. pskowski, Rosja – 1406, 1426

Worskła, rz. (*Ворскла*), lewy dopływ Dniepru – 1399

Wysoka (Hohendorf), ob. w., pow. działowski, woj. warmińsko-mazurskie, Polska – 1410

Wyszogród, ob. w. (*Вышегород*), rej. dedowicki, obw. pskowski, Rosja – 1428

источников (Ферапонтово, 27–29 мая 1993 г.), Санкт-Петербург 1993, s. 68–71; Л.А. Бассальго, В.Л. Янин, Историко-географический обзор новгородско-литовской границы, в: В.Л. Янин, Новгород и Литва: Пограничные ситуации XIII–XV веков, Москва 1998, s. 154–158.

⁴⁰⁴ W sprawie lokalizacji por. V. Urbanavičius, *Kur buvo sudaryta Salyno sutartis, „Šviesa”*

2018, nr 75(8298), s. 4 (za wskazówkę dziękuję R. Dediali).

Zakroczym, ob. m., pow. nowodworski, woj. mazowieckie, Polska – 1414

Zamek św. Jana, nad Dnieprem, ob. nie istnieje, prawdopodobnie leżał na wyspie Tawań w dolnym biegu Dniepru lub na ter. wsi Tiaginki (*Тягинка*), rej. beryslawski, obw. chersoński, Ukraina – 1398

Zasław, ob. m. (*Заславль, Заслаўе*), rej. miński, obw. miński, Białoruś – 1411 (?)

Zdzitów, ob. w. (*Здiтoвo, Здзiтaвa*), rej. berecki, obw. brzeski, Białoruś – 1410

Zieluń, ob. w., pow. żuromiński, woj. mazowieckie, Polska – 1410

Żmudź – 1400, 1405, 1413 (?), 1417, 1424

Żyrosław (Żyrosławka), dwór, ob. nie istnieje,

leżał na obszarze obw. grodzieńskiego Białorusi, na południe od Grodna⁴⁰⁵ – 1429

Żytomierz, ob. m. (*Житомир*), obw. żytomierski, Ukraina – 1394

Żyźmory, ob. m. (*Жіэ́змаріаі*), rej. koszedarski, okręg kowieński, Litwa – 1409

Puszcz (Wildnis) – 1403

Step – 1414 (?)

⁴⁰⁵ W sprawie lokalizacji zob. *Вялікі гіста-рычны атлас Беларусі*, t. 1, Мінск 2009, s. 123; por. LM VI, nr 567 (za wskazówkę dziękując dr. hab. Aleksandrowi I. Hruszy).

Streszczenie

Prezentowane itinerarium wielkiego księcia litewskiego Aleksandra Witolda z lat 1392–1430 zostało opracowane na podstawie bogatego zestawu źródeł, zarówno drukowanych, jak i dotąd niepublikowanych, przechowywanych w archiwach i bibliotekach Białorusi, Litwy, Niemiec, Polski, Rosji i Ukrainy. Uwzględniono przy tym krytykę poprzedniej wersji itinerarium Witolda, przygotowanej przez Jerzego Purca (1971), oraz literaturę poświęconą zagadnieniu mobilności władców w średnio-wiecznej Europie. Analiza wykazała, że w Wielkim Księstwie Litewskim nie ukształtował się system regularnych objazdów kraju, inaczej niż w sąsiednim Królestwie Polskim za Władysława Jagiełły. Gospodar litewski spędzał większość czasu na Litwie właściwej (*Lithuania propria*) i w ściśle związanej z nią ziemi grodzieńskiej, natomiast do peryferyjnych części władztwa (ziemie ruskie, Żmudź) i poza jego obszar wyjeżdżał jedynie w związku z realizacją konkretnych zadań, zarówno w zakresie polityki wewnętrznej (utwierdzenie władzy wielkiego księcia), jak i zagranicznej (spotkania z innymi władcami, wyprawy wojenne). Takie podróże wymagały wszechstronnego zabezpieczenia, planowania i organizacji ze znacznym wyprzedzeniem. Porównanie tej praktyki ze stosunkowo nielicznymi danymi o systemie sprawowania władzy we wcześniejszym okresie pozwala stwierdzić, że zanik systemu objazdów państwa nastąpił dosyć wcześnie, w związku z jego wzrostem terytorialnym i zagrożeniem krzyżackim w XIII–XIV w.

Itinerary of Grand Duke Vytautas of Lithuania: 4/5 August 1392 – 27 October 1430 Summary

The presented itinerary of Grand Duke Vytautas of Lithuania (1392–1430) is based on extensive source material, both published and unpublished, preserved in the archives and libraries of Belarus, Germany, Lithuania, Poland, Russia, and Ukraine. It also takes into account the critical opinions of the previous version of his itinerary, prepared by Jerzy Purc (1971), and the literature on the rulers' mobility in medieval Europe. In this context, it turns out that no system of the ruler's regular tours emerged in the Grand Duchy of Lithuania, unlike in the neighbouring Poland under Władysław Jagiełło. The grand duke of Lithuania spent most of his time in Lithuania proper (*Lithuania propria*) and in the neighbouring Grodno land, leaving the core of the state for the outlying districts (Ruthenian lands, Samogitia) and foreign states in connection with specific tasks of home and foreign

policy, such as strengthening his power, meetings with other rulers and war expeditions. Such travels demanded comprehensive supply planning and organization in advance. The comparison of this practice with relatively scarce evidence on the system of exercising power in the earlier period makes it possible to determine that the system of state progresses disappeared quite early as the result of its territorial growth and the threat from the Teutonic Order in the 13th and 14th centuries.

Wykaz skrótów

- ADS – Archiwum Diecezjalne w Siedlcach
AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
Antanavičius 1994 – D. Antanavičius, *Du neskelbti 1396 m. Vytauto raštai*, „Lietuvos istorijos metraštis” 1993 [1994], s. 138–146
APT, Kat. I – Archiwum Państwowe w Toruniu, Katalog I
Arbusow 1911 – *Zwölf Urkunden zu O. Stavenhagen: „Livland und die Schlacht bei Tannenberg”*, oprac. L. Arbusow, „Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands” 1911, nr 1–2, s. 265–277
AS I – *Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t. 1: 1366–1506, wyd. Z.L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Gorczak, Lwów 1887
AS III – *Archiwum ksiąg Sanguszków w Sławucie*, t. 3: 1432–1534, wyd. B. Gorczak, Lwów 1890
AUPL – *Akta unji Polski z Litwą, 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932
BCz – Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie
BGDO I/II/III – *Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Orden an der Kurie*, t. 1–3, oprac. K. Forstreuter, H. Koeppen, Göttingen 1960–1971 (Veröffentlichungen der niedersächsischen Archivverwaltung, t. 12, 13, 21)
Biskup 1959 – M. Biskup, *Z badań nad Wielką Wojną z Zakonem Krzyżackim*, „Kwartalnik Historyczny” 66, 1959, nr 3, s. 671–715
Biskup 1993 – M. Biskup, *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim (1308–1521)*, Gdańsk 1993
BPAN – Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Nauk
CC – *Cronica conflictus Wladislai regis Poloniae cum Cruciferis anno 1410*, wyd. Z. Celichowski, Poznań 1911
CDIAUL – Центральний державний історичний архів України, м. Львів (Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie)
CDP IV/V/VI – *Codex diplomaticus Prussicus*, t. 4–6, wyd. J. Voigt, Königsberg 1853, 1857, 1861
CESXV I/II/III – *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 1, wyd. A. Sokolowski, J. Szujski, t. 2–3, wyd. A. Lewicki, Cracoviae 1876–1894 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, t. 2, 12, 14)
CEV – *Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae, 1376–1430*, wyd. A. Prochaska, Cracoviae 1882 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, t. 6)
CM I – *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, wyd. P. Jatulis, cz. 1: 1416.II.13–1609.IV.2, Roma 1984 (Fontes Historiae Lituaniae, t. 3)
Dług. X/X–XI/XI – J. Długosii, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, ks. 10: 1370–1405, ks. 10–11: 1406–1412, ks. 11: 1413–1430, Varsaviae 1985, 1997, 2000
Dokumenty 2004 – *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 roku*, wyd. P. Nowak, P. Pokora, Poznań 2004.
Dogiel IV – *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, t. 4, wyd. M. Dogiel, Vilnae 1764
EFE II – *Elementa ad fontium editiones*, t. 2: *Liber disparata antiqua continens Alexandro Masoviensi episcopo Tridentino dicatus*, wyd. E. Winkler, Romae 1960

- Gąsiorowski 2015 – A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434*, Warszawa 2015 (Itineraria Jagiellonów, t. 2)
- Grabski 1966 – A.F. Grabski, *List Władysława Jagiełły i Witolda do soboru w Konstancji (1417)*, „Nasza Przeszłość” 25, 1966, s. 277–284
- GStAPK – Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung HUB V – *Hansisches Urkundenbuch*, t. 5: 1392 bis 1414, wyd. K. Kunze, Halle 1899
- IA – *Index actorum saeculi XV ad res publicas Poloniae spectantium*, wyd. A. Lewicki, Cracoviae 1888 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, t. 11)
- ICI – *Index corporis historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae oder Kurzer Auszug aus derjenigen Urkunden-Sammlung, welche für die Geschichte und das alte Staatsrecht Liv-, Ehst- und Kurland’s... von den Ritterschaften Liv-, Ehst- und Kurland’s zusammengebracht worden ist*, cz. 1: *Vom Jahre 1198 bis zum Jahre 1449*, wyd. K.E. Napiersky, Dorpat–Riga 1833–1835
- Jablonskis 1933 – K. Jablonskis, *Nauji Vytauto laikotarpio aktai*, „Praeitis” 2, 1933, s. 375–411
- Jarmolik 1990 – W. Jarmolik, *Pierwsza lokacja miejska na Podlasiu (Sokołów Podlaski – 1424 r.)*, „Studia Podlaskie” 1, 1990, s. 71–84
- Jaszczołt (przyg.) – T. Jaszczołt, *Niepublikowane dokumenty wielkiego księcia Witolda*, art. w przyg. do druku, mps w zbiorach autora
- Jaszczołt 2004 – T. Jaszczołt, *Gmina Grodzisk k. Siemiatycz. Dzieje ziemi i mieszkańców*, Grodzisk 2004
- Jaszczołt 2008 – T. Jaszczołt, *Kuczyńscy i Lubowiczy herbu Ślepowron (Korwin) w ziemi drohickiej od XV do połowy XVI wieku – zarys dziejów rodziny*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny” 4, 2008, s. 155–210
- Józwiak 2004 – S. Józwiak, *Wywiad i kontrwywiad w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, Malbork 2004
- KDKW – *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, t. 1, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków 1932–1948
- KDL – *Kodeks dyplomatyczny Litwy*, wyd. E. Raczyński, Wrocław 1845
- KDW IX – *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 9, wyd. i oprac. A. Gąsiorowski, T. Jasiński, Warszawa–Poznań 1990
- Klimas 1933 – P. Klimas, *Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413–14 ir 1421 metais)*, „Praeitis” 2, 1933, s. 94–157
- Kłoczowski 1992 – J. Kłoczowski, *Jagiełło i Witold wobec prawosławnych: próba ich dowartościowania w 1417 roku*, w: *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku. Ofiarowane Marianowi Biskupowi w 70. rocznicę urodzin*, red. Z.H. Nowak, Toruń, 1992, s. 175–179.
- Krzyżanowski – *Podwoły kazimierskie 1407–1432*, wyd. S. Krzyżanowski, Kraków 1909–1913 (Archiwum Komisji Historycznej, t. 11), s. 392–465
- Kubon 2016 – S. Kubon, *Die Außenpolitik des Deutschen Ordens unter Hochmeister Konrad von Jungingen (1393–1407)*, Göttingen 2016 (Nova Mediaevalia. Quellen und Studien zum europäischen Mittelalter, t. 15)
- Kujot 1910 – S. Kujot, *Rok 1410. Wojna*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 17, 1910, s. 56–350
- Kurtyka. Rep. – J. Kurtyka, *Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 roku*, w: *idem, Podole w czasach jagiellońskich*, Kraków 2011, s. 297–447
- Kwiatkowski 2016 – Kwiatkowski K., *Eine Sammlung von Quellenregesten und Quellenabschriften aus dem Kreis des Deutschen Ordens (1. Hälfte des 16. Jh.). Inhaltsübersicht und Editions Perspektiven*, w: *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2015. Die Geschichte im Bild*, red. H. Flachenecker, K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2016, s. 343–354
- LC I/II – *Liber cancellariae Stanislai Ciołek*, t. 1–2, wyd. J. Caro, Wien 1865–1871

- Liedtke 1932 – A. Liedtke, *Nieznany list W. Ks. Litewskiego Witolda do Jana biskupa wrocławskiego z r. 1417*, „Kwartalnik Historyczny” 46, 1932, s. 148–149
- LIM – „Lietuvos istorijos metraštis”
- Lites II – *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 2, Posnaniae 1892
- LM VI – *Lietuvos metrika. Knyga nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6*, wyd. A. Baliulis, Vilnius 2007
- LM XXV – *Lietuvos metrika. Knyga nr. 25. Užrašymų knyga 25*, wyd. D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 1997
- LMAVB RS – Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos, Rankraščių skyrius
- LUB I, IV, V, VI, VII, VIII – *Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*, t. 1, 4–6, wyd. F.G. Bunge, Riga 1853–1873; *Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch*, t. 7–8, wyd. H. Hildebrand, Riga–Moskau 1881–1884
- LVVA – Latvijas valsts vēstures arhīvs
- Mikulski 2011 – J. Mikulski, *Staroruski utwór panegiryczny „Pochwała Witolda” (XV w.). Rozbiór krytyczny*, Kraków 2011, mps pracy magisterskiej, w zbiorach autora
- MK – Metryka Koronna (w AGAD)
- ML – Metryka Litewska (w AGAD)
- MNK, VIII – Muzeum Narodowe w Krakowie, oddział VIII
- MRPS IV – *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, cz. 4, t. 1, wyd. T. Wierzbowski, Varsoviae 1910
- MTB – *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*, wyd. E. Joachim, Königsberg 1896
- Neitmann 1990 – K. Neitmann, *Der Hochmeister des Deutschen Ordens in Preußen – ein Residenzherrscher unterwegs*, Köln–Wien 1990 (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, t. 30)
- NGAB – Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi)
- NKRMK – *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*, wyd. F. Piekosiński, J. Szujski, Kraków 1878 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, t. 4)
- NKRSM – *Nowa księga rachunkowa Starego Miasta Elbląga 1404–1414*, cz. 1–2, wyd. M. Pelech, Warszawa–Poznań–Toruń 1987–1989
- Nowak 1971 – Z.H. Nowak, *Dokument strony polsko-litewskiej traktatu przymierza z państwami unii kalmarskiej z 1419 roku*, „Zapiski Historyczne” 36, 1971, nr 3, s. 65–73
- OBA – Ordensbriefarchiv (w GStAPK)
- OF – Ordensfoliant (w GStAPK)
- Paravicini 1994 – W. Paravicini, *Fürschriften und Testimonia. Der Dokumentationskreislauf der spätmittelalterlichen Adelsreise am Beispiel des kastilischen Ritters Alfonso Mudarra 1411–1412*, w: *Studien zum 15. Jahrhundert. Festschrift für Erich Meuthen*, t. 2, wyd. J. Helmuth, H. Müller, München 1994, s. 903–936
- Pelech 1986 – M. Pelech, *Der verlorene Ordensfoliant 5 (früher Hochmeister-Registrant II) des Hist. Staatsarchivs Königsberg*, w: *Beiträge zur Geschichte des Deutschen Ordens*, t. 1, red. U. Arnold, Marburg 1986, s. 123–180
- Quirini-Popławska 2002 – D. Quirini-Popławska, *Włoski handel czarnomorskimi niewolnikami w późnym średniowieczu*, Kraków 2002
- RD – *Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1896 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, t. 15)
- RGADA – Российский государственный архив древних актов (Rosyjskie Archiwum Państwowe Akt Dawnych w Moskwie)
- RHD – *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum*, cz. 1–2: *Register*, oprac. E. Joachim, W. Hubatsch, Göttingen 1948–1973

- Rowell 2004 – S.C. Rowell, *Du Europos pakraščiai. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir ispanų karalysčių ryšiai 1411–1412 m. ir 1434 m. tekstuose*, „Lietuvos istorijos metraštis“ 2003 [2004], nr 1, s. 149–188
- SD I/II – I. Daniłowicz, *Skarbiec dyplomatów papieżkich, cesarskich, krolewskich, książęcych...*, t. 1–2, Wilno 1860–1862
- SHRM – *Supplementum ad Historica Russiae Monumenta*, Petropoli 1848
- Sochaniewicz 1925–1926 – K. Sochaniewicz, *Najdawniejsze dyplomy Witolda w. ks. litewskiego (Przyczynek do dyplomatyki litewskiej)*, „Ateneum Wileńskie” 3, 1925–1926, s. 374–386
- SRP I/II/III – *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, t. 1–3, wyd. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig 1861–1866
- Stelmach 1981 – R. Stelmach, *Listy i dokumenty Jagiellonów w WAP we Wrocławiu*, „Teki Archiwalne” 18, 1981, s. 11–31
- SVDO I – *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, t. 1: 1398–1437, wyd. E. Weise, Königsberg 1939
- Szweda 2009 – A. Szweda, *Organizacja i technika dyplomacji polskiej w stosunkach z zakonem krzyżackim w Prusach w latach 1386–1454*, Toruń 2009
- Szybkowski 1999 – S. Szybkowski, *Dokument wielkiego księcia litewskiego Witolda Kiejstutowicza dla Stanisława Milewskiego z 23 XII 1429 r.*, w: *Książęta, urzędnicy, złoczyńcy*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 1999 (Gdańskie Studia z Dziejów Średniowiecza, t. 6), s. 291–302
- Szybkowski 2002 – S. Szybkowski, *Dokument wielkiego księcia litewskiego Witolda dla młynarza łuckiego Piotra Luby z 31 I 1429 r.*, w: *Kopijnicy, szyprowie, tenutariusze*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2002 (Gdańskie Studia z Dziejów Średniowiecza, t. 8), s. 345–356
- SŻ – „Studia Źródłoznawcze”
- Tęgowski 1997 – J. Tęgowski, *Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV wieku*, „Teki Krakowskie” 5, 1997, s. 155–176
- Tęgowski 2001 – J. Tęgowski, *Addenda do Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski*, „Studia Źródłoznawcze” 39, 2001, s. 95–100
- Tęgowski 2006 – J. Tęgowski, *Uzupełnienia i uwagi do itinerarium Witolda Kiejstutowicza*, „Studia Źródłoznawcze” 44, 2006, s. 67–76
- Vitoldiana – *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi, magni ducis Lithuaniae, 1386–1430*, wyd. J. Ochmański, Warszawa–Poznań 1986
- Wiśniewski 1977 – J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny: geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica” 11, 1977, s. 7–80
- WPL – S. Józwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork 2010
- ZDM V – *Zbiór dokumentów małopolskich, cz. 5: Dokumenty z lat 1401–1440*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970
- ZH – „Zapiski Historyczne”
- AЗР I – *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею*, t. 1: 1340–1506, Санкт-Петербург 1846
- AЗР II – *Акты, относящиеся к истории Западной России*, t. 2: 18-я и 32-я книги записей Литовской метрики. Метрика королевы Боны, Москва 2018 (Акты Российского государства. Государственные и корпоративные архивы XIII–XVII веков)
- АЛРГ – *Акты Литовско-Русского государства*, t. 1: 1390–1529, wyd. М. Довнар-Запольский, Москва 1900
- Афанасенко 2015 – Ю. Афанасенко, *Новогрудский собор 1415 г. в церковной политике великого князя Витовта*, „Studia Historica Europae Orientalis” 8, 2015, s. 91–122

- ВС I – *Витебская старина*, t. 1, wybór i oprac. А.П. Сапунов, Витебск 1883
- ДДГ – *Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв.*, oprac. Л.В. Черепнин, Москва–Ленинград 1950
- Журнал ТУАК – *Журнал 115-го заседания Тверской ученой архивной комиссии*, Тверь 1913
- Кудрявцев 2003 – О.Ф. Кудрявцев, *Великая Русь рыцаря Де Ланноа. Первое западное описание Руси*, „Родина” 2003, nr 12, s. 76–79
- Мицик 2018 – *Albaruthenica. Студії з історії Білорусі*, t. 2, oprac. Ю. Мицик, Київ 2018
- Мікульскі 2014 – *Miscellanea z архіўных і бібліятэчных сховішчаў (XIV–XVII ст.)*, oprac. Ю.М. Мікульскі, „Беларуская даўніна” 1, 2014, s. 123–184
- НПЛ – *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, oprac. А.Н. Насонов, Москва–Ленинград 1950
- ОР РГБ – Отдел рукописей Российской государственной библиотеки
- ПГ I/II – *Полоцкие грамоты XIII – начала XVI века*, t. 1–2, oprac. А.Л. Хорошкевич, С.В. Полехов, В.А. Воронин, А.И. Груша, А.А. Жлутко, Е.Р. Сквайрс, А.Г. Тюльпин, Москва 2015
- ПЛ I/II – *Псковские летописи*, t. 1–2, oprac. А.Н. Насонов, Москва–Ленинград 1941–1955
- Полехов 2018 – С.В. Полехов, *Загадка грамоты Витовта (Vitoldiana, № 11): XIV или XIX век?*, „Slověne” 7, 2018, nr 2, s. 272–297
- ПСРЛ – *Полное собрание русских летописей*
- Розов – В. Розов, *Українські грамоти*, t. 1: *XIV і перша половина XV в.*, Київ 1928
- ТЛ – М.Д. Присёлков, *Троицкая летопись. Реконструкция текста*, Москва–Ленинград 1950 (reprint: Санкт-Петербург 2002).

Bibliografia

Źródła drukowane

- Akta unji Polski z Litwą, 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932.
- Antanavičius D., *Du neskelbti 1396 m. Vytauto raštai*, „Lietuvos istorijos metraštis” 1993 [1994], s. 138–146.
- Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t. 1: *1366–1506*, wyd. Z.L. Radziwiński, P. Skobielski, B. Gorczak, Lwów 1887.
- Archiwum ksiąg Sanguszków w Sławucie*, t. 3: *1432–1534*, wyd. B. Gorczak, Lwów 1890
- Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Orden an der Kurie*, t. 1–3, oprac. K. Forstreuter, H. Koeppen, Göttingen 1960–1971 (Veröffentlichungen der niedersächsischen Archivverwaltung, t. 12, 13, 21).
- Biskup M., *Z badań nad Wielką Wojną z Zakonem Krzyżackim*, „Kwartalnik Historyczny” 66, 1959, nr 3, s. 671–715.
- Boubín J., *Tři korybutovské písemnosti (Materiálová studie s edicí)*, „Folia Historica Bohemica” 4, 1982, s. 219–232.
- Bullarium Poloniae*, t. 3: *1378–1417*, wyd. I Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Romae–Lublina 1998.
- Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans. Gedimino laiškai*, wyd. S.C. Rowell, Vilnius 2003.
- Codex diplomaticus Brandenburgensis*, cz. 2, t. 3, wyd. A.F. Riedel, Berlin 1846.
- Codex diplomaticus Prussicus*, t. 5–6, wyd. J. Voigt, Königsberg 1857–1861.
- Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*, t. 4, wyd. M. Dogiel, Vilnae 1764.
- Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 1, wyd. A. Sokołowski, J. Szujski, t. 2–3, wyd. A. Lewicki, Cracoviae 1876–1894 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, t. 2, 12, 14).

- Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae, 1376–1430*, wyd. A. Prochaska, Cracoviae 1882 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, t. 6).
- Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, wyd. P. Jatulis, cz. 1: 1416.II.13–1609.IV.2, Roma 1984 (Fontes Historiae Lituaniae, t. 3).
- Cronica conflictus Wladislai regis Poloniae cum Cruciferis anno 1410*, wyd. Z. Celichowski, Poznań 1911
- Daniłowicz I., *Skarbiec dyplomatów papieżkich, cesarskich, królewskich, książęcych...*, t. 1–2, Wilno 1860–1862.
- Długosii J., *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, ks. 10: 1370–1405, ks. 10–11: 1406–1412, ks. 11: 1413–1430, Varsaviae 1985, 1997, 2000.
- Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju mełneńskiego z 1422 roku*, wyd. P. Nowak, P. Pokora, Poznań 2004.
- Das Elbinger Kriegsbuch (1383–1409). Rechnungen für städtische Aufgebote*, oprac. D. Heckmann, współpr. K. Kwiatkowski, Köln–Weimar–Wien 2013 (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, t. 68).
- Elementa ad fontium editiones*, t. 2: *Liber disparata antiqua continens Alexandro Masoviensi episcopo Tridentino dicatus*, wyd. E. Winkler, Romae 1960.
- Gmiterek H., *Protokół komisji granicznej polsko-litewskiej z 1623 roku*, „Res Historica” 21, 2005, s. 115–133.
- Grabski A.F., *List Władysława Jagiełły i Witolda do soboru w Konstancji (1417)*, „Nasza Przeszłość” 25, 1966, s. 277–284.
- Hansisches Urkundenbuch*, t. 5: 1392 bis 1414, wyd. K. Kunze, Halle 1899.
- Hildebrand Veckinchusen. Briefwechsel eines deutschen Kaufmanns im 15. Jahrhundert*, wyd. W. Stieda, Leipzig 1921.
- Index actorum saeculi XV ad res publicas Poloniae spectantium*, wyd. A. Lewicki, Cracoviae 1888 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, t. 11).
- Index corporis historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae oder Kurzer Auszug aus derjenigen Urkunden-Sammlung, welche für die Geschichte und das alte Staatsrecht Liv-, Ehst- und Kurland's... von den Ritterschaften Liv-, Ehst- und Kurland's zusammengebracht worden ist*, cz. 1: *Vom Jahre 1198 bis zum Jahre 1449*, wyd. K.E. Napiersky, Dorpat–Riga 1833–1835.
- Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scripturarum et monumentorum...*, wyd. E. Rykaczewski, Lutetiae Parisiorum 1862.
- Jablonskis K., *Archyvīnēs smulkmenos*, „Praeitis” 2, 1933, s. 412–436.
- Jablonskis K., *Nauji Vytauto laikotarpio aktai*, „Praeitis” 2, 1933, s. 375–411.
- Jaszczolt T., *Niepublikowane dokumenty wielkiego księcia Witolda*, art. w przyg. do druku, mps w zbiorach autora.
- Kämmerei-Register der Stadt Riga 1348–1361 und 1405–1474*, t. 1: *Die Kämmerei-Register*, wyd. A. von Bulmerincq, Leipzig 1909.
- Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, t. 1, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków 1932–1948.
- Kodeks dyplomatyczny Litwy*, wyd. E. Raczyński, Wrocław 1845.
- Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, wyd. 2 uzup., wyd. J. Jurginis, A. Šidlauskas, Vilnius 1988.
- Księga komturstwa gdańskiego*, wyd. K. Ciesielska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa–Poznań–Toruń 1985.
- Kubon S., *Wiederaufgefundene Quellen des Deutschen Ordens aus der Zeit des Konstanzer Konzils vorwiegend zur Auseinandersetzung mit Polen-Litauen*, „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands” 61, 2015, s. 3–37.
- Kurtyka J., *Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 roku*, w: *idem, Podole w czasach jagiellońskich*, Kraków 2011, s. 297–447.

- Liber cancellariae Stanislai Ciołek*, t. 1–2, wyd. J. Caro, Wien 1865–1871.
- Liedtke A., *Nieznany list W. Ks. Litewskiego Witolda do Jana biskupa włocławskiego z r. 1417*, „Kwartalnik Historyczny” 46, 1932, s. 148–149.
- Lietuvos metrika. Knyga nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6*, wyd. A. Baliulis, Vilnius 2007.
- Lietuvos metrika. Knyga nr. 25. Užrašymų knyga 25*, wyd. D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 1997.
- Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 2, Posnaniae 1892.
- Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch*, t. 7–8, wyd. H. Hildebrand, Riga–Moskau 1881–1884.
- Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*, t. 1, 4–6, wyd. F.G. Bunge, Riga 1853–1873.
- Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*, wyd. E. Joachim, Königsberg 1896.
- Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, cz. 4, t. 1, wyd. T. Wierzbowski, Varsoviae 1910.
- Miscellanea z archiўnych i bibliotecznych schowiszczy (XIV–XVII st.)*, oprac. Ю.М. Мікульскі, „Беларуская даўніна” 1, 2014, s. 123–184.
- Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*, wyd. F. Piekosiński, J. Szujski, Kraków 1878 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, t. 4).
- Nowa księga rachunkowa Starego Miasta Elbląga 1404–1414*, cz. 1–2, wyd. M. Pelech, Warszawa–Poznań–Toruń 1987–1989.
- Nowak Z.H., *Dokument strony polsko-litewskiej traktatu przymierza z państwami unii kalmarskiej z 1419 roku*, „Zapiski Historyczne” 36, 1971, nr 3, s. 65–73.
- Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 3: *Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000.
- Paravicini W., *Fürschriften und Testimonia. Der Dokumentationskreislauf der spätmittelalterlichen Adelsreise am Beispiel des kastilischen Ritters Alfonso Mudarra 1411–1412*, w: *Studien zum 15. Jahrhundert. Festschrift für Erich Meuthen*, t. 2, wyd. J. Helmroth, H. Müller, München 1994, s. 903–936.
- Pelech M., *Der verlorene Ordensfoliant 5 (früher Hochmeister-Registrant II) des Hist. Staatsarchivs Königsberg*, w: *Beiträge zur Geschichte des Deutschen Ordens*, t. 1, red. U. Arnold, Marburg 1986, s. 123–180.
- Podwoły kazimierskie 1407–1432*, wyd. S. Krzyżanowski, Kraków 1909–1913 (Archiwum Komisji Historycznej, t. 11), s. 392–465.
- Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1896 (Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, t. 15).
- Rachunki królewskie z lat 1393–1395 i 1412. Rachunki podrzęctwa krakowskiego. Rachunki stacji nowosądeckiej*, wyd. H. Wajs, Warszawa 1993.
- Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum*, cz. 1–2: *Register*, oprac. E. Joachim, W. Hubatsch, Göttingen 1948–1973.
- Regesten zu den Briefregistern des Deutschen Ordens*, t. 2: *Die Ordensfolianten 8, 9 und Zusatzmaterial. Mit einem Anhang: Die Abschriften aus den Briefregistern des Folianten APG 300, R/LL, 74*, oprac. S. Kubon, J. Sarnowsky, A. Souhr-Könighaus, Göttingen 2014 (Beihefte zum Preußischen Urkundenbuch, t. 2).
- Rerum Concilii Constantiensis*, t. 3, wyd. H. von der Hardt, Francofurti–Lipsiae 1698.
- Rocznik świętokrzyski*, wyd. A. Rutkowska-Plachcińska, Kraków 1996 (Monumenta Poloniae Historica. Nova series, t. 12).
- Rowell S.C., *Du Europos pakraščiai. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir ispanų karalysčių ryšiai 1411–1412 m. ir 1434 m. tekstuose*, „Lietuvos istorijos metraštis” 2003 [2004], nr 1, s. 149–188.
- Russisch-Livländische Urkunden*, oprac. K.E. Napiersky, St. Petersburg 1868.
- Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, t. 1–3, wyd. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig 1861–1866.

- Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, t. 1: 1398–1437, wyd. E. Weise, Königsberg 1939 (przedruk: Marburg 1970).
- Stelmach R., *Listy i dokumenty Jagiellonów w WAP we Wrocławiu*, „Teki Archiwalne” 18, 1981, s. 11–31.
- Supplementum ad Historica Russiae Monumenta*, Petropoli 1848.
- Szybkowski S., *Dokument wielkiego księcia litewskiego Witolda dla młynarza łuckiego Piotra Luby z 31 I 1429 r.*, w: *Kopijnicy, szyprowie, tenutariusze*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2002 (Gdańskie Studia z Dziejów Średniowiecza, t. 8), s. 345–356.
- Szybkowski S., *Dokument wielkiego księcia litewskiego Witolda Kiejstutowicza dla Stanisława Milewskiego z 23 XII 1429 r.*, w: *Książęta, urzędnicy, złoczyńcy*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 1999 (Gdańskie Studia z Dziejów Średniowiecza, t. 6), s. 291–302.
- Tęgowski J., *Addenda do Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski*, „Studia Źródłoznawcze” 39, 2001, s. 95–100.
- Tomaszewicz J., *Katalog dokumentów pergaminowych Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków 1992.
- Urkundenbuch des Bisthums Culm*, t. 2, wyd. C.P. Woelky, Danzig 1885.
- Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi, magni ducis Lithuaniae, 1386–1430*, wyd. J. Ochmański, Warszawa–Poznań 1986.
- Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. 5: *Dokumenty z lat 1401–1440*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Zwölf Urkunden zu O. Stavenhagen: „Livland und die Schlacht bei Tannenberg”*, oprac. L. Arbusow, „Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands” 1911, nr 1–2, s. 265–277.
- Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов*, t. 24: *Акты о боярах*, Вильна 1897.
- Акты Литовско-Русского государства*, t. 1: 1390–1529, wyd. М. Довнар-Запольский, Москва 1900.
- Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею*, t. 1: 1340–1506, Санкт-Петербург 1846.
- Акты, относящиеся к истории Западной России*, t. 2: 18-я и 32-я книги записей Литовской метрики. *Метрика королевы Боны*, Москва 2018 (Акты Российского государства. Государственные и корпоративные архивы XIII–XVII веков).
- Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV – начала XVI в.*, t. 1, red. Б.Д. Греков, Москва 1952; t. 2, oprac. И.А. Голубцов, red. Л.В. Черепнин, Москва 1958.
- Акты феодального землевладения и хозяйства XIV–XVI веков*, cz. 1, oprac. С.В. Бахрушин, Л.В. Черепнин, Москва 1951.
- Albaruthenica. Студії з історії Білорусі*, t. 2, oprac. Ю. Мицик, Київ 2018
- Бугославский Г., *Сокращенная Литовская летопись начала XVI в.*, w: *Смоленская старина*, t. 1, cz. 2, Смоленск 1911, s. 1–19.
- Витебская старина*, t. 1, wubóg i oprac. А.П. Сапунов, Витебск 1883.
- Герберштейн С., *Записки о Московии*, t. 2, Москва 2008.
- Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв.*, oprac. Л.В. Черепнин, Москва–Ленинград 1950.
- Журнал 115-го заседания Тверской ученой архивной комиссии*, Тверь 1913.
- Кудрявцев О.Ф., *Великая Русь рыцаря Де Ланноа. Первое западное описание Руси*, „Родина” 2003, nr 12, s. 76–79.
- Лазутка С., Гудавичюс Э., *Привилегия евреям Витаутаса Великого 1388 года*, Москва–Иерусалим 1993.

- Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV–XVI вв.*, wybór В.А. Уляницкий, Москва 1887.
- Михалон Литвин, *О нравах татар, литовцев и москвитян*, оргас. А.Л. Хорошкевич, Москва 1994.
- Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, оргас. А.Н. Насонов, Москва–Ленинград 1950.
- Полехов С.В., *Загадка грамоты Витовта (Vitoldiana, № 11): XIV или XIX век?*, „Slověne” 7, 2018, nr 2, s. 272–297.
- Полехов С.В., *Список городов Свидригайла. Датировка и публикация*, „Древняя Русь. Вопросы медиевистики” 2014, nr 4(58), s. 111–125.
- Полное собрание русских летописей*, t. 2: *Ипатьевская летопись*, Москва 1908.
- Полное собрание русских летописей*, t. 4, cz. 1: *Новгородская четвертая летопись*, Москва 2000.
- Полное собрание русских летописей*, t. 6, cz. 1: *Софийская первая летопись старшего извода*, Москва 2000.
- Полное собрание русских летописей*, t. 11: *Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью*, Москва 2000.
- Полное собрание русских летописей*, t. 15: *Рогожский летописец. Тверской сборник*, Москва 2000.
- Полное собрание русских летописей*, t. 17: *Западнорусские летописи*, Москва 2008.
- Полное собрание русских летописей*, t. 18: *Симеоновская летопись*, Москва 2007.
- Полное собрание русских летописей*, t. 25: *Московский летописный свод конца XV в.*, Москва 2004.
- Полное собрание русских летописей*, t. 35: *Летописи белорусско-литовские*, Москва 1980.
- Полоцкие грамоты XIII – начала XVI века*, t. 1–2, оргас. А.Л. Хорошкевич, С.В. Полехов, В.А. Воронин, А.И. Груша, А.А. Жлутко, Е.Р. Сквайрс, А.Г. Тюльпин, Москва 2015.
- Присёлков М.Д., *Троицкая летопись. Реконструкция текста*, Москва–Ленинград 1950 (reprint: Санкт-Петербург 2002).
- Псковские летописи*, t. 1–2, оргас. А.Н. Насонов, Москва–Ленинград 1941–1955.
- Розов В., *Українські грамоти*, t. 1: *XIV i перша половина XV в.*, Київ 1928.
- Русская историческая библиотека*, t. 20: *Литовская метрика*, cz. 1, Петербург 1903.
- Хорошкевич А.Л., *Документы начала XV в. о русско-литовских отношениях*, w: *Культурные связи России и Польши XI–XX вв.*, Москва 1998, s. 39–57.

Opracowania

- Almonaitis V., *Pagėgių vietovardis rašytiniuose šaltiniuose: pirmieji paminėjimai*, „Darbai ir dienos” 44, 2005, s. 211–223.
- Almonaitis V., *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais*, Kaunas 1998.
- Antanavičius D., *1380 ir 1412 m. Vytauto falsifikatų Bresto dvasininkams genezė*, „Lietuvos istorijos metraštis” 2003 [2004], nr 1, s. 41–70.
- Aretin K.O. von, *Das Reich ohne Hauptstadt? Die Multizentralität der Hauptstadtfunktionen im Reich bis 1806*, w: *Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten*, red. Th. Schieder, G. Brunn, München–Wien 1983 (Studien zur Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts, t. 19), s. 5–13.
- Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A., *Trakų miestas ir pilys. Istorija ir architektūra*, Vilnius 1991.
- Baranauskas T., *Lietuvos valstybės ištakos*, Vilnius 2000.
- Baranauskas T., *Pabaisko mūšis ir jo istorinis kontekstas*, w: *Pabaisko mūšis ir jo epocha*, red. I. Vaškevičiūtė, Vilnius 2017, s. 10–68.

- Baronas D., Rowell S.C., *The Conversion of Lithuania. From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*, Vilnius 2015.
- Berges W., *Das Reich ohne Hauptstadt*, w: *Das Hauptstadtproblem in der Geschichte. Festgabe zum 90. Geburtstag Friedrich Meineckes, gewidmet vom Friedrich-Meinecke-Institut an der Freien Universität Berlin*, Tübingen 1952 (Jahrbuch für Geschichte des Deutschen Ostens, t. 1), s. 1–30.
- Biskup M., *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim (1308–1521)*, Gdańsk 1993.
- Czwojdrak B., *Liczebność dworów późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych władców polskich*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 76, 2016, s. 209–224.
- Czwojdrak B., *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012.
- Čapaitė R., *The Everyday Life of Grand Duke Vytautas of Lithuania According to Contemporary Correspondence*, „Lithuanian Historical Studies” 8, 2003 [2005], s. 1–26.
- Čapaitė R., *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*, Vilnius 2007.
- Čapaitė R., *Istorikas Antanas Vasiliauskas (Vasys) (1902–1974)*, „Mūsų praeitis” 2, 1992, s. 55–76.
- Čapaitė R., *List jako narzędzie komunikacji wielkiego księcia litewskiego Witolda*, „Studia Źródłoznawcze” 50, 2012, s. 41–56.
- Čelkis T., *Stan dróg lądowych i struktura systemu połączeń w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu XV–XVII wieku*, „Zapiski Historyczne” 79, 2014, nr 3, s. 39–61.
- Čelkis T., *„Valdovo keliai” Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorinės struktūros sandaroje XV–XVI amžiuje*, w: *Lietuvos Statutas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškoji visuomenė*, red. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius 2015, s. 247–259.
- Čelkis T., *Vieškelių tinklo struktūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVII a.*, „Lietuvos istorijos metraštis” 2019, nr 1, s. 33–77.
- Dąbrowski D., *Książę w drodze. O mobilności Rurykowiczów w XIII w. na przykładzie Daniela Romanowicza*, *Klasyfikacja podróży*, „Slavia Orientalis” 64, 2015, nr 1, s. 7–34.
- Dąbrowski D., *Książę w drodze. Warunki podróżowania Rurykowiczów w XIII w. na przykładzie Daniela Romanowicza*, „Slavia Orientalis” 64, 2015, nr 2, s. 207–227.
- Duby G., Mandrou R., *Historia kultury francuskiej, wiek X–XX*, tłum. H. Szumańska-Grossowa, Warszawa 1967.
- Ehlers C., *Um 1012. Wie sich ambulante zu residenter Herrschaft entwickelt hat*, w: *Die Macht des Königs: Herrschaft in Europa vom Frühmittelalter bis in die Neuzeit*, red. B. Jussen, München 2005, s. 106–124.
- Ekdahl S., *Der Krieg zwischen dem Deutschen Orden und Polen-Litauen im Jahre 1422*, „Zeitschrift für Ostforschung” 13, 1964, nr 4, s. 614–651.
- Fałkowski W., *Monarchia w poszukiwaniu nowego status quo. Sytuacja polityczna w Koronie przed unią horodelską, 1399–1413*, „Prace Historyczne” 141, 2014, nr 2: *Unia horodelska 1413*, s. 195–220.
- Fijałek J., *Dorsuniszki*, „Kwartalnik Historyczny” 44, 1930, nr 1, s. 333–340.
- Gauert A., *Zum Itinerar Karls des Großen*, w: *Karl der Große. Lebenswerk und Nachleben*, t. 1: *Persönlichkeit und Geschichte*, red. H. Beumann, Düsseldorf 1967, s. 307–321.
- Gąsiorowski A., *Długoszowe itineraria królewskie*, „Roczniki Historyczne” 36, 1970, s. 109–126.
- Gąsiorowski A., *Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów*, „Studia Historyczne” 16, 1973, nr 2(61), s. 249–275.
- Gąsiorowski A., *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434*, Warszawa 2015 (Itineraria Jagiellonów, t. 2).
- Gąsiorowski A., *Podróże panującego w średniowiecznej Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 25, 1973, nr 2, s. 41–67.
- Gąsiorowski A., *Polskie itineraria późnośredniowieczne*, „Zapiski Historyczne” 50, 1985, nr 3, s. 221–237.

- Gąsiorowski A., *Rec. pracy J. Purca*, „Studia Źródłoznawcze” 18, 1973, s. 246–247.
- Gąsiorowski A., *Rex ambulans*, „Quaestiones Medii Aevi” 1, 1977, s. 139–162.
- Gąsiorowski A., *Stacje królewskie w średniowiecznej Polsce*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 20, 1972, nr 2, s. 244–265.
- Gąsiorowski A., Skierska I., *Średniowieczna monarchia objazdowa. Władca w centralnych ośrodkach państwa, w: Sedes regni principales. Materiały z Konferencji. Sandomierz, 20–21 października 1997 r.*, Sandomierz 1999, s. 67–80.
- Goyski M., *Wzajemne stosunki Polski, Litwy i Zakonu w latach 1399–1404*, Kraków 1906.
- Grotefend H., *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, t. 1, Hannover 1891, http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/gaeste/grotefend/g_a.htm (dostęp: 9 X 2019).
- Gudavičius E., *Miestų atsiradimas Lietuvoje*, Vilnius 1991.
- Gudavičius E., *Mindaugas*, Vilnius 1998.
- Gudavičius E., *Rec.: Jerzy Ochmański. Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku...*, „Lietuvos istorijos metraštis” 1982 [1983], s. 117–120.
- Hlaváček I., *Höfe – Residenzen – Itinerare*, Prag 2011.
- Ivinskis Z., *Trakų Galvės ežero salos pilis*, „Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis” 1, 1941, s. 135–198.
- Jablonskis K., *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje*, cz. 1: *Tekstai*, Kaunas 1941.
- Jähnig B., *Die Quellen des historischen Staatsarchivs Königsberg zur Geschichte der deutsch-litauischen Beziehungen in der Zeit der Ordensherrschaft und des Herzogtums Preußen*, w: *Deutschland und Litauen. Bestandsaufnahmen und Aufgaben der historischen Forschung*, red. N. Angermann, J. Tauber, Lüneburg 1995, s. 9–19.
- Jarmolik W., *Pierwsza lokacja miejska na Podlasiu (Sokołów Podlaski – 1424 r.)*, „Studia Podlaskie” 1, 1990, s. 71–84.
- Jaszczolt T., *Gmina Grodzisk k. Siemiatycz. Dzieje ziemi i mieszkańców*, Grodzisk 2004.
- Jaszczolt T., *Kuczyńscy i Lubowiccy herbu Ślepowron (Korwin) w ziemi drohickiej od XV do połowy XVI wieku – zarys dziejów rodziny*, „Ciechanowiecki Rocznik Muzealny” 4, 2008, s. 155–210.
- Jaworski R., *Łowy Władysława Jagiełły*, w: R. Jaworski, P. Chojnacki, *Z biografistyki Polski późnego średniowiecza*, red. M. Koczerska, Warszawa 2001 (Fasciculi Historici Novi, t. 4), s. 7–86.
- Jogailos ir Vytauto laikai. *Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms*, Kaunas 2011.
- Jóźwiak S., *Wywiad i kontrwywiad w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, Malbork 2004.
- Jóźwiak S., Kwiatkowski K., Szweda A., Szybkowski S., *Wojna Polski i Litwy z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork 2010.
- Jučas M., *Vytautas Didysis*, Vilnius 2013.
- Jučas M., *Žalgirio mūšis*, Vilnius 1999.
- Jurginis J., *Baudžias įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius 1962.
- Jurkiewicz J., „Podróże” chłopów Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII w. (z zagadnień powinności transportowych włościan), w: „Młodsza Europa” od średniowiecza do współczesności. *Prace ofiarowane Profesor Marii Barbarze Piechowiak Topolskiej w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. J. Jurkiewicz, R.M. Józefiak, W. Strzyżewski, Zielona Góra 2008, s. 301–320.
- Jurkiewicz J., *Powinności podwodowe włościan w Wielkim Księstwie Litewskim (XVI–XVIII w.). Z zagadnień ich terminologii i klasyfikacji*, w: *Istorijos akiračiai*, Vilnius 2004, s. 101–126.
- Kiaupa Z., *1408 metų Vytauto privilegija Kauno miestui*, „Lietuvos istorijos metraštis” 1979 [1981], s. 5–19.
- Kitkauskas N., *Vilniaus pilys: istorija, statyba, architektūra*, Vilnius 2012.
- Klimas P., *Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413–14 ir 1421 metais)*, „Praeitis” 2, 1933, s. 94–157.

- Kłoczowski J., *Jagiello i Witold wobec prawosławnych: próba ich dowartościowania w 1417 roku*, w: *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku. Ofiarowane Marianowi Biskupowi w 70. rocznicę urodzin*, red. Z.H. Nowak, Toruń, 1992, s. 175–179.
- Kolankowski L., *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. 1, Warszawa 1930.
- Koneczny F., *Dzieje Rosyi*, t. 1, Warszawa 1917.
- Korczak L., *Znajomość spraw tureckich w Wielkim Księstwie Litewskim w XV wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, z. 119: „Studia Polono-Danubiana et Balcanica” 8, 1995, s. 143–147.
- Kornecka-Trafas A., *Oleśnicki Jan*, w: PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 763–764.
- Kosman M., *Dokumenty wielkiego księcia Witolda*, „Studia Źródłoznawcze” 16, 1971, s. 139–169.
- Kosman M., *Kancelaria wielkiego księcia Witolda*, „Studia Źródłoznawcze” 14, 1969, s. 91–119.
- Kosman M., *Problem stołecznych funkcji Wilna do połowy XVI wieku*, „Zapiski Historyczne” 64, 1999, nr 3–4, s. 37–65.
- Kozák P., *Mezi centrem a periferii. Itinerář pozdějšího krále Zikmunda I. Starého z doby jeho pobytu v Uhrách a v českých zemích (1498–1507)*, w: *Jagiellonowie i ich świat. Dynastia królewska w drugiej połowie XV i w XVI wieku*, red. B. Czwojdrak, J. Sperka, P. Węcowski, Kraków 2015 (Studia Jagiellonica, t. 2), s. 117–171.
- Krajniak R., *Itineraria Jagiellonów. Uwagi i uzupełnienia do kolejnych tomów serii*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 44, 2018, nr 1, s. 149–167.
- Kubon S., *Die Außenpolitik des Deutschen Ordens unter Hochmeister Konrad von Jungingen (1393–1407)*, Göttingen 2016 (Nova Mediaevalia. Quellen und Studien zum europäischen Mittelalter, t. 15).
- Kuczyński S.K., *Sochaniewicz Kazimierz Roman*, w: PSB, t. 39, Warszawa–Kraków 1999–2000, s. 623–625.
- Kuczyński S.M., *Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy*, Warszawa 1936.
- Kujot S., *Rok 1410. Wojna*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 17, 1910, s. 56–350.
- Kunigielis J., *Litewskie miasta w relacji Gilberta de Lannoy z roku 1414*, w: *Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура*, red. А.А. Скеп’ян, Мінск 2017, s. 35–44.
- Kuraszkiewicz W., *Gramoty halicko-wolyńskie XIV–XV wieku. Studium językowe*, Kraków 1934.
- Kuraszkiewicz W., *Gramoty XIV–XV wieku. Studium filologiczne*, „Byzantinoslavica” 4, 1932, s. 335–364.
- Kurtyka J., *Podole w średniowieczu i okresie nowożytnym. Obrotowe przedmurze na pograniczu cywilizacji*, w: *idem, Podole w czasach jagiellońskich*, Kraków 2011, s. 91–160.
- Kwiatkowski K., *Neue Quellen aus dem Kreis des Deutschen Ordens zum Krieg von 1409–1411 (Teil 1)*, „Zapiski Historyczne” 75, 2010, nr 4, s. 67–112.
- Kwiatkowski K., *Eine Sammlung von Quellenregesten und Quellenabschriften aus dem Kreis des Deutschen Ordens (1. Hälfte des 16. Jh.). Inhaltsübersicht und Editions Perspektiven*, w: *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2015. Die Geschichte im Bild*, red. H. Flachenecker, K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń 2016, s. 343–354.
- Kwiatkowski K., *Zakon Niemiecki jako „corporatio militaris”*, cz. 1: *Korporacja i krąg przynależących do niej. Kulturowe i społeczne podstawy działalności militarnej zakonu w Prusach (do początku XV wieku)*, Toruń 2012 (Dzieje Zakonu Niemieckiego, t. 1).
- Kwiatkowski K., *Zygmunt Luksemburski wobec konfliktu Królestwa Polski i Wielkiego Księstwa Litwy z zakonem niemieckim wiosną 1410 roku – kilka nowych uwag*, „Nowe Studia Grunwaldzkie” 2, 2016, s. 35–68.
- Kwiatkowski K., Szweda A., *Nieco uwag o książce Marka Radocha*, „Zapiski Historyczne” 77, 2012, nr 3, s. 95–124.
- Larczyńska A., *Prawdziwe czy zmyślane? Źródła epistolarne i dokumentowe w formularzu księcia mazowieckiego Aleksandra. Próba rekonesansu badawczego*, „Studia z Dziejów Średniowiecza” 18, 2014, s. 141–155.

- Leonavičiūtė I., *Kariaunos vaidmuo kuriantis Lietuvos valstybę*, w: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius 1997, s. 475–485.
- Lietuvių karas su kryžiuočiais*, red. J. Jurginis, Vilnius 1964.
- Lietuvos istorija*, t. 3, Vilnius 2012.
- Lietuvos pilys*, red. J. Jurginis, Vilnius 1971.
- Ludwig F., *Untersuchungen über die Reise- und Marschgeschwindigkeit im XII. und XIII. Jahrhundert. I. Die Itinerare der deutschen Könige und Kaiser, der französischen Könige und der Päpste*, Berlin 1897.
- Maleczyńska E., *Rola polityczna królowej Zofii Holszańskiej na tle walki stronnictw w Polsce w latach 1422–1434*, Lwów 1936.
- Mickūnaitė G., *A Medieval Parade?*, w: ... *The Man of Many Devices, who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor of János M. Bak*, red. B. Nagy, Budapest 1999, s. 277–280.
- Mickūnaitė G., *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*, Vilnius 2008.
- Mikulski J., *Staroruski utwór panegiryczny „Pochwała Witolda” (XV w.)*. Rozbiór krytyczny, Kraków 2011, mps pracy magisterskiej, w zbiorach autora.
- Müller-Mertens E., *Die Reichsstruktur im Spiegel der Herrschaftspraxis Ottos des Grossen*, Berlin 1980 (Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte, t. 25).
- Müller-Mertens E., Huschner W., *Reichsintegration im Spiegel der Herrschaftspraxis Kaiser Konrads II.*, Weimar 1992 (Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte, t. 35).
- Neitmann K., *Der Hochmeister des Deutschen Ordens in Preußen – ein Residenzherrscher unterwegs*, Köln–Wien 1990 (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, t. 30).
- Neitmann K., *Jagdbriefe im diplomatischen Verkehr des Deutschen Ordens mit Polen-Litauen um 1400*, „Preussenland” 24, 1986, nr 2, s. 25–33.
- Neitmann K., *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen 1230–1449. Studien zur Diplomatie eines spätmittelalterlichen Territorialstaates*, Köln–Wien 1986 (Neue Forschungen zur Brandenburg-Preussischen Geschichte, t. 6).
- Neitmann K., *Was ist eine Residenz? Methodische Überlegungen zur Erforschung der spätmittelalterlichen Residenzbildung*, w: *Vorträge und Forschungen zur Residenzfrage*, red. P. Johaneck, Sigmaringen 1990 (Residenzforschung, t. 1), s. 11–43.
- Nikodem J., *Witold, wielki książę litewski (1354 lub 1355 – 27 października 1430 roku)*, Kraków 2013.
- Nowakowski A., *Księżna Anna Witoldowa a Krzyżacy*, w: *Archaeologia et historia. Księga jubileuszowa dedykowana Pani Profesor Romanie Barnycz-Gupieńcowej*, Łódź 2000, s. 289–297.
- Paravicini W., *Die Preussenreisen des europäischen Adels, cz. 2*, Sigmaringen 1995 (Beihefte der Francia, t. 17/2).
- Petrauskas R., *Didžiojo kunigaikščio institucinio dvaro susiformavimas Lietuvoje (XIV a. pabaigoje – XV a. viduryje)*, „Lietuvos istorijos metraštis” 2005 [2006], nr 1, s. 5–38.
- Petrauskas R., *Iki ir po didžiojo mūšio. Politiniai pokyčiai Rytų Pabaltijyje Žalgirio mūšio epochoje*, w: *Jogailos ir Vytauto laikai. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms*, Kaunas 2011, s. 8–20.
- Petrauskas R., *Kształtowanie się instytucji dworu wielkksiążęcego w Wielkim Księstwie Litewskim (koniec XIV – połowa XV wieku)*, „Politeja” 2011, nr 2(16), s. 155–185.
- Petrauskas R., *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir universalus Romos, Vengrijos bei Čekijos karaliaus Zigmanto Liuksemburgo pasaulis*, w: E. Windecke, *Imperatoriaus Zigmanto knyga: XV a. Lietuvos valdovų portretai. Pasakojimai ir vaizdai*, red. J. Kiaupienė, R. Petrauskas, Vilnius 2015, s. 9–35.
- Petrauskas R., *Vytauto dvaras. Struktūra ir kasdienybė*, „Naujasis Židinyš – Aidai” 2003, nr 1–2, s. 39–44.
- Peyer H.C., *Das Reisekönigtum des Mittelalters*, „Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte” 51, 1964, s. 1–21.
- Pietkiewicz K., *Itinerarium króla Aleksandra Jagiellończyka 1492–1506*, Warszawa 2016 (Itineraria Jagiellonów, t. 3).

- Polechow S., *Kilka uwag historyka Wielkiego Księstwa Litewskiego do itinerarium Kazimierza Jagiellończyka*. [Rec.:] Grażyna Rutkowska: *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492*. Warszawa, Wydawnictwo Neriton, 2014, ss. 422, 8 s. map, „Średniowiecze Polskie i Powszechne” 8, 2016, s. 287–299.
- Prochaska A., *Dzieje Witolda, w. księcia Litwy*, Wilno 1914.
- Prochaska A., *Z Witoldowych dziejów*, „Przegląd Historyczny” 15, 1912, nr 3, s. 264–267.
- Purc J., *Itinerarium Witolda wielkiego księcia Litwy (17 lutego 1370 roku – 27 października 1430 roku)*, w: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku*, Poznań 1971 (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Seria: Historia, z. 11), s. 71–115.
- Quirini-Popławska D., *Włoski handel czarnomorskimi niewolnikami w późnym średniowieczu*, Kraków 2002.
- Ragauskienė R., *Lietuvos valdovų vilnietiški itinerariumai*, w: *Vilniaus žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, Vilnius 2006, s. 304–330.
- Rimša E., *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto antspaudai ir žemių heraldika*, Vilnius 2016.
- Rowell S.C., *Ne visai primintinos kautynės. Ką byloja šaltiniai apie 1399 m. mūšį ties Vorsklos upe?*, „Istorijos šaltinių tyrimai” 1, 2008, s. 67–89.
- Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1385–1444*, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961.
- Rutkowska G., *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492*, Warszawa 2014 (Itineraria Jagiellonów, t. 1).
- Rutkowska G., *Itinerarium królowej Jadwigi 1384–1399*, w: *Dzieło Jadwigi i Jagielly. W sześćsetlecie chrztu Litwy i jej związków z Polską*, Warszawa 1989, s. 204–225.
- Rutkowska G., *Podróże polskich królowych w XV wieku*, w: *Samotrzeć, w kompanii czy z orszakiem? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. M. Saczyńska, E. Wólkiewicz, Warszawa 2012, s. 175–197.
- Rutkowska G., *Stacje Jagiellonów na Litwie*, w: *Jagiellonowie i ich świat. Dynastia królewska w drugiej połowie XV i w XVI wieku*, red. B. Czwojdrak, J. Sperka, P. Węcowski, Kraków 2015 (Studia Jagiellonica, t. 2), s. 187–195.
- Rutkowski A., *Objazdy i system rządzenia państwem przez Kazimierza Wielkiego*, „Kwartalnik Historyczny” 85, 1978, nr 3, s. 605–626.
- Schwedler G., *Herrschartreffen des Spätmittelalters: Formen – Rituale – Wirkungen*, Ostfildern 2008 (Mittelalter-Forschungen, t. 21).
- Seggern H. von, *Herrschermedien im Spätmittelalter. Studien zur Informationsübermittlung im burgundischen Staat unter Karl dem Kühnen*, Ostfildern 2003 (Kieler Historische Studien, t. 41).
- Sochacka A., *Mikroregion ostrowski w średniowieczu – powstanie osady i parafii*, w: *Dzieje Ostrowa Lubelskiego*, red. R. Szczygieł, Ostrów Lubelski 1998, s. 33–58.
- Sochaniewicz K., *Najdawniejsze dyplomy Witolda w. ks. litewskiego (Przyczynek do dyplomatyki litewskiej)*, „Ateneum Wileńskie” 3, 1925–1926, s. 374–386.
- Sperka J., *Szafrancowie herbu Stary Koń. Z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*, Katowice 2001.
- Starzyński M., *Litwa i Litwini w księgach rachunkowych średniowiecznego Krakowa (czasy Jagielly i Witolda)*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne” 4, 2012, s. 220–229.
- Starzyński M., *Nad średniowiecznymi księgami rachunkowymi miasta Krakowa*, „Roczniki Historyczne” 74, 2008, s. 165–178.
- Szweda A., *Habitacula omnibus proventibus et com meatibus referta. Problemy zaopatrzenia w żywność podczas zjazdów polsko-litewsko-krzyżackich w I połowie XV wieku*, w: *Dobrou chuť, velko město*, Praha 2007, s. 27–51.
- Szweda A., *Listy Władysława Jagielly do wielkich mistrzów krzyżackich w latach 1386–1434*, w: *Tekst źródła, krytyka, interpretacja*, red. B. Trelińska, Warszawa 2005, s. 253–272.

- Szweda A., *Organizacja i technika dyplomacji polskiej w stosunkach z zakonem krzyżackim w Prusach w latach 1386–1454*, Toruń 2009.
- Szweda A., *Po wielkiej wojnie. Zjazdy polsko-krzyżackie w 1411 roku*, w: *Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria królewska w XV wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Malbork 2–3 IX 2004*, red. J. Trupinda, Malbork 2006, s. 267–298.
- Szybkowski S., *Kancelaria wielkiego księcia Witolda w dobie wielkich konfliktów z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1422. Organizacja, zadania, personel*, w: *Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria królewska w XV wieku*, red. J. Trupinda, Malbork 2006, s. 299–318
- Szybkowski S., *Polish Staff as a Social Group in the Chancery of Grand Duke Witold*, „*Quaestiones Medii Aevi Novae*” 3, 1998, s. 75–94
- Śliwiński J., *Krzyżackie przywileje wolnego polowania dla Władysława Jagiełły i Witolda w latach 1398–1420*, w: *Odkrywczy, princepsi, rozbójnicy*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2007 (Studia z Dziejów Średniowiecza, t. 13), s. 333–348.
- Tęgowski J., *Rola Grodna w składzie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XIV i początkach XV wieku*, w: *Гарадзенскі налімпецт 2012. Людзі даўняй Гародні. XV–XX стст.*, red. A.Ф. Смаленчука, Н.У. Сліж, Гродна 2013, s. 60–71.
- Tęgowski J., *Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV wieku*, „*TeKi Krakowskie*” 5, 1997, s. 155–176.
- Tęgowski J., *Uzupełnienia i uwagi do itinerarium Witolda Kiejstutowicza*, „*Studia Źródłoznawcze*” 44, 2006, s. 67–76.
- Valionienė O., *Viduramžių Vilnius. Erdvės evoliucija (XIII a. vidurys – XVI a. pirmas ketvirtis)*, Vilnius 2019.
- Vander Linden H., *Itinéraires de Philippe le Bon, duc de Bourgogne (1419–1467) et de Charles, comte de Charolais (1433–1467)*, Bruxelles 1940.
- Voigt J., *Geschichte Preußens*, t. 6, Königsberg 1834.
- Volungevičius V., *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius 2015.
- Wawrzyńczyk A., *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku*, Wrocław 1951.
- Węcowski P., *Polskie itineraria średniowieczne i nowożytnie. Przegląd badań i propozycje badawcze*, „*Studia Źródłoznawcze*” 37, 2000, s. 13–48.
- Wilkievicz-Wawrzyńczykowa A., *Spory graniczne polsko-litewskie w XV–XVII w.*, „*Wiadomości. Studium Historii Prawa Litewskiego*” 1, (Wilno) 1938, s. 93–201.
- Wiśniewski J., *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny: geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „*Acta Baltico-Slavica*” 11, 1977, s. 7–80.
- Wrede M., *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa 2010.
- Wróbel D., *Elity polityczne Królestwa Polskiego wobec problemu krzyżackiego w czasach Władysława Jagiełły*, Lublin 2017.
- Wysłouch S., *Posługi komunikacyjne w miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego na prawie magdeburskim do połowy XVI wieku*, Wilno 1936.
- Zawitkowska W., *Walka polityczno-prawna o następstwo tronu po Władysławie Jagielle w latach 1424–1434*, Rzeszów 2015.
- Аракчев В.А., *Писцовые книги и локализация летописных топонимов*, w: *Рефераты докладов и сообщений VI Всероссийского научно-практического совещания по изучению и изданию писцовых книг и других историко-географических источников (Феропонтово, 27–29 мая 1993 г.)*, Санкт-Петербург 1993, s. 68–71.
- Афанасенко Ю., *Новогрудский собор 1415 г. в церковной политике великого князя Витовта*, „*Studia Historica Europae Orientalis*” 8, 2015, s. 91–122.
- Баранукас Т., *Новогрудок в XIII в. История и миф*, w: *Castrum, urbis et bellum: Збірник наукових прац*, Баранавічы 2002, s. 29–44.

- Барвіньский Б., *Историчні причинки*, т. 1, Жовква 1908.
- Бассальго Л.А., Янин В.Л., *Историко-географический обзор новгородско-литовской границы*, в: В.Л. Янин, *Новгород и Литва: Пограничные ситуации XIII-XV веков*, Москва 1998, s. 154–158.
- Белецкая О., *Имя великого князя литовского Витовта в названиях Северного Причерноморья XVI-XVIII веков*, „Lietuvos istorijos studijos” 42, 2018, s. 7–25.
- Бережков Н.Г., *Итинерарий великих князей литовских по материалам Литовской метрики (1481–1530 гг.)*, „Археографический ежегодник за 1961 год” 1962, s. 180–205.
- Беспалов Р.А., *Источники о поездке Витовта в область Новосильского и Рязанского княжеств в 1427 году*, в: *Верхнее Подонье: археология, история*, т. 3, Тула 2008, s. 256–259.
- Беспалов Р.А., *К вопросу о времени запустения южной части Новосильско-Одоевского княжества*, в: *Город Средневековья и раннего Нового времени: археология, история. Материалы IV всероссийского семинара. Ноябрь 2011 г.*, ред. И.Г. Бурцев, Тула 2013, s. 87–92.
- Беспалов Р.А., *Литовско-московские отношения 1392–1408 годов в связи со смоленской, черниговской и рязанской политикой Витовта и Василия I*, „Средневековая Русь” 12, 2016, s. 129–182.
- Вайткявичюс Г., *Вильнюс: от поселения до королевского города*, в: *Археология и история Литвы и Северо-Запада России в Средневековье. Доклады российско-литовского семинара. Вильнюс, 28–30 марта 2011 г.*, Вильнюс 2013, s. 81–107.
- Варонін В.А., *Да пытання аб часе і абставінах ухавання грашова-рэчавага скарбу каля вёскі Літва Маладзечанскага раёна Мінскай вобласці*, „Studia Numismatica Albaruthenica” 1, 2011, s. 94–106.
- Варонін В.А., *Падзеі 1307 года ў Полацку. Спраба крытычнага разбору*, в: *Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі. Матэрыялы V Міжнароднай навуковай канферэнцыі (24–25 кастрычніка 2007 г.)*, Полацк 2009, s. 30–40.
- Волкаў М., *Архітэктура Старога замка часоў Вітаўта ў Гародні*, „Беларускі гістарычны часопіс” 2014, nr 2, s. 17–34.
- Воронин В.А., *Княжение Ольгерда в Витебске*, „Ukraina Lituanica. Студії з історії Великого князівства Литовського” 2, 2013, s. 21–38.
- Вялікі гістарычны атлас Беларусі у 3-х тамах*, т. 1, Мінск 2009.
- Груша А.И., *Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.)*, Минск 2015.
- Груша А.И., *Кризис доверия? Появление и утверждение правового документа в Великом княжестве Литовском (конец XIV – первая треть XVI в.)*, Москва–Санкт-Петербург 2019.
- Доўнар-Запольскі М.В., *Дзяржаўная гаспадарка Вялікага княства Літоўскага пры Ягелонах*, Мінск 2009.
- Залилов И.З., *Граффити Спасо-Преображенской церкви в Полоцке XII–XVII вв.*, Полоцк 2014.
- Иванов Д.И., *Московско-литовские отношения в 20-е годы XV столетия*, „Средневековая Русь” 2, 1999, s. 79–115.
- Игошина Т.Ю., *Двор верховного магистра Немецкого ордена в Пруссии в конце XIV – начале XV веков*, Москва 2000.
- Калечыц І.Л., *Эпіграфіка Беларусі X–XIV стст.*, Мінск 2011.
- Карамзин Н.М., *История государства Российского*, т. 5, Москва 1993.
- Келембет С., *Федір-Федот (Федюшко) Любартович, князь луцький і володимирський, державця сіверський*, „Сіверянський літопис” 2018, nr 6(144), s. 13–36.
- Коняевская Е.Л., *Хронологические вехи и расчеты в древнерусских летописях и актах*, в: *Русь, Россия: Средневековье и Новое время*, т. 4: *Четвёртые чтения памяти академика РАН Л.В. Милова. Материалы к международной научной конференции, Москва, 26 октября – 1 ноября 2015 г.*, Москва 2015, s. 133–138.

- Кушнярэвіч А.М., *Мураваная дабастыённая фартыфікацыя Вялікага Княства Літоўскага*, Мінск 2014.
- Лаўрэш Л.Л., *Месца заключэння Востраўскага пагаднення 1392 г.*, в: *Ліда і Лідчына: да 685-годдзя з дня заснавання горада. Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі (Ліда, 3 кастрычніка 2008 г.)*, Ліда 2008, s. 44–48.
- Ліцкевіч А.У., *Гародня і Гарадзенскі рэгіён у другой палове XIII–XIV стст. Назва і межы*, „Гарадзенскі палімпсест” 2012, [2013], s. 10–59.
- Ліцкевіч А.У., *Гародня і Гарадзенскі рэгіён у другой палове XIII–XIV стст. Сухапутныя і водныя камунікацыі, населеныя пункты, этнаканфесійны склад і міграцыі насельніцтва*, „Arche” 2014, nr 11: *Гарадзенскі міленіум*, s. 8–60.
- Ліцкевіч А.У., *Пра некаторыя спісы „Летапісца вялікіх князёў літоўскіх” маскоўскага і наўга-родскага паходжання (на маргінезе выданняў М. Улашчыка і В. Вароніна)*, в: *Вялікае княства Літоўскае і яго суседзі ў XIV–XV стст. Саперніцтва, супрацоўніцтва, урокі*, Мінск 2011, s. 207–223.
- Ліцкевіч А.У., *„Срэбны каваль” Хацабей з-пад Маладзечна (XV ст.)*. *Яшчэ раз пра магчымае паходжанне срэбных паясных набораў са скарбу каля в. Літва*, „Беларуская даўніна” 1, 2014, s. 109–121.
- Лукин П.В., *Праздник, пир и вече. К вопросу об архаических чертах общественного строя восточных и западных славян*, „Одиссей. Человек в истории. Феодализм перед судом историков” 2006, s. 134–150.
- Любавский М.К., *Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства*, Москва 1900.
- Любавский М.К., *Последние бояре в Жмудской земле в XVI веке*, в: *Сергею Фёдоровичу Платонову ученики, друзья и почитатели*, Санкт-Петербург 1911, s. 439–449.
- Любашенко В.І., *Галич у царквенно-унійных планах Владіслава Ягайла і митрополіта Кіпріяна*, „Україна: культурна спадщина, нацыянальна свідоміць, державніць” 20, 2011, s. 434–452.
- Михайловський В., *Podole po Grunwaldzie (1410–1430). Walka Witolda z Jagiełłą*, в: *Jogailos ir Vytauto laikai. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms*, Kaunas 2011, s. 117–125.
- Михайловський В., *Західне Поділля під володінням Вітовта у 1411–1430 роках. Надавча політика у світлі документів*, в: *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*, т. 2, Київ–Львів 2004, s. 110–128.
- Мяцельскі А.А., *Мсціслаўскае княства і ваяводства ў XII–XVIII стст.*, Мінск 2010.
- Насевіч В.Л., *Літва ў XIV ст.*, „Беларуская даўніна” 3, 2016, s. 5–44.
- Полехов С.В., *Браки князя Свидригайла Ольгердовича*, в: *По любви, въ правду, безо всякие хитрости*, Москва 2014, s. 235–268.
- Полехов С.В., *Загадка грамоты Витовта (Vitoldiana, № 11): XIV или XIX век?*, „Slověne” 7, 2018, nr 2, s. 272–297.
- Полехов С.В., *Литовская Русь в XV в. Единая или разделённая? (На материале конфликтов между русскими землями Великого княжества Литовского и государственным центром)*, в: *Древняя Русь после Древней Руси. Дискурс восточнославянского (не)единства*, Москва 2017, s. 70–92.
- Полехов С.В., *Лугвень, Новгород и восточная политика Витовта (1411–1414) в свете малоизвестных источников Кёнигсбергского архива*, в: *Мсціслаў і Мсціслаўскі край*, Мінск 2019, s. 58–78.
- Полехов С.В., *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, Москва 2015.
- Полехов С.В., *Последние завещания Василия I и печати Витовта*, „Средневековая Русь” 12, 2016, s. 183–200.

- Полюдь: всемирно-историческое явление*, red. Ю.М. Кобищанов, Москва 2009.
- Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.*, t. 2, Москва 1989.
- Собчук В.Д., *Від коріння до крони. Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст.*, Кременець 2014.
- Стефанович П.С., *История полюдья в средневековой Руси (X–XVI вв.)*, „Российская история” 2017, nr 6, s. 3–13.
- Турилов А.А., *Жалованная грамота Любарта Гедиминовича Луцкой кафедре и ситуация на Волины после гибели галицко-волинских Рюриковичей*, w: *Восточная Европа в древности и средневековье. Проблемы источниковедения. XVII Чтения памяти чл.-корр. АН СССР В. Т. Пашуто; IV Чтения памяти д. и. н. А. А. Зимины*, Москва, 19–22 апреля 2005 г., t. 2, Москва 2005, s. 266–268.
- Флоря Б.Н., *Исследования по истории Церкви: древнерусское и славянское Средневековье*, Москва 2007.

Sergiej Polechow (Сергей Полехов, Sergey Polekhov) – dr (kandydat nauk historycznych), starszy pracownik naukowy w Instytucie Historii Rosji Rosyjskiej Akademii Nauk (Moskwa), starszy pracownik naukowy w Szkole Aktualnych Badań Humanistycznych Instytutu Nauk Społecznych Rosyjskiej Akademii Gospodarki Ludowej i Służby Państwowej (Moskwa). Autor książki: *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, Москва 2015; współwydawca: *Полоцкие грамоты XIII – начала XVI века*, t. 1–2, оргас. А.Л. Хорошкевич, С.В. Полехов, В.А. Воронин, А.И. Груша, А.А. Жлутко, Е.Р. Сквайрс, А.Г. Тюльпин, Москва 2015. Jego zainteresowania badawcze obejmują dzieje społeczno-polityczne Wielkiego Księstw Litewskiego w okresie od XIII do połowy XVI w., dzieje Rusi i Europy w średnio-wieczu, badania źródłoznawcze, edytorstwo źródeł historycznych. Obecnie przygotowuje do druku *Kodeks dyplomatyczny Świdrygiełły*. E-mail: sergey.polekhov@gmail.com